Yasemin Vural
No=1285

ALİ ÇİÇEKLİ

ATASEV'in (ATATÜRK SANAT, SAĞLIK, EĞİTİM VE EKİN VAKFI'nın)
ADA Ahmet T. Kışlalı Kültür Mrk.
KİTAPLIĞINA ARMAĞANIDIR

KOMPOZİSYON KILAVUZU

(Nasıl Yazmalı)

Makiye Mangül
292

HÜR YAYINEVİ
Ankara Caddesi: 99, Babıâli Han, Kat: 3
P. K. 1222 - İstanbul
★
Telefon : 27 15 88

HÜR YAYINLAR : 66 ★

Dizgi, baskı, cilt: FONO Tesisleri. Ocak 1972 - İstanbul

ÖNSÖZ

Hakkâri'den Çal'a, Ardıl köyünden Konya'ya, Ankara'dan İstanbul'a... Türkiye'nin doğusundan batısına, güneyinden ortasına.. Köyünde, kentinde, kasabasında.. İlk, orta, lise.. Askersivil, kız-erkek.. Ayrı bölgelerde, değişik yerlerde, birçok okullarda yirmi yıldır türkçe-edebiyat-kompozisyon dersleri veririm. Özellikle kompozisyonu, liselerde, yıllarca ayrı bir ders olarak okuttum.

Her yerde, her okulda gördüm ki **kompozisyon, öğrencilerin başının derdidir:** İlkokullarda, adı «**tahrir**» olan yazma dersleri, varlığı ile yokluğu bir, âdet yerini bulsun diye, ya da öğrenciyi sınıfta «meşgul etmek» için arada bir başvurulan bilinçsiz çalışmalardır. Ortaokullarda da bu ders, bıktırıcı metin didiklemeleri, dilbilgisinden «iyelik zamirleri», «zarf tümleçleri», «fiil çatısı», «kök-ek-gövde» ezberleri arasında yiter gider. Öyle ki her sınıfta dört beş saat türkçe dersi veren öğretmen, ortaokul öğrencisinden yılda bir iki kompozisyon «ödevi» alıp onu da şöyle böyle düzelterek öğrenciye geri vermekten öte kompozisyon dersi yapmaya pek fırsat bulamaz. İlkokulda, ortaokulda türkçe sınavlarında sorulan bilgi sorularına doğru «cevap» veren öğrenci, kompozisyondan eksiğini böylece türkçe bilgileri ile kapatarak türkçe dersinden «başarılı» olur. Ortaokulu böylece bitirip liseye gelen öğrenci, burada **kompozisyon**'la ayrı bir ders olarak karşılaşıp da ayrı notlar almaya başlayınca beyninden vurulur. Daha önce türkçe dersinden beş'ten aşağı not almayan, yedi-sekiz alan öğrenci, **kompozisyon** dersinden iki-üç alır. **Kompozisyon** kırığını yıl içinde de kolay kolay düzeltemez, bütünlemeye kalır. Bütünlemede öteki derslerden çalışıp geçer, fakat kompozisyondan neye, nereye çalışsın? Piyasadaki kompozisyon kitaplarının hepsini alıp ezberlese gene bir yararını görmez. Bütünleme sınavında da kırık alır, sınıfta kalır. Yalnız **kompozisyon** dersinden belge alan, yıllarca «beklemeli» kalan ve liseyi bitiremeyen sayısız öğrenci var. Böylece bu «baş belâsı» ders, nice yürekler yakmıştır, hâlâ da yakmaktadır.

Bütün bu yüreği yanık, dertli öğrenciler sormaktadır: «Çalışacağız, çok çalışacağız... Fakat neye çalışalım, nasıl çalışa-

lım? Ne yapalım da böyle hep kırık not almaktan kurtulalım?» Öğrenci velileri, çocuklarının sınıflarını geçmesi için her şeye katlanmaya hazır. Buna karşılık öğretmenler yakınır dururlar: «Efendim bu çocuklar ilkokuldan hiçbir şey öğrenmeden çıkıyorlar. Efendim ortaokullarda türkçe dersleri doğru dürüst okutulmuyor ki. Çocuk daha adını yazmayı, nokta koymayı bilmiyor. Temel zayıf...» Gerçekten de öyle: Çocuklarımız çok zayıf yetişiyorlar. Ne yazıları yazı, ne imlâları imlâ, ne anlatımları anlatım, ne düşünceleri düşünce... En ilkel kompozisyon kurallarından habersizler. Bunun için kompozisyonları zayıf. Kompozisyon zayıf olunca ona bağlı başka dersler de zayıf oluyor.

Fakat bu dertten kurtulmanın, herzaman ortalama başarılı kompozisyonlar yazmanın bir çaresi, bir yolu ya da yolları yok mu? En aşağı sınırında da olsa başarılı kompozisyon yazmak, öğretilemez mi? Öğrencilerin kırıklarını düzeltmelerine, sınıflarını geçmelerine yardım edilemez mi?

Gerçi her türkçe-edebiyat öğretmeninin ayrı bir kompozisyon anlayışı, buna göre de ayrı bir değerlendirme ölçüsü vardır. Bir öğretmenden başarılı notlar alırken öğretmen değişince kırık notlar almaya başlayan öğrenciler çoktur. Hattâ aynı sınav kâğıdına ayrı öğretmenlerin bir ile on arasında birbirini tutmaz notlar verdikleri deneme ile saptanmıştır. Bu anlayış ve ölçü ayrılıkları daha çok kompozisyonun dili, anlatımı, savunduğu görüş ve düşünceler yönündendir. Yoksa türkçe-edebiyat öğretmenlerinin çoğunun üzerinde anlaşacakları, pek değişken olmayan başarı ölçüleri vardır.

İşte ben bu uzun ve değişik öğretmenlik yıllarımda, özellikle de liselerdeki kompozisyon derslerinde, öğrenciyi ortalama bir başarı düzeyine ulaştırmanın yollarını, yöntemlerini aradım. Bulduğum yolları denedim, aldığım sonuçlara göre bir yöntem geliştirmeye çalıştım. Çünkü ilkokuldan ortaokula, ortaokuldan liseye çok zayıf gelen pek çok öğrencim birinci yıl, hele de ikinci yıl kompozisyondan ortanın üzerinde bir başarı düzeyine ulaştı.

Bu kitapta orta dereceli okul öğrencilerine, genel olarak da yazı yazma meraklılarına başarılı bir kompozisyonun nasıl yazılabileceğini anlatmaya çalıştım. Söylediklerim deneyimlerimin sonuçlarıdır. Bu kitabı başından sonuna dikkatlice okuyan ve dediklerimi yapan öğrenciler ve meraklılar, «**kompozisyon sorunu**»nu çözümlemiş, bu dertten kurtulmuş olacaklardır.

ALİ ÇİÇEKLİ

1

KOMPOZİSYON ÖĞRENİMİ GEREKLİ Mİ

Kompozisyonu öğrensen ne olacak, öğrenmesen ne olacak? Öğrenmekle ne kazanmış, öğrenmemekle ne yitirmiş olacaksınız? Kompozisyona çalışacak kişinin her şeyden önce bu soruyu, kendi kafasında, yüreğinde aydınlığa kavuşturması gerekir. Kompozisyonun gereğine, yararına inanmayan birinin kompozisyona çalışması ya da böyle birine kompozisyon öğretmeye çalışmak boşuna bir çabadır. Çünkü öğrenemez, öğretilemez. «Gönülsüz aş, ya karın ağrıtır ya baş.» Onun için her şeyden önce uğraştığı işin gereğine, yararına inanmalı insan.

Birçoklarına göre iyi kompozisyon yazmak için «edebiyatçı» olmak gerek. Edebiyatçı olmayanlar, hele de «fenci» olanlar doğru ve güzel yazı yazamazlar, yazmaları da gerekmez. Giderek fen dallarında öğrenim yapanların ya da yapacak olanların kompozisyon öğrenmeleri gereksiz. Örneğin lise fen kolundan kompozisyon dersi kaldırılmalıdır!..

Bir doktorun, bir mühendisin, bir yargıcın... bir yere göndereceği bir yazıyı yazdırmak için çevrelerindeki bir edebiyat öğretmenine, bir «edebiyatçı»ya başvurduklarına, biz edebiyat öğretmenleri çok tanık olmuşuzdur: «hocam, sen edebiyatçısın, daha güzel yazarsın, şunu yazıver.» Yaygın mantık bu işte.

Bunlar hep kökünden yanlıştır. Mesleği ve uğraştığı iş ne olursa olsun, herkes, günlük yaşantısı içinde birtakım yazılar, metinler yazmak zorunda kalır. Mektup yazar, dilekçe yazar, rapor yazar, tutanak yazar, ilân yazar... Bunlar hep birer kompozisyondur. Ve iş başa düştüğü zaman, bunları yazdırmak için bir adam aramak, okur yazarlığı olan bir adam için ayıptır.

Öte yandan her yazı, bir amaca ulaşmak, umduğun bir sonucu elde etmek için yazılır. Bir mektupla birisini bir şeye inandırmak istersin, bir dilekçe ile bir makamdan bir şey koparmak istersin, bir yönetim kurulu raporu ile aklanmak ve delegelerin oylarını almak istersin... Ne dediği belli olmayan; imlâsı, anlatımı bozuk; dile getirdiği duygular, düşünceler, olay-

lar, ayrıntılar tutarsız; kısaca neresinden baksan dökülen bir yazı ile amacın gerçekleşmez, umduğunu elde edemezsin. Umduğunu elde edebilmen için yazdığın yazının, okuyanı ya da dinleyeni etkilemesi, inandırması gerekir.

İşte kompozisyon, bir gün herkesin karşısına çıkacak böyle bir yazıyı yazma ustalığını elde etmek için öğrenilir, öğretilir. Bunun için herkese, her zaman gereklidir, herkes için de yararlıdır.

Buna yürekten inananların kompozisyon öğrenmeye dört elle sarılmaları gerekir. İnanmayanların ise inanmaları, inandırılmaları kompozisyonda başarının ilk koşuludur. İnanmadan olmaz.

Kompozisyonun genel olarak, herkes için söz konusu olan bu gereğinden ve yararından başka, özellikle öğrenciler için bir önemi daha vardır: Öteki derslerde, özellikle de edebiyat grubu ve sosyal bilgi derslerinde başarı da geniş ölçüde kompozisyondaki başarıya bağlıdır. Çünkü ders kitaplarındaki her konu bir kompozisyondur. Kompozisyondan zayıf bir öğrenci bu konuları gereği gibi okuyup anlayamaz. Öğrenilenlerin sözlü olarak anlatılması, sınav ve ödev kâğıtlarına yazılması da bir tür kompozisyon yazmaktır. Kompozisyondan zayıf olan öğrenci, bu yüzden öteki derslerin sınav ve ödevlerinden de başarı gösteremez.

Ayrıca aslında doğru olan bir bilgi, yanlış anlatılmışsa artık ona «doğru» denemez. Ancak doğru anlatılmış bilgiler doğru sayılabilir. Eğer yanlış anlatılmış bilgiler, aslında doğru diye doğru sayılıyorsa bu, değerlendirmeyi yapanın ihmalinden değilse hoşgörüsündendir. Zaten okullarda görülen gerçek durum da budur: Kompozisyondan zayıf öğrenciler, genellikle öteki derslerden de zayıf oluyorlar.

Kısaca neresinden bakarsak bakalım, inanmak gerekir ki **kompozisyon çok önemli, gerekli, yararlı bir derstir.**

Kompozisyonda herkes başarı gösterebilir mi

«Kompozisyonda başarı», aslında geniş kavramlı bir sözdür. «Başarı» ama ne ölçüde bir başarı? Büyük yazarların romanları, öyküleri (hikâyeleri), fıkraları, makaleleri, gezi yazıları, mektupları, söyleşileri (sohbetleri), eleştirileri (tenkitleri)... bü-

yük ozanların şiirleri, hep seçkin kompozisyonlardır. Bu ölçülerde yüksek sanat değeri taşıyan kompozisyonlar yazmak, her babayiğidin harcı değildir ve elbet herkes bu ölçülerde başarı gösteremez. Bu anlamıyle, yazılanların birer sanat eseri, yazanların da birer sanatçı olmaları sözkonusudur. Bu, artık anasından yetenekli doğmuş, böyle bir sanat ortamında eğitilmiş, yazma yeteneğini sürekle çalışmalarla geliştirmiş, dünya görüşünü ve sanat anlayışını sağlam bir kültürle kurmuş seçkin kişilerin işidir.

Sanat eseri yaratmak, sanatçı olmak... İşte salt çalışma-çabalama ile öğrenilemeyecek, öğretilemeyecek olan budur. Denizi sevmek, bir doğa güzelliği karşısında derinden duygulanmak, insanların sorunlarını dert edinip uykuları yitirmek, bir spor dalında şampiyon olmak... nasıl herkese öğretilmezse, buda öyle. Onun için kompozisyon öğrenimi gören, kompozisyona çalışan herkesten bu tür bir başarı beklenemez. Bekleyen de yok.

(Burada bir parantez açalım: Bizim gibi halkının büyük çoğunluğu yoksul, yüzde altmışından fazlası okul yüzü görmeyen bir ülkede kimin böylesine bir sanatçı-yazar olacağı hiç belli olmaz. Yoksulluktan, çaresizlikten eli kalem tutmayan insanlarımız arasında kimbilir kaç tane büyük sanatçı vardır? Fırsat verilse kimbilir kaç kişi böyle bir sanatçı olacaktır? Fırsat verilmedikçe, gününde tanınmış, ün yapmış sanatçılara hiçbir zaman ülkenin en büyük sanatçıları gözü ile bakılamaz. Bunun için kompozisyon öğrenimi görenler, kendilerini küçümsememelidirler. Yarının büyük sanatçıları, yazarları da onların arasındadır. Hattâ okul sıralarında kompozisyon dersinden hep kırık alan bir öğrenci iken sonradan büyük yazar olanların sayısı az değildir. Bu da günün kompozisyon öğretiminin ne denli başarılı olduğunu gösteren ölçülerden biridir. Onun için «ben yazar mı olacağım?» demeyin, evet belki siz büyük bir yazar olacaksınız.)

Bu nitelikteki sanat eserlerinin bile herkesin öğrenebileceği yanları vardır: Sanat eserlerinin de biçimi, tekniği öğrenilebilir ve öğretilebilir. Usta bir sanatçınınki gibi olmasa bile herkes ölçülü kafiyeli sözler (manzumeler), öyküler, mektuplar, röportajlar... yazabilir. Olsa olsa bunlar, tekniği bakımından doğru fakat özü ve anlatımı bakımından bir sanat değeri olmayan yazılar olabilir. Bu kadarı da öğrenilebilir.

Kaldı ki kompozisyon öğretimindeki genel amaç, öyle ahım şahım sanat eserleri yaratmak, sanatçılar yetiştirmek değildir.

Daha çok günlük yaşantı içinde yazmak zorunda kalacağımız yazıları doğru, açık, düzenli, özlü ve yalın (sade) biçimde yazmayı öğretmektir. Yani doğru cümle, noktalama, imlâ, paragraf gibi biçimsel özelliklerle bu biçimin içine yerleştireceğimiz düşüncelerimizi, duygularımızı, bilgilerimizi, anlatacağımız olayları, göstereceğimiz örnekleri, belgeleri, kanıtları, yapacağımız açıklamaları düzenlice, özlü ve tutarlı olarak anlatmayı öğretmektir. Bunun da öğrenilemeyecek, öğrenmesi güç olan bir yanı yoktur. Herkes güzel sesli olmaz ama herkes türkü öğrenebilir, herkes şampiyon yüzücü olamaz ama yüzmeyi öğrenebilir, herkes Mimar Sinan olamaz ama mimarlık okulunu bitirip bir yapının projesini çizmeyi öğrenebilir... Bunun gibi, herkes sanat-edebiyat değeri olan büyük eserler yaratamaz ama anlatacağını doğru anlatmayı öğrenebilir. «Kompozisyonda başarı» ölçüsü de budur.

Bunun için herkes yanlışsız kompozisyon yazmayı öğrenebilir ve herkes kompozisyondan başarılı olabilir.

Kompozisyon nedir, ne değildir

«Kompozisyon» sözcüğü, Türkçeye Batı dillerinden geçme bir sözcüktür. Sözcüğün kökü, bir şeyin bir anlık görüntüsü, ya da duruşu anlamındaki «poz» sözcüğüdür. «Durum, konum» anlamındaki «pozisyon» da bu köktendir. Gene bu kökten «kompoz» fiili türer. «Kompoze etmek», ayrı ayrı öğeleri, parçaları, bölümleri birleştirip bir bütün meydana getirmek demektir. Meydana gelen bu bütünün adı da «kompozisyon» dur.

Bu söz, günlük dilde olduğu gibi müzik, resim, heykel, edebiyat gibi sanat dallarında da aşağı yukarı bu genel anlamı ile birer sanat terimi olarak kullanılır. Müzikte ayrı seslerden meydana gelmiş bir tablo, heykelde ayrı figürlerden meydana gelmiş bir heykel... bu sanatlarda hep «kompozisyon» adını alır. Edebiyatta da düşünceler, duygular, olaylar, tasvirler, tahliller gibi ayrıntılar, uyumlu bir bütün meydana getirecek biçimde birleştirilip bütünlenir, böylece bütünlüğü olan bir yazı yazılır. Bu yazıya da «kompozisyon» denir.

Gazetelerde, dergilerde, kitaplarda gördüğümüz tamamlanmış her yazı bir kompozisyondur. Bir makale, bir fıkra, bir deneme, bir röportaj, bir eleştiri, bir söyleşi, bir anı, bir gezi yazısı, bir öykü, bir masal, bir mektup... hep birer kompozisyondur ve kompozisyon öğrenmeye çalışanlar için de hazır kompozisyon örnekleridir. Sizin kompozisyon diye ya da kompozisyon olup olmadığını hiç düşünmeden yazdığınız her yazı da bu türlerden birine benzeyen bir kompozisyondur. Yani herhangi bir konuda, herhangi bir biçimde, herhangi bir yazıyı yazıp tamamlamışsanız, siz kompozisyon demeseniz de o gene kompozisyondur. (Kompozisyonu zayıf olan kimi öğrenciler, özene bezene kompozisyonlar yazar fakat bir türlü bir «beş» koparamazlar. Zayıflar canına tak deyince öğretmene kompozisyon yerine öfkeli mektuplar yazıp verirler. Çoğu zaman o özene bezene yazdıkları kompozisyonlar beş para etmez de kompozisyon olsun diye yazmadıkları bu öfkeli mektuplar çok daha güzel olur. Öyle ki öğretmen, o «kompozisyon»lar yerine bu mektuplara kompozisyon notu verse, çocuk iyi bir not alabilir.)

Herhangi bir konuda, ne tür olursa olsun bir yazı yazan adamın yaptığı şudur:

1. Bir konuda anlatmak istediği bir şey vardır: bir düşüncesi, aktarmak istediği bilgileri, gördüğü bir olay, gezdiği bir yer, istediği bir şey... İnsan bunun için yazı yazar. Diyeceği bir şeyi olmayan niçin yazı yazsın, ne yazsın?
2. Anlatmak istediğini anlatabilmek, düşüncesini ya da isteğini kabul ettirebilmek için yapacağı açıklamaları, ileri süreceği belge ve kanıtları, anlatacağı olayları, göstereceği örnekleri vb. düşünür. «Şunları söyleyeyim, şunları söylemekten vazgeçeyim» diye kurar.
3. «Önce şunu diyeyim, sonra şunları söyleyeyim, en sonda da şunu söyleyip bitireyim» diye planlar. Girişir bir uçtan, diyeceklerini yazar, sözünü bağlayıp bitirir yazısını. Böylece yazılan bir yazı, olur bir kompozisyon.

İşte **«kompozisyon»** budur, gözde büyütülecek başka bir şey değildir.

Biraz o eski «edebiyat» anlayışının etkisiyle, biraz da «kompozisyon» deyince gözünde bir şeyler büyütenler, onu, olağanüstü «yüksek fikirler», «romantik duygular», «şahane tasvirler, tahliller», «parlak teşbihler, mecazlar», «büyük lâflar»... yığını bir şey sananlar çoktur. Bunlara göre «kompozisyon, her şeyden önce edebî bir üslûp meselesidir». «Kompozisyon, insanı tutup bulutların üstüne, renkli düşler dünyasına yükseltmelidir». Öyle senin benim, «köylü Memedağa'nın» ya da «dağdaki çobanın» söyleyebileceği sözlerle kompozisyon yazılmaz. Kompo-

zisyonun günlük yaşantımızdaki konulardan, duygu ve düşüncelerden, söyleyişlerden bir üstünlüğü, bir ayrıcalığı vardır. «Ne bileyim işte, o, başka, bambaşka bir şeydir.»

Asıl bunlar saçma sapan düşüncelerdir. Kompozisyonu zayıf olanların başarısızlığı da çoğunlukla işte bundan, ya «kompozisyon» diye böyle şeyler yazmalarından, ya da böyle şeyler yazacağım diye özenip kafasını gözünü yarmadık bir şey bırakmayışlarından ileri gelmektedir. Kompozisyonda başarıya ulaşmak için hemen yapılması gereken, bu tür özentilerden, öykünme (taklit)lerden kesinlikle vazgeçmektir. Başarmaya çalışacağınız ise bunun tam tersidir:

Kendi bildiklerinizi, kendi düşündüklerinizi, kendi duygularınızı, kendi yaşayıp gördüklerinizi, kendi dilinizle (konuşuş ve söyleyişinizle), kendi buluşlarınızla anlatmak... İleride uzun uzun açıklayacağız ama şimdilik «kompozisyon» deyince asıl anlayacağınız budur.

Kompozisyon nasıl öğrenilir

Bu dediklerimizi, bu kitabı ve bu konuda yazılmış bütün kitapları aylarca çalışıp bir bir belleseniz, yutsanız, ezberleseniz acaba kompozisyon yazmayı öğrenmiş olur musunuz? Kesinlikle hayır. Çünkü kompozisyon öğrenmek, tarih öğrenmek, coğrafya öğrenmek, edebiyat bilgileri öğrenmek gibi birşey değildir. Şoförlük öğrenmek, bisiklete binmeyi, yüzmeyi öğrenmek gibi bir şeydir. Şoförlüğü öğretmek için bir sürü kitap yazılmıştır. Ehliyet almak isteyenler önce bunları alıp bir güzel çalışırlar: Motor, trafik, dreksiyon, fren, debriyaj... Su gibi öğrenir, sorunca bülbül gibi şakırlar. Ama dreksiyonun başına ilk geçişte apışıp kalırlar. Bisiklete binmek de hiç güç değildir: Ellerini frene koyar, eşeğe biner gibi atlayıp ayaklarını pedallere basarsın, dengeni sağlayıp başlarsın pedali çevirmeye. Ve yürür bisiklet... Üstündeki, daha önce hiç bisiklete binmemişse acaba yürür mü, yoksa tepe takla devrilir mi? Ama binmeden önce ne güzel anlatıyordun ne yapacağını? Yüzmek de öyle: Yatarsın suyun yüzüne, başını nefes alıp verebilecek kadar dışarda tutarsın, ayaklarını şöyle, kollarını böyle hareket ettirirsin. Bir güçlük var mı? Yok. Hadi gir bakalım denize... Hiç kuşkun olmasın ki ilk girişte kendini suyun dibinde bulursun. Ne yapacağını ne güzel öğrendiğin halde neden kullanamıyorsun otomobili, neden yürümüyor bisiklet, neden kalamıyorsun suyun yüzünde? O iş, «bilmek» işi değil de ondan. Hepsi «yapmak» işidir. Ne yapacağını bülbül gibi söylemek değil de yapabilmek... O da ancak yapa yapa öğrenilir. Otomobil kullana kullana, bisiklet düşe düşe, yüzme su yuta yuta... Bunları öğrenmek demek alışmak demektir.

Kompozisyonda da sorun, «bilmek» değil, «yapmak»tır. Noktanın nereye konacağını öğrenmek değil yeri gelince noktayı koymak, büyük harflerin nerelerde kullanılacağını söylemek değil, oralarda kullanmak, doğru bir cümlenin nasıl olacağını sayıp dökmek değil, doğru cümlelerle yazmak... Bu da göre göre, yapa yapa öğrenilir, alışkanlık haline getirilir. Kompozisyonda da yüzmeyi öğrenmek için kompozisyonlar denizine dalmak gerekir.

Bütün her yazının bir kompozisyon olduğunu söylemiştik. Kompozisyonun denizi de işte bu yazıların bulunduğu kitaplar, dergiler, gazeteler dünyasıdır. O denize girmeden de bu yüzmeyi öğrenemezsiniz. O halde başarının yolu işte önünüzdedir:

1. Her gün bir gazeteyi gözden geçiriyor musunuz?

2. Haftalık, on beş günlük, aylık bir dergiyi izliyor musunuz?

3. Şimdi elinizde okumakta olduğunuz bir kitap var mı?

Bu sorular ne zaman sorulsa hepsine **«evet»** diyebiliyorsanız, korkmayın, öğrenirsiniz yazmayı. Ama bunu yapmadan, yalnızca birtakım kompozisyon bilgileri öğrenerek başarıya ulaşmak istiyorsanız bu, denize girmeden yüzmeyi öğrenmeye çalışmak demektir. Açıktır ki bu da boşuna, saçma bir çabadır. Öyle ise kompozisyonda başarının yolu işte budur: **sürekli okumak, okumak, okumak, okumak**...

Burada, çok sorulan bir soru vardır: Hangi gazeteyi, hangi dergileri, hangi kitapları okuyalım? Bu sorunun elbet belli ve kesin bir karşılığı olamaz. Yani herkes için «şu gazeteleri, şu dergileri, şu kitapları okursanız kompozisyonunuz düzelir» diye bir gazete, dergi, kitap adları listesi verilemez. Ancak önümüze gelen gazeteyi, dergiyi, kitabı gelişigüzel okumanın da öyle pek yararı yoktur. Onun için okunacak derginin, gazetenin, kitabın niteliği önemlidir. «Hangisini okuyalım?» sorusuna verilebilecek karşılık da budur. **Nitelikli** gazeteleri, **nitelikli** dergileri, **nitelikli** kitapları okuyalım. Bunu biraz açıklayalım:

1. **Gazete :** Burada söz konusu ettiğimiz gazeteler, «taşra gazeteleri» dedikleri küçük il, ilçe, kasaba gazeteleri ile spor, ticaret gibi belirli bir alanda çıkan gazeteler değil. Hemen hepsi İstanbul'da çıkan Türkiye'nin büyük günlük gazeteleridir. Bunların da hepsi günlük politikayla uğraşır. Ayrıca kimisi bol resimli, bol dedikodulu, az yorumlu, yarım öğrenimli okur kalabalıklarına, ev kadınlarına ve genç kızlara hitabeden magazin ya da kaldırım gazeteleridir. Kimileri bir siyasî partinin yayın organıdırlar. Kimileri de belirli bir politik akımın propagandası için çıkarlar. Bunları da izlemenin —olumsuz birtakım örnekler sağlamaktan başka— bir yararı yoktur. Bugüne bugün okunması öğütlenebilecek olan gazeteler, bunlara göre daha nitelikli olan öteki gazetelerdir: Olabildiğince ağırbaşlı, haberleri doğru yazan, fıkralara, makalelere, röportajlara yer veren günlük büyük gazeteler... «Böyle bir gazete de var mıymış?» demeyin. Eh, işte olabildiği kadar, bir oranda, ötekilere göre... İşte öyle... Hiç okumadan olmaz.

Böyle bir gazeteyi her gün gözden geçirmelisiniz: İlginizi çeken haberleri okumalı, size ağır gelmeyen makaleleri, fıkraları, öteki fikir yazılarını... birer kompozisyon örneği olarak incelemelisiniz. Her gün bir gazeteyi, haberlerinin başlıklarına bir göz atarak, resimlerine bakarak, o gün hangi yazıların hangi konuları ele aldıklarına dikkat ederek şöyle gözden geçirmek bile bir kazançtır. İşlerinizin en sıkı olduğu zamanlarda bile o günün gazetesine bir gözatmayı alışkanlık haline getirmelisiniz.

2. **Dergi :** Dergiler, haftalık, on beş günlük, aylık... yayınlardır. Tıp, kooperatif, tavukçuluk... gibi belirli dallarda çıkan dergileri özel uğraşısı olanlar okur. Kimileri de gazeteler gibi magazin, politika dergileridir. Gazeteler için söylediklerimiz bunlar için de geçerlidir. Asıl okunmasını öğütlediğimiz dergiler, sanat-edebiyat dergileridir. Bu dergilerden birini, her sayısını alarak ya da abone olarak izlemek gerekir. Bir derginin de bütün yazılarını okumayabilirsiniz. Fakat baştan sona şöyle dikkatlice bir karıştırırsanız seveceğiniz öykülere, şiirlere, eleştirilere, anılara, gezi yazılarına, bibliyografilere, sanatçılarla konuşmalara rastlayacaksınız. Bütün bunlar da kompozisyon örnekleridir. Her dergiden böyle birkaç yazı okumanız size ummadığınız yararlar sağlar.

3. **Kitap:** Çeşitleri sayılamayacak kadar çok kitap vardır. Resimli romanlardan yemek kitaplarına kadar... Kitaptır diye elimize geçirdiğimiz her kitabı okuyacak değiliz elbet. Kompozisyon öğretimi için söz konusu kitaplar, yazma ve çeviri roman, öykü, şiir, gezi, anı, biyoğrafi, deneme, fıkra, mektup... gibi edebiyat türlerinden kitaplardır. Bunların da hepsinin bir sanat-edebiyat değeri yoktur. Böyle değersiz «piyasa» kitapları ile boşuna zaman öldürmemelidir. Okunacak kitaplar, yaşınıza ve düzeyinize uygun, sanat-edebiyat değeri olan eserlerdir. Bunun için şöyle ortadan bir ölçü kanulabilir: Türkçe-edebiyat derslerinizde yazılarını okuduğunuz, tanıdığınız, dergi ve gazetelerden öğrendiğiniz, yerli, yabancı tanınmış yazarların en tanınmış eserleri. Özellikle de yeni ya da günümüz yazarlarının kitapları.

İşte herkesin elinde, her zaman, okumakta olduğu böyle bir kitap bulunmalıdır. Ne zaman sorulsa «şimdi falan yazarın filân eserini okuyorum. Bundan önce falanı okumuştum. Bundan sonra da falan kitabı okumak istiyorum» diyebilecek durumda olmalısınız.

Kitap, dergi, gazeteleri böylesine sürekli okuyan bir insanın kompozisyonda başarıya ulaşmaması olanaksızdır. Çevrenizde başarılı kompozisyon yazanlara şöyle bir bakın: Genellikle «okuyan» kişilerdir. Başarısızlar ise «okumayan»lar. Kompozisyonda en üstün başarıyı en çok okuyanlar gösterir. Böylesine okursanız, okumaya başladığınız ilk zamanlar gene başarı gösteremeseniz bile, bir süre sonra sizdeki değişikliğe kendiniz de şaşacaksınız: Okumak, sanki bir büyülü değnektir de kafanıza, kaleminize dokununca sizi bambaşka, daha üstün bir insan yapıvermiş... Artık biliyor, düşünüyor ve rahatlıkla söylüyorsunuz. Yalnız kompozisyonda değil, genel olarak çevrenizde değer verilen, hesaba katılan bir insan da oluvermişsiniz.

Okumak, gerçekten böylesine büyülü bir şeydir. Edebiyat öğretmenlerinin anıları, bir zaman iki cümleyi yan yana getiremeyen, iki satırı yazamayan öğrencilerin bu büyülü yola girince nasıl parlayıp sivrildiklerinin öyküleri ile doludur. Onun için, genel olarak hemen her konuda, özellikle de kompozisyonda başarı için sloganımızı bir daha söyleyelim: **Okuyun, okuyun, okuyun**...

Kompozisyonu değerlendirirken neye bakılır

Bir kompozisyon bir bütündür, bir bütün olarak da değerlendirilir. Fakat öğrenmeyi ve yapılan yanlışların kavranmasını kolaylaştırmak için onu şöyle bölümlere ayırabiliriz: Anlamlı her şey gibi kompozisyonun da bir «**biçim**»i (şekil), bir de bu biçim içinde anlattığı şey, yani «**öz**»ü (muhtevası) vardır. Öz ile biçim, birbirinden ayrılmış, bağımsız, kopuk iki bölüm değil, tersine birbirine bağlı öğelerdir. Asıl önemli olan ise öz'dür. Biçim, öz'ü belirlemek, ortaya koymak için gereklidir. Fakat doğru ve güzel bir öz, yanlış ve çirkin bir biçimle ortaya konamaz. Öz'ünde doğru ve güzel olan bir şey, yanlış bir biçimde ortaya konmuşsa yanlış görünür, hiç olmazsa etkisiz olur. Onun için biçim de önemsiz değildir.

Kompozisyonun biçimi deyince kâğıdın ve kâğıt üzerinde satırların görünüşünden el yazısına, imlâdan dil ve anlatıma kadar her şey anlaşılmalıdır. Kâğıdın ve satırların düzeni, yazının doğruluğu ve okunaklılığı, noktalama işaretlerinin yerinde kullanılışı, imlânın düzgünlüğü, satır sonlarında kelimelerin bölünüşü, cümlelerin ve anlatımın doğruluğu, anlatımın etkililiği... hep kompozisyonun değerini etkileyen öğelerdir.

Kompozisyonun özü deyince de anlatılan fikir ve ayrıntılar anlaşılır: Fikirlerin, bilgilerin doğruluğu, duyguların özdenliği, olayların gerçekliği, örneklerin seçkinliği, belge ve kanıtların inandırıcılığı, tasvir ve tahlillerin canlılığı... Bir kompozisyonu değerlendiren ya da değersizleştiren asıl bunlardır. Herhangi bir eseri verecek adamın, önce, çevresine, ülkesine, dünyaya ve evrene bir bildirisi olması gerekir. Vereceği ayrıntılar, yapacağı açıklamalar, anlatacağı olaylar, göstereceği örnekler, sunacağı belgeler ve kanıtlar... hep bu «**bildiri**»yi açık, belirgin ve inandırıcı biçimde ortaya koyabilmek içindir. Önereceği, savunacağı böyle bir şey olmayan adamın yazması, konuşması kuru gevezeliktir. Onun için bir kompozisyona doğru ve güzel diyebilmek için önce böyle doğru ve güzel bir bildirisi olması gerekir.

İşte bir kompozisyonda başarının ölçüsü, bütün bunlar ve bunlar gibi öz ve biçim özellikleridir. Şimdi bunların her birini en baştan, teker teker alıp inceleyelim ve her birinin nasıl olması gerektiğini söyleyelim.

★

2

KOMPOZİSYON KÂĞIDININ DÜZENİ

Bir kompozisyonu okuyup değerlendirecek olan, ilkin kompozisyon kâğıdının dış görünüşü ile karşılaşır ve ilk izlenimlerini bu görünüşten edinir. Temiz, düzenli bir kâğıt; doğru ve okunaklı bir yazı; ilk bakışta seçilebilen paragraflar; düzgün, başı sonu bir doğrultuda satırlar; yerli yerinde bırakılmış boşluklar... kısaca ilk bakışta sevimli bir kâğıt, kompozisyonunuzu değerlendirecek olanı baştan lehinize çevirir. Tersine kirli, düzensiz, sevimsiz, çirkin bir kâğıt, kargacık burgacık yazılar, okuyanı daha baştan sinirlendirir. Bunun da elbet başarınıza etkisi olur. İlk bakışta kâğıdınıza ısınan ve yazdıklarınızı rahatlıkla okuyabilen adam, birtakım yanlışlarınızı hoşgörü ile karşılayabilir. Tersine kâğıdınızın görünüşüne sinirlenen, yazınızı güçbelâ okuyan adam ise en küçük yanlışlarınızı hoşgörmediği gibi aslında doğru söylediğiniz birtakım şeyleri de yanlış görebilir. Bu, öğretmen de olsa kaçınılmaz, her insan için olağan, doğal bir ruh hali sonucudur. Onun için kâğıdınızın dış görünüşüne önem verin.

Kimliğiniz

Kâğıdınızda bulunması gerekli ilk bilgi, kimliğinizdir. Kâğıdınıza kimliğinizi yazarken nüfus ya da sayım memuru gibi «adı, soyadı, okulu, sınıfı, şubesi, numarası...» (nerde ise «doğum yeri, yılı, anasının adı, babasının...» diye sayılıp gidilecek!) Bu tür kalabalık lâfları tıkış tıkış kâğıda doldurmanın gereği yoktur. Sadece —onu da «adı.. numarası..» diye "takdim,, etmeden— okuyanın bilmek zorunda olduğu şeyleri yazın yeter: Adınız, sınıfınız, numaranız. Bunları kâğıdınızın sol üst köşesine

ortalıca (yani götürüp ta tepeye, ta sol uca, ta ortaya sokuşturmadan) düzenli bir blok halinde yazın.

Şöyle: MEHMET İŞÇİLER
2C - 585

Ya da: 2C - 585
Mehmet İşçiler

Bunu böylece yazınca sizin 2C sınıfında 585 numaralı Mehmet İşçiler adlı öğrenci olduğunuzu okuyan herkes anlar. Ayrıca «adı, soyadı, sınıfı, şubesi, numarası» demek gerekmez. Genel bir ilke olarak kâğıdınıza fazladan, gereksiz tek kelime yazmayın, tek çizgi çizmeyin, tek işaret koymayın.

Adların yazılışı ve kısaltılışı

Ad ve soyadın baş harflerinin büyük yazılacağını bilirsiniz. İki adınız varsa ikisinin de ayrı ayrı baş harfleri büyük yazılır: Mehmet Necati Öncü... Fakat soyadınız kaç kelime olursa olsun bitişik yazılır ve yalnız baş harf büyük olur: Feyzullah Çokbiliroğlu...

Adınızı kısa yazmanız gerekirse: Sadece adlar kısaltılır, soyad kısaltılmaz. Soyad ne kadar uzun olursa olsun tastamam yazılır: M. İşçiler, F. Çokbiliroğlu...

Adınız iki ise, ikisini de ya da birini kısaltabilirsiniz: M. N. Öncü... İki addan birini kısaltacaksanız kullanılmayan ya da az kullanılan adınızı kısaltır, ana babanız, kardeşleriniz, yakınlarınız sizi hangi adınızla çağırırlarsa o adınızı tamam yazarsınız. Diyelim «Necati» diye çağırıyorlar, Mehmet de göbek adıdır ve pek kullanılmıyor. O zaman «M. Necati Öncü» diye kısaltılır. «Mehmet» deniyor da «Necati» kullanılmıyorsa: «Mehmet N. Öncü» diye kısaltılır.

«Orijinalite» olsun diye ad ve soyadlarının baş harflerini küçük yazanlar ve soyadlarını kısaltanlar da vardır. Bile bile bu kurallara uymayanlar için denecek bir şey yoktur. Bu düzeyde, şu ya da bu biçimde yazmış olmak önemli de değildir.

Sınıfın yazılışı

Sınıf rakamla, şube de büyük temel harfle yazılır (küçük temel harfle yazılmaz). Rakam «2C» olabileceği gibi roma rakamı da olabilir: «IIC»... Fakat el yazısı ile roma rakamlarını herkes düzgün ve güzel yazamaz, yazamayınca da çizgilerle rakamlar birbirine karışır ve çirkin bir şey olur. Onun için roma rakamları kullanmayın siz. Dümdüz «2C» gibi yazın.

Sınıf yazılırken rakam ile harf arasında hiçbir işaret konmayabileceği gibi bölü işareti de konabilir: 2/C, II/C... Fakat bölü işareti düzgün konmayınca da çizgilere ve rakamlara karışıyor. Onun için nokta koymak ya da hiç işaret koymamak en uygunudur.

Tarih

Kâğıdın sağ köşesine de gene ortalıca kompozisyonu yazdığınız günün tarihi yazılır. Kâğıdınıza uzaktan bakınca sol köşede kimliğiniz, sağ köşede tarih simetrik olarak görünür.

Gün

Ayın kaçıncı günü ise önce o yazılır. Gün, bildiğimiz, her gün kullandığınız rakamlarla gösterilir: 1. 2. 5. 14...31. Gün, hiç bir zaman roma rakamları ile yazılmaz.

Ay

Ay, günden sonra, rakamla ya da yazı ile yazılır: 15.4.1972 ya da 15.Nisan.1972... Yalnız aylar roma rakamları ile de yazılabilir: 15.IV.1972 gibi. Fakat, dediğimiz gibi, roma rakamlarını çok düzgün yazmak ve el yazısında rakamların altına üstüne birer yatay küçük çizgi koymak gerekir. Çizgileri biraz kalabalık olduğundan roma rakamlarını herkes düzgün yazamıyor. Aslında ille gerekli de değildir. Bunun için burada da roma rakamlarını kullanmamanız daha iyi olur.

Yıl

Aydan sonra da yıl yazılır. Yılın tarihini «1972» diye tam olarak yazmak gerekir. Kimilerinin yazdığı gibi «972» ya da «72» diye eksik yazmak yanlıştır. Ama bu, kimi özel yazılarda, yer darlığı, acelecilik vb. durumlarda öyle üzerinde durmaya değer bir yanlışlık da sayılmaz.

Araya konacak işaretler

Gün, ay ve yılı gösteren rakamlar arasına nokta ya da bölü işareti konur: 15.4.1972 ya da 15/4/1972... Böyle nokta konduğunda «1972 yılının, dördüncü ayının, on beşinci günü», bölü işareti konduğunda da «1972 yılında 4. ay, 4. ayda 15. gün» demek olur. Bunların yerine çizgi, eşit, virgül gibi aklınıza esen işareti koymayın. Her işaretin bir anlamı vardır. Anlamlarına göre belirli işaretleri belirli yerlerde kullanmaya alışmak gerek. Bir yerde hiçbir anlama gelmeyen ya da «15=4, o da eşittir 1972» gibi gülünç bir anlam veren işaretler kullanmamalı. En sadesi, gün, ay ve yıl arasına nokta koymaktır.

Dersin adı

Kimlikle tarihin tam ortasına, ya aynı çizgi üzerine ya da bir çizgi aşağıya dersin adını ve ödev mi, sınav mı olduğunu yazınız: **KOMPOZİSYON ÖDEVİ** ya da **KOMPOZİSYON SINAVI.** Bunu büyük temel harflerle yazmanız daha uygun olur. Renkli kalemle de yazabilirsiniz. Fakat kuyruklu kulaklı «acayip» harflerle yazmamaya dikkat edin.

Çizgi

Kompozisyon kâğıdının başına, yazı yazacağınız ilk satırdan son satıra kadar, yukarıdan aşağıya bir çizgi çizmek âdet olmuştur. Bu çizgi, hem başta bırakmanız gereken boşluğu ayırmaya yarar, hem de kâğıdınızın görünüşünü güzelleştirir. Bu çizgi normal boyutlu bir dosya kâğıdında beş santim içerden çizilmelidir. Daha az boşluk, hem kâğıdın görünüşünü çirkinleştirir, hem de öğretmenin yanlışlarınızı göstermek için yazacağı yazılara yetmez.

Çizgiyi üstte kimliğinizin bir ya da iki satır altındaki çizgiden (kimliğinizi ortalayacak biçimde) başlayıp altta kâğıdın son çizgisine kadar çizerseniz görünüşü daha güzel olur. Ayrıca bu çizgi, tek bir kalın çizgi, ikisi de ince ya da biri kalın biri ince bitişik çift çizgi olabilir.

Konu

Kâğıdınızı bu biçimde hazırladıktan sonra, öğretmenin verdiği konu, onun ağzından çıktığı gibi, kâğıdın başına yazılır. Konuyu yazmadan önce de dersin adını yazdığınız satırdan sonra bir satır atlayın, o satırın başına küçük temel harflerle «Konu» diye bir küçük başlık yapıp iki nokta üstüste işaretini koyun. Bu başlıktan sonra konuyu kendi günlük el yazınızla yazın.

Başlık

Konuyu da böylece yazdıktan sonra bir satır atlayın (boş bırakın). Kompozisyonunuzun başlığını ondan sonraki çizgiye yazacaksınız. Başlık, yazdığınız yazının özel adıdır. (Bir yazıya en uygun başlığın nasıl konacağını ileride göreceğiz.) Adsız, başlıksız yazı olmaz. Her yazının başlığı yani adı, o yazının özel adı yani «özel isim» olduğundan ya her kelimesinin baş harfi büyük yazılır, ya da hepsi büyük temel harflerle yazılır. Eğer yazınızın içinde bir de ara başlıklar varsa bu asıl başlık ötekilerden ayrı bir yazı çeşidiyle yazılır. Diyelim ki kompozisyonun asıl metnini bitişik el yazısı ile yazıyorsunuz, ara başlıkları küçük temel harflerle, ana başlığı da büyük temel harflerle yazabilirsiniz. Fakat başlığı her halde uzaktan bakınca seçilebilir biçimde yazmalısınız. Bunun için yerine göre renk, koyu harfler, italik harfler, değişik büyüklükte harfler kullanabilirsiniz.

Paragraf başları, satır başları ve satır sonları

Bir sayfada satırlar düzgün bir blok biçiminde görünmelidir. Bu blokun görünüşünü ince dişli bir testerenin görünüşüne benzetebiliriz: Satır başları testerenin sırtı gibi, satır sonları da

testerenin ağzı gibi düz görünür. Satırları istediğimiz yerden başlatmak elimizde olduğundan hepsini aynı doğrultuda, dümdüz bir çizgi üzerinde yazabiliriz. Fakat heceleri bölmemek zorunda olduğumuzdan, satırları istediğimiz yerde bitiremeyiz. Bunun için de satırlar birbirinden bir iki harf uzun ya da kısa olabilirler. Ama işte o kadar, daha fazla da değil. Gene uzaktan bakınca satır sonları da, satır başları gibi olmasa bile hiç olmazsa testerenin ağzına benzeyen tırtıllı bir çizgi görünüşünde olabilir.

Paragraf başları, orta uzunlukta bir kelimenin sığabileceği kadar içerde olmalıdır. Bakınca parağraf başları da aynı çizgi üstünde görünmelidir.

Kısaca bir sayfaya şöyle karşıdan bakınca satır başları ve sonları dümdüz görünmeli, kaç parağraf olduğu iyice seçilmelidir.

Boşluklar

Satırların arasında, satır sonlarında, satır başlarında, sayfa altlarında bırakılan gereksiz boşluklar, sayfanın görünüşünü çirkinleştirir, sevimsizleştirir. Çizgili kâğıda yazıyorsanız satır başlarını, satır sonlarını, parağraf başlarını görünmez çizgiler çizerek belirleyin. Çizgisiz kâğıda yazıyorsanız kâğıdınızın altına bir çizgili kâğıt koyun.

Satırların başında beş santimlik bir boşluk bırakacağınızı söylemiştik. Satır sonlarında ise bir santimden fazla olmayan dar bir boşluk kalabilir. Ayrıca yazacağınız az da, kâğıtta boşluk kalacaksa bu, altta değil, üstte kalmalıdır. Özel bir kaygı yoksa sayfanın üst yanında kalan boşluklar göze hoş görünür, fakat alttaki boşluklar kâğıdınızı çirkin gösterir. Onun için yazacaklarınızı tıkış tıkış sayfanın üstüne tıkıştırıp alt yanı bomboş bırakmayın.

Renkler ve süsler

Kimi öğrenciler yazıları renklendirmek, sayfayı süslemek, süslü harfler yapmak meraklısıdırlar. Burada genel olarak **«süs»** konusunda bir ilke üzerinde anlaşmaya varalım: Her türlü süs

3

EL YAZISI

Okullarda, beş yıl ilkokulda, bir yıl da ortaokulda «Yazı» dersi okutulur. Bu altı yılda gerek ki herkesin şöyle doğru, okunaklı bir yazısı olabilsin. Fakat ondan sonraki sınıflarda da öğretmenler, öğrencilerin el yazıları üstünde durdukları halde, gördüğümüz şudur: Bunca yıl aynı okullarda yazı dersi görmüş insanların el yazılarında hiçbir ortak karakter yoktur. Derslerde öğretilen yazı kurallarına uygun yazı yazan yok gibidir. Herkes, bu kuralları bırakıp bir yerlerde, birilerinden gördüğü harfleri, çizgileri taklit etmeye uğraşır. Sonunda herkes kendine göre acayip bir el yazısı uydurur. Bu uydurma yazılar da elbet çirkin, yanlış, okunaksız olur.

Başka ülkelerden gelen mektuplar gördükçe el yazılarına dikkat edin: Hepsinde ortak bir karakter vardır. Bu yazıyı kendilerinin uydurmadığı, okuldan öğrendikleri bellidir. Yazılar düzgün, okunaklı ve işlektir. Bizde böyle olmasını bırakın, gittikçe bitişik yazı ortadan kalkmaktadır. Artık hemen herkes küçük temel harfler ya da kitap harfleri ile yazıyor. O da gerçekten küçük temel harfler değil, sadece bitiştirilmeyen değişik çeşitten, karışık, uydurma harfler. Herkesin «güzel» olmasa bile doğru ve okunaklı bir el yazısı edinmeye, yazısını düzeltmeye çalışması gerekir. Düzeltmek de mümkündür, hattâ öteki yanlışlar içinde en kolayıdır. Yapılacak tek şey, hangi çeşit yazıyı yazıyorsanız o yazının harflerini bulup her harfi ayrı ayrı yazmayı öğrenmektir. Böyle düzenli ve sürekli uğraşırsanız çok kısa bir süre içinde el yazınızın düzeldiğini görürsünüz. Herkesin yazısı güzel olmayabilir ama herkes doğru ve okunaklı bir yazıya kavuşabilir.

Günlük yaşantı içinde kullanılan başlıca dört çeşit yazı var:

1. Büyük temel harfler
2. Küçük temel harfler
3. a) Dik, b) eğik bitişik el yazısı
4. Süslü (dekoratif) yazı

Bunlardan süslü yazı, kompozisyonda kullanılması hiç de gerekli bir yazı değildir. Öte yandan genel olarak «süs» için yukarıda söylediklerimizi burada da hatırlayalım: **Süsün kötüsü olmaz, iyisi olmaz, güzeli olmaz, olursa çok güzeli olur.** Siz de

süslü yazıyı böylesine «çok güzel» yazabiliyorsanız, yani yazacağınız dekoratif yazı çeşidinin her harfinin yazılışını ustasından ya da iyi bir yazı kitabından daha önce öğrenmiş ve üzerinde çalışmışsanız yazarsınız elbet. Fakat süslü yazı yazma meraklılarının bu işi hiç de böylesine becerebildiklerini göremiyoruz. Tersine, «süslü yazı yazıyorum» diye yapılan, harflere birtakım kuyruklar, kulaklar takmaktan, çizgileri eğip bükmekten öte bir şey değil. Bu da uydurma, çirkin, bayağı bir şey oluyor. Onun için kompozisyonlarınızda süslü yazı harflerini ya da süslü yazı diye bir yerlerden, birilerinden görüp «taklit ettiğiniz», hele hele de kendi uydurduğunuz harfleri hiç kullanmayın. Böylece kullanacağınız üç çeşit yazı kalıyor.

Büyük temel harfleri de ancak başlıklarda ve el yazısı yerine küçük temel harfleri (kitap harflerini) kullanıyorsanız cümle başı, özel isimlerin baş harfleri gibi büyük harf kullanmak gereken yerlerde kullanabilirsiniz. Dik ya da eğik bitişik el yazısı kullanıyorsanız, o zaman büyük temel harfleri yalnız başlıklarda kullanabilirsiniz. Buna karşılık bitişik el yazısının büyük harfleri de sadece cümle başları, özel isimlerin baş harfleri, mısra başları, kısaltmalar gibi büyük harflerin kullanılacağı yerlerde kullanılır. Bitişik yazının büyük harfleri ile başlıklar bile yazılmaz.

Bitişik el yazısı ise —dediğimiz gibi— günümüzde nerede ise tarihe karıştı. Hemen herkes küçük temel harf ya da kitap harfi kırması, bitiştirilmeyen değişik harflerle yazıyor artık. Oysa bitiştirilmeyen bu çeşit harfler, işlek bir yazı değildir. Bu yazı ile çabuk çabuk yazılamaz, not tutulamaz. Onun için herkes bitişik el yazısını öğrenmelidir.

Kalıyor küçük temel harfler ya da kitap harfleri. Dediğimiz gibi artık hemen herkes el yazısı olarak bu türden bir yazı kullanıyor. Vazgeçtik bitişik yazıdan, bari bu yazının yirmi dokuz harfini iyice öğrenip öyle yazmalısınız. Başka çeşit yazıların harflerini bu yazıya karıştırmamalısınız.

Birçokları «Ne yapayım benim yazım kötü. Zararını da görüyorum ama düzeltemiyorum» deyip düzgün bir yazı edinmeye çabalamıyorlar bile. Oysa yapılacak iş gayet basit ve herkesin başarabileceği bir iştir: Yirmi dokuz tanecik alfabe harfinin büyüklerini ve küçüklerini yazmayı ayrı ayrı bir kez öğrenmek... Önce bu yirmi dokuz harfi bir bilene yazdırıp o yazarken kaleminin ucuna dikkat ederek her harfi nasıl yazdığını öğreneceksiniz. Sonra da harflerin o en doğru biçimlerini önünüze koyup aynı biçimde yazmaya uğraşacaksınız. Bunun için inançla bir iki

gün çabalamanız yeter. Böylece bir kez öğrendikten sonra ömür boyu kullanacağınız harfleri kazanmış olacaksınız. Küçük temel harfleri böylece öğrendikten sonra her harfin kendinden önce ve kendinden sonra gelen her harfle nasıl bitiştirileceğini öğrenince de bitişik el yazısını kazanmış olursunuz. Sadece kitap harflerini öğrenseniz de kompozisyonlarınızı bu yazı ile yazsanız bile olur. Yeter ki her harfi doğru, aralıkları uygun ve kısaca okunaklı yazın.

En önemli yazı yanlışları

Kompozisyonlarda en önemli el yazısı yanlışları şunlardır:

Her biri başka bir çeşitten harfler: Küçük temel harflerle yazanlar, gerçekte bu yazının harflerini değil, harflerin bozulmuş, değiştirilmiş biçimlerini, yani küçük temel harflere benzeyen fakat aslında küçük temel harf olmayan birtakım harfleri ya da başka çeşit bir yazının harflerini küçük temel harflere karıştırırlar. Böylece değişik karakterde ve ayrı çeşitten harfler birbirine karışır. Yazının küçük temel harflere benzeyen yanı sadece harflerin birbirine bitiştirilmemesidir. Bitişik yazı yazanlar da en çok bitişik yazının eğik ve dik biçimlerini birbirine karıştırırlar. Kendinizi bu yönden denetlemek için sorun: Ben hangi çeşit yazıyı kullanıyorum? Peki şu, şu, şu harfler bu yazının harfleri mi? Göreceksiniz ki birçok harfleriniz yazdığınız çeşidin, hattâ yazı çeşitlerinden hiçbirinin harfleri değildir.

Harflere kuyruk kulak takma merakı: Birçokları da öyle daha güzel oluyor diye harflerin bacaklarını uzatırlar, çizgileri eğip bükerler, kıvrımlar, çengeller yaparlar... Her çeşit yazının harflerinin belirli biçimleri vardır, daha güzel olsun diye bu biçimler değiştirilmez. Hem unutmayın ki siz süslü (dekoratif) yazı yazmıyorsunuz. Her aklına esen de dilediği gibi harf uyduramaz. Siz de uydurmayın.

Harflerin büyüklü küçüklü ve gövdelerinin oransız oluşu

Bilindiği gibi bir satır yazı dört çizgi, üç eşit aralığa yazılır. Çizgili kâğıttaki tek çizgi bu dört çizginin yukarıdan üçüncüsüdür. Çizgisiz kâğıtta da el ve göz alışkanlığı ile sanki bu çizgiler

varmış gibi yazarız. Bu üç eşit aralık, küçük temel harflerin ve bitişik yazı harflerinin üst, orta, alt gövde dediğimiz bölümlerinin, yani harflerin yukarıya ve aşağıya uzanan uzantılariyle ortada kalan bölümlerinin eşit büyüklükte olması içindir. Diyelim kareli bir kâğıda yazıyorsak harflerin gövdeleri birer kare büyüklüğünde olur. İşte çocukların beceremediği, harflerin bu gövdelerini eşitlemektir. Bunun sonunda uzunlukları ve genişlikleri birbirine uymayan, irili ufaklı harfler, karmakarışık yazılar meydana geliyor. Bunu düzeltmek için yapılacak iş, bir kâğıda eşit aralıklı dört çizgi çizip ilk zamanlar böyle çizgili kâğıtlara yazarak çalışmak ve eli alıştırmaktır. Sonra da yazarken üst, orta ve alt gövdeleri aynı boyda, aynı genişlikte yazmaya dikkat etmelidir.

Aralıkların düzensizliği : Birçokları çizgisiz kâğıda yazı yazmaya alışmamıştır. Yazmaya kalkışınca satırlar eğri büğrü olur, satır aralıkları da eşit olmaz, oransız olur. Bunlar, alışıncaya kadar çizgisiz kâğıt kullanmamalı, kullanmak zorunda oldukları yerlerde de kâğıdın altına bir çizgili kâğıt koymalılar. Bir de satırlar düzgün olsa bile bir satırdaki kelimelerin aralıkları ve kelimede harflerin aralıkları eşit olmuyor. Harfler arasında bir harf, kelimeler arasında da iki harf sığacak kadar boşluk olmalıdır. Harfler arasında hepsi eşit olmak üzere daha az aralık olabilir ama kelimeler arasında daha az boşluk kalınca iki kelime bitişir. Kelimeler kâğıt üzerinde ilk bakışta ayrı ayrı seçilmelidir. Kelimeler arasında iki harften daha çok aralık kalınca da sayfa üzerinde göze çarpan boşluklar, beyazlıklar yazıyı çirkin gösterir. Bundan daha önemlisi de bütün kelimeler arasındaki boşlukların eşit olmasıdır. Harf ve kelime aralıklarının eşit olmaması, bitişik yazıda yazıyı çirkinleştirmekten başka pek sakınca doğurmasa bile küçük temel harf (kitap yazısı) ile yazılmış yazılarda kelimelerin birbirine karışmasına ve yazının okunmamasına sebep olur. Bunun için özellikle kitap harfleri ile yazanlar, kelime ve harf aralıklarına çok dikkat etmeliler.

Harfleri meydana getiren çizgiler : Bütün harfler dik, yatay, eğik, tam ya da yarım yuvarlak çizgilerden meydana gelir. Bitişik yazıda da harfler, küçük bir eğik çizgi ile birleştirilir. Çirkin, bozuk, okunaksız yazılarda eksik olan bir de bu çizgilerdir. Dikler tam dik, yuvarlaklar tam yuvarlak, yataylar tam yatay, eğikler tam eğik olmayınca çizgiler birbirine karışıyor ve

harflerin biçimleri bozuluyor. Onun için eli bu çizgileri çizmeye alıştırmak gerekir. Bunun için de her fırsatta elinize bir kalem alıp hep bu çizgileri ya da bu çizgilerin birleşmesinden meydana gelen şekilleri çizerek oynayıp durmalısınız. Eliniz öyle öyle alışır. Bu çizgileri çizerken ve harfleri yazarken bir de şuna dikkat edilmeli: Bütün çizgiler yukardan aşağı ve soldan sağa doğru çizilir. Harfler yazılırken de bu çizgiler belirli bir sıra ile çizilir. İşte çizgileri hep bu yönlerde ve harfleri yazarken bu sıra ile çizmeye alışmak gerek.

El yazılarında görülen bütün bu yanlışlar ve bunlar gibi başka yanlışlar biraz dikkat, biraz alıştırma ile kolayca düzelebilecek yanlışlardır. Hiçbiri ayrıca doğuştan gelme bir yetenek istemez. Yeter ki yazınızın düzelmesi gerektiğine inanın ve biraz rahatınıza kıyarak birkaç gün uğraşın. Sonunda «güzel» olmasa bile yanlışsız ve okunaklı bir yazıya kavuşur, artık bu sıkıntıdan da kurtulursunuz.

İmlâ yanlışlarının bir bölüğü de bu tür el yazısı yanlışlarından ileri geliyor. Aslında alfabemizin yirmi dokuz harfinin yazılışını da bir imlâ sorunu saymak gerekir. Yanlış harflerle yazılmış bir kelimenin imlâsı nasıl doğru sayılabilir? Onun için el yazınız düzeldikçe imlâ yanlışlarınız da azalır. Yazıya bir de bunun için önem verilmelidir.

Öte yandan el yazısının düzgünlüğü, bozukluğu hem genel olarak bütün biçim-öz ilişkilerinde olduğu gibi, hem de özellikle söylediklerinizin okunmasını ve anlaşılmasını kolaylaştıracağı ya da güçleştireceği için sadece bir görünüş sorunu değil, aynı zamanda bir öz-anlam sorunudur. El yazınız, kompozisyonunuzun fikir ve anlam değerini de etkiler. Eskiler, «Düzgün bir el yazısı, iyi bir tavsiye mektubudur.» derlerdi. Bir bakıma yanlış da değildir. Kompozisyonunuzda söylediğiniz şeyleri böyle bir yazı ile sunuyorsunuz. Sunuş biçiminin de elbet önemi vardır.

Bu nedenlerle, el yazısına önem vermemek ve onu düzeltmeye, kompozisyonlarınızı okul görmüş bir insan gibi doğru ve okunaklı bir yazı ile yazmaya uğraşın. Okuma yazmayı sokakta, askerlikte, ya da hapisanede öğrenmediğiniz yazınızdan anlaşılsın...

★

TEMEL HARFLER

A B C Ç D E F
G Ğ H I İ J K L
M N O Ö P R
S Ş T U Ü V Y Z

a b c ç d e f g ğ
h ı i j k l m n o ö
p r s ş t u ü v y z

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

EĞİK EL YAZISI

a b ç d e f f
ğ h i j k l m
n ö p p r ş
t ü v y z z

A a B Ç D
D E F Ğ H
İ J K L M
M N N Ö P
P R R Ş T
Ü V V Y Z Z

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

★

4

NOKTALAMA İŞARETLERİ

Noktalama işaretleri, yazanın, söylemek istediği anlam başka türlü anlaşılmasın diye cümle sonunda ve cümledeki söz grupları arasında kullandığı işaretlerdir. Bunu, konuşurken ses tonumuz, duraklamalar ve vurgularla belirtiriz. Yazarken böyle bir olanak olmadığından okuyanı uyarmak, bizim istediğimiz gibi okumasını sağlamak için bu işaretleri kullanırız. Bunun için hangi işaretleri nerelerde kullanacağına biraz da yazan karar verir. Her noktalama işaretinin, ille de şuralarda kullanılır diye baştan dondurulması doğru olmaz, gerekli de değildir. Olsa olsa hangi işaretlerin nerelerde kullanılabileceğini söyleyebiliriz. Fakat nokta, soru işareti gibi cümle sonunda kullanılacak işaretler cümle içinde kullanılacaklara göre daha az değişkendir. Bu tür işaretlerin kullanılacağı yerleri daha kesin biçimde sayabiliriz.

Fakat gene de her noktalama işaretinin nerelerde kullanılacağını derslerde ya da kitaplardan ezberlemek pek bir şeyi çözümlemez. Asıl olan, cümledeki anlam özelliklerinin yazanı işaretler koymaya zorlamasıdır. Zaten bir yazı ile gerçekten bir şeyler anlatmak istiyeni zorlar da... Kompozisyonlarda görülen noktalama yanlışları biraz da yazanın gerçekten anlatmak isteği bir şey olmamasından ve bir şeyler karalamak zorunda olduğu için yazmasındandır. Yoksa yazdıklarını benimseyen, bunu en iyi bir biçimde anlatmak kaygısı ile yazan herkes, hangi işaretlerin nerelerde kullanılabileceğine ilişkin ilkel bilgileri de varsa, kendiliğinden, öyle pek noktalama yanlışları yapmaz. Noktalama işaretleri sorunu, daha çok kompozisyonun anlamına bağlı bir sorundur. Anlamdan ayrı olarak ele almak, olsa olsa dediğimiz ilkel bilgileri verebilmek için gerekebilir. Bu da o kadar önemli değildir.

1860'lara kadar bizde noktalama işaretleri hiç bilinmez ve yazılarda noktalama işareti kullanılmazdı. Tanzimat döneminde Batı'ya yönelişimizle birlikte noktalama işaretlerini de Batı'dan alarak kullanmaya başladık. Şinasi, Şair Evlenmesi adlı oyununda nokta işaretini ilk kez kullanır ve dip notu çıkararak şu açıklamayı yapar: «Buna nokta derler. Sözün bittiğine delâlet eder.» O güne kadar nasıl noktalama işareti bilinmiyor ve kullanılmıyor idiyse bu gün de ustaca kurulmuş bir cümlede hiç noktalama işareti kullanılmasa da anlam karışıklığı olmayabilir. Fakat her türlü karışıklığı önlemek, okuyanın nasıl okuyacağını ve ne anlayacağını gösterip okuyana yardımcı olmak ve anlamayı kolaylaştırmak için noktalama işaretlerine başvurmak yararlıdır. Bunun için de gereklidir.

Demek ki noktalama işaretlerinden önce öğrenilmesi gereken, düzgün bir cümle kurmaktır. Sonra cümlenin bittiğini bir işaretle belli etmek, cümlenin özelliğine göre tırnak ve parantez içine almak, cümle içinde okuyanın duraklayacağı yerleri işaretlemek gelir. Ne söylediğini bilerek düzgün bir cümle kuran kişi uygun noktalama işaretlerini bulmakta güçlük çekmez. Onun için ileride üzerinde duracağımız «cümle» bölümü bu konuyu daha çok aydınlatacaktır.

Şimdilik burada noktalama işaretlerinin neler olduğunu, bunların nerelerde kullanılabileceğini kimi örneklerini göreceğiz. Bu kadarını herkes kolaylıkla öğrenebilir ve yazılarında kullanabilir. Önemli olan sanki kompozisyon asıl bu demekmiş gibi bu konuyu gözünüzde büyütüp de yılgınlığa düşmemenizdir.

Başlıca noktalama işaretleri ve kullanıldıkları yerler

Cümle sonunda kullanılan işaretler

Burada önemli olan cümlenin bittiğini uygun bir noktalama işareti ile göstermektir. Yani önce başladığınız cümlenin nerede bittiğini kestireceksiniz, sonra da o cümlenin özelliğine göre hangi işaretin uygun olacağına karar vereceksiniz. Cümle fikri olmayan, bir cümlenin nerede başlayıp nerede bittiğini farkedemeyen, elbet noktalama yanlışı yapacaktır. Noktalama yanlışının asıl nedeni işte budur: Cümleyi tanımamak, cümlenin nerede bittiğini anlayamamaktır. Bunu biliyor da gene de gerekli noktalama işaretini koymuyor ya da yanlış bir işaret koyuyorsa-

nız, o zaman bu bir dalgınlık ya da alışkanlık haline getirmemiş olma sorunudur. Bu halde yazdığınızı bir daha dikkatlice, bu gözle okursanız bu yanlışlığınızı farkedersiniz. Zamanla, yaza yaza da cümle bitince gerekli işareti hiç düşünmeden koyma alışkanlığını kazanırsınız. Önemli olan cümlenin nerede bittiğini anlayıp anlamadığınızdır. Cümlenin nerede bittiğini bir işaretle gösterdikten sonra bu işaret yanlış bile olsa o kadar önemli değildir. Ancak soru cümlelerinin sonuna soru işaretinden başka bir işaret koymak ya da soru cümlesi olmayan bir cümlenin sonuna soru işareti koymak elbet gülünç ve saçma bir şey olur. Yoksa cümlenin sonuna ünlem, üç nokta, üstüste iki nokta işareti koyacağınıza nokta koymuşsanız, bu üzerinde durmaya değer bir yanlışlık değildir.

Nokta

Cümle, herhangi bir eylemin olup olmadığını; olacağını olmayacağını; bu durumun meydana geldiğini gelmediğini; meydana geleceğini gelmiyeceğini ya da olması dileğini bildiren; başka herhangi bir özelliği olmayan bir haber ya da bir dilek cümlesi ise sonuna **nokta** konur:

Örnekler :

«Bir ülkenin kalkınması ekonomisine bağlıdır.» **(Nokta)**

«Öğrenmek istemeyene öğretmek kolay değildir.»

«Yanlışlığını kendim anlamadıkça inancımdan dönmeyeceğim.»

«İnsanlık, bugünkü düzeyine gelinceye dek nice alınteri, gözyaşı ve kan döktü.»

«Lozan andlaşmasının belli başlı maddelerini yazınız.»

Soru işareti

Cümle bir soru cümlesi ise, yani bir şeyin olup olmadığını, nedenini, niceliğini ya da niteliğini, yerini, zamanını vb. soruyorsa sonuna elbet **soru işareti** konur:

Örnekler:

«Bütün bu dediklerimi anladın mı?» **(Soru işareti)**

«Gerçeği kim biliyor?»

«Uzayı ele geçirebilmek için neden bunca fedakârlıklar yapılıyor?»

«İskender, niçin Hindistan üzerine yürümek istedi?»

«Hava günlük güneşlikken yağmur yağmasını nasıl açıklayabiliriz?»

«Asya ile Avrupa'nın sınırı nereden geçer?»

«Bu belâdan ne zaman kurtulacağız?»

Yanyana üç nokta

Bitmemiş ya da sonuna daha bir şeyler eklenebilecek cümlelerden sonra **yanyana üç nokta** konur: Daha o söyleyeceklerinizin yerine...

Örnekler :

«Bir efelendi, bir efelendi ki...»

«Gene o bildiğin işler, o domuzun hünerleri...»

«Her şeyi bir başka güzel buraların: Denizi, ormanı, kuşları, insanları...»

«Şeytan diyor ki tut şöyle...»

Üstüste iki nokta

Yazdığınız bir cümleyi ondan sonraki cümle ya da sözlerle açıklayacaksanız, açıklayacağınız cümlenin sonuna **üstüste iki nokta** koyacaksınız: (Yukarıdan beri biz de sık sık bu işareti kullanıyoruz. Dikkat ederseniz bol bol örnek bulacaksınız).

Örnekler :

«Söylesene: aynı insan nasıl hem kötü, hem iyi olabiliyor?»

«Bizim de var bir bildiğimiz: Zamansız çıkışlar, gerilemeye sebep oluyor.»

«Batı'dan bir yenilik daha aldık: lâk-lâk.»

«Son olarak hatırlatıyorum: bu tür ilişkilerini kesip atmadıkça benimle herhangi bir ilişkin olamaz.»

«Nedeni ortada: tırnaklarını kesmemişsin.»

Ünlem işareti

Kelimelerin sözlük anlamları ne olursa olsun, söylediğiniz cümle, bir duygunuzu yansıtıyorsa, yani ağzınızdan çıkan sözler doğrudan doğruya sevincinizi, acınızı, bıkkınlığınızı, özleminizi, şaşkınlığınızı... dile getiren bir seslenme ise böyle cümle-

lerin sonuna **ünlem işareti** konur. Zaten bu tür cümlelere ünlem cümlesi denir. Ünlem işareti de ünlem cümlelerinin sonuna konur.

«Ah, aman, vah vah, ayyy, aaa, tuh...» gibi doğal ünlem sözcükleri aynı zamanda tek başlarına birer ünlem cümlesidir. Bu sözcüklerden sonra ya ünlem işareti konur, ya da ünlem sözcüğünden sonra virgül koyup o ünleme bağlı cümle bitince de ünlem işareti konur.

Örnekler :

«Ah! Ne yaptın?»

ya da:

«Ah, ne yaptın!»

Ya da diyelim ki bir yakınınız olan Fadime, kendisinden hiç ummadığınız bir davranışta bulundu. Siz de buna şaştınız, üzüldünüz. Bu duygu ile «Fadime!» diye ünlersiniz. «Bu Fadime» artık onun adı değil, sizin duygulanmanızın bir yansımasıdır. Ya da evinizde görmek istemediğiniz biri gene çıkıp gelirse «Geldi!» dersiniz. Bu da artık onun geldiğini haber veren bir söz değil, sizin bıkkınlığınızı, tiksintinizi açığa vuran bir ünlemdir. Birincisinde «ne yapıyorsun Fadime! Nasıl olur! Hayır yakışmaz sana bu.» diye şaşkınlığınızı, üzüntünüzü seslendiriyorsunuz. İkincisinde de «gene şu allahın belâsı, sinir adam geliyor. Ne yüzsüz, ne pis insan!» demek istiyorsunuz. Bunun gibi başka zaman başka anlamlarda kullanılan sözleri de biz bir yerde ünlem olarak kullanmış olabiliriz. Bunu, bu sözlerden ya da cümlelerden sonra ünlem işareti koyarak belirtiriz. Daha doğrusu bu sözlerin ünlem olduğunu yazan bilir ve işareti de o koyar. Bu işaret konmamışsa okuyan, sözün bu özelliğini anlamaz. Bu nedenle böyle hallerde ünlem işaretini koyup koymamak yazanın bileceği iştir. Yazandan başkası «şuraya ünlem işareti koymalısın» diyemez.

Bir de söz arasında ciddi olarak değil, şakadan ya da alay etmek için kimi sözler kullanırız. Bu sözü ciddi olarak söylemediğimizi, şaka ya da alay ettiğimizi belirtmek için o sözden sonra parantez içinde bir ünlem işareti koyarız. Ağırbaşlı yazılarda bundan kaçınmak gerekir.

Örnekler :

«Bizim cihan pehlivanı(!) ne hikmetse bu kez de tuşla yenildi.»

«Doğrusu sen artık sıkmaya başladın(!)»

«Gelip gide gide eşiğimizi aşındırdı(!)»

Virgül

Yazdığımız cümle kendinden sonraki cümle ile bütünleniyorsa, yani bir sıra cümlesi ise cümle bittiği halde nokta değil **virgül** kullanabiliriz. Eğer bu cümle içinde de virgül kullanmışsak sondaki virgül yerine **noktalı virgül** kullanabiliriz. Fakat böyle bir cümlenin sonunda nokta yerine virgül kullanmak daha uygunken virgül değil de gene nokta koymuşuz. Ya da noktalı virgül yerine virgül koymuşuz. Bu o kadar önemli değil. Gene nokta koysanız da virgül ya da noktalı virgül kullanmasanız bile olur.

Örnekler:

«Hatırlarsınız; kuşları, çiçekleri nasıl da severdim; nasıl vurgundum türkülere, nasıl sıkılırdım duvarlardan. Gel de gör şimdi, ara bakalım o kaygısız çocuk nerde.»

«Köşeyi dön, elli adım yürü, solda kırmızı pancurlu, bahçe içinde, iki katlı bir ev göreceksin, orası.»

«Aslında Kara Deniz'in balığı olan hamsiler, sürü sürü Boğazlardan geçer; Gemlik Körfezinin ılık, sığ, durgun sularına yumurtalarını bırakır; yumurtalar yavru olur, yavrular hamsi; derken gene sürü sürü aynı yoldan Kara Deniz'e göçer.»

Konuşma cümlelerinin yazılması

Kompozisyonlarda iki ya da daha çok kişinin karşılıklı konuşmalarını, yazımızda başka birinin sözünü, başka bir yerde söylediğimiz ya da söyleyeceğimiz kendi sözlerimizi **konuşma çizgisi** ve **tırnak işareti** ile gösteririz:

Konuşma çizgisi

Romanlarda, hikâyelerde, masallarda ya da bir olayı anlattığımız herhangi bir yazıda olaya karışan kişilerin aralarındaki karşılıklı konuşmalarını şöyle yazarız: Konuşmadan önce bir açıklama yapmak gerekiyorsa bu açıklama sözlerini bitirip sıra

konuşacak kişinin ne dediğini yazmaya gelince iki nokta üst-üste koyup satırbaşı yapılır. Satırın başına bir çizgi konur, çizgiden sonra o satıra yalnız konuşan kişinin ne dediği yazılır. Onun söyledikleri bitince gene satırbaşı yapılır. Sonraki konuşmalar da aynı biçimde yazılır.

Örnek:

«Kâmil Bey, emekliliğine bir yıl kala, mahallenin tek bakkal dükkânını borç harç kiralamıştı. Emeklilik ikramiyesi ile de dükkânı bir güzel donatmıştı. Bu dükkân onu, emeklileri çökerten o bunalımlardan, o can sıkıntılarından kurtarıyordu. Doğrusu istenirse okulu da, öğrencileri de, öğretmenleri de pek aramıyordu. Ama eski arkadaşlarını dükkânın kapısında görünce gene de sevindi, heyecanlandı:

— Oo, Mahmut'çuğum, İsmail'ciğim! Girin yahu, girin. Vay vefasızlar, vay hayırsızlar vay! Ulan nerelerdesiniz, yel mi attı, sel mi attı...

Gelenleri dükkânda çene çalmakta olduğu bir müşterisi ile tanıştırdı:

— Bak komşu, bunlar benim en sevdiğim öğretmen arkadaşlarım, beyefendi de...

— Yusuf. Memnun oldum efendim.

— Mahmut, ben de...

— İsmail, tanıştığımıza sevindim efendim.

— Ee Mahmut, ne var ne yok yahu?

— Ne olsun, sen bizi bıraktın. Biz gelmesek arayıp soracağın yok. Geçen gün gene geldik, bulamadık.

— Yahu sorma birader, Azdavay'a gitmiştim oğlanın askerlik işi için. Sen nasılsın İsmail? Gene çekiyor musun her akşam?

— Yok be Kâmil Bey, nerde... Ekmek parasına yetmiyor aldığımız. Biz senin gibi tüccar adam değiliz. Bakıyorum işlerin yolunda maşallah.

— Allah beni kurtardı arkadaş, sizi de kurtarsın. Birer bira açayım size.

Dükkânda bekliyen müşteri ne alacağını unutmuş, bu eski arkadaşların sevgi gösterilerine dalıp gitmişti.»

Karşılıklı konuşmalarda «dedi», «diye ekledi», «deyip sustu» gibi sözler konuşmaya eklenir. Fakat daha uzun sözler, konuşmanın yazıldığı satıra yazılmaz, satırbaşı yapılır.

Örnek :

.....

— Ne olsun, sen bizi bıraktın. Biz gelmesek arayıp soracağın yok, diye sitem etti.

Kâmil Bey öteki arkadaşına döndü:

— Sen nasılsın İsmail?

— Ekmek parasına yetmiyor aldığımız, dedi. Biz senin gibi tüccar adam değiliz.

İsmail'in canı Kâmil Bey'e takılmak istiyordu anlaşılan.

.....

Tırnak işareti

Karşılıklı konuşmalar, böyle yazılacağı gibi çizgi koymadan tırnak içinde de gösterilir.

«Bak komşu, bunlar benim en sevdiğim öğretmen arkadaşlarım. Beyefendi de...»

«Yusuf. Memnun oldum efendim.»

«Ben de.» dedi.

Böyle karşılıklı konuşma cümleleri değil de bir yerden başka birinin sözünü aktarıyorsak, ya da kendi sözümüz bile olsa onu başka bir yerden alıp yazıyorsak, bu sözler de tırnak içine alınır. O zaman çizgi (tire) kullanılmaz.

Örnekler:

«Durup dururken «sen bir mankafasın.» dedi. Ne cevap vereceğimi şaşırdım.»

«Bir Fransız düşünürü: 'Senin düşüncelerinin düşmanıyım. Fakat bu düşüncelerini özgürce söyleme hakkın için kellemi veririm.' der.»

«Meğer bizimki bir 'içtimaî adalet' âşığı imiş...»

Söz arasında yapılan açıklamaların gösterilişi

Kimi zaman başladığımız cümleyi bitirmeden, söylediğimiz bir sözü açıklamak ya da o söze bir söz daha eklemek gerekebilir. Bu eklenen söz, hiç söylenmese, cümleden çıkarılsa da cümlenin anlamı bozulmaz. Bu, fazladan yapılan bir açıklamadır. Kimi zaman da cümle bittikten sonra o cümle ile söylediklerimizi biraz daha açıklamak, o cümleye fazladan başka bir şey eklemek gerekebilir. Böyle söz arasında fazladan yapılan

açıklamalar, eklemeler, yerine göre iki çizgi (tire) arasında, parantez ya da köşeli parantez içinde yazılır. Hani kimileri söz arasında «Antır parantez şunu da söyleyelim ki...» derler ya, işte o «antır parantez», «parantez içi» demektir.

İki çizgi arası

Cümle içinde o cümlenin asıl yapısından ayrı, fazladan yapılan açıklamalar ya da eklemeler, iki çizgi arasına alınır. Örneğin :

«Can, mal, ırz ve namus güvenliği —Tanzimat hareketinin de özü buydu— hâlâ sağlanmış değildir.»

«Şu «eskiler» —Patriyot'un kulakları çınlasın— amma da yavuz kişilermiş.»

«Aslında millet ne çekmişse bu «millet, millet!» diye yırtınan —sayıları da o kadar çok ki maşallah— lâfazanlardan çekmiştir.»

Bu cümlelerde iki çizgi arasındaki sözler, cümlenin öğelerinden değildir; cümleden çıkarılsa da olur. Yeri gelmişken eklenmiş fazladan açıklamalardır.

Parantez

Gene cümle içinde bir sözcüğün anlamı ya da aynı anlamda başka bir söz parantez içinde gösterilir:

«O güzel söyleşi (sohbet)leri yazan adam, uğraşsa aynı ölçüde başarılı öykü(hikâye)ler de yazabilir miydi?»

«O günün öğrencileri, mubassırlardan (günümüz okullarındaki hademeler gibi görevlilerden) korktukları kadar belki hocalarından korkmazlardı.»

Cümle içinde olduğu gibi cümle bittikten sonra o cümle ile ya da oraya kadar söylenenlerle ilgili daha geniş açıklamalar da parantez içine yazılır:

«Suratına öyle hırladıktan sonra (evet o bir terbiyesizlikti, küstahlıktı, üstelik de nankörlüktü) adamdan daha nasıl yardım ve dostluk beklersin?»

«Atatürkçüler, elbet devrimcidirler. (Gerçek anlamı ile Atatürkçüler, emperyalizme, işbirlikçilere ve derebeylik kalıntılarına karşı mücadele yürüten Kemalistler. Yoksa bu mücadeleyi

yürütenlere karşı olan ama işi gücü Atatürkçülük nutukları atmaktan ibaret sahtekârlar değil.)

Bir de piyesler ve karşılıklı konuşma yazılarında konuşanın hangi jest, mimik ve hareketleri yapacağı da parantez içinde söylenir:

«DURSUN — (Umutla) İçime doğmuştu... Koca Yılanoğlu... Namı tüm memleketi tutmuş Yılanoğlu beni çağırsın... Tövbe var bunda bir iş dedim.

AĞA — (Nasihat yollu) Bu fırsat eline bir defa geçer. Kafanı iyi kullan. Bak sevildiğini bil. Kasabada bu işi yapmağa gönüllü yığınla adam var. Belediye oparlöründen ilân etsem sana sıra gelmez be... Onun için gizli tuttum. Allah içimi biliyor işte. Şu fakir beli doğrulsun dedim.

DURSUN — (Ağa çiftlik bağışlamış gibi) Eksik olma.

Böyle konuşmalar içindeki hareketleri tanımlama ve cümle içinde geçen bir sözü açıklama dışında, örneklerde görüldüğü gibi fazladan yapılan açıklamalar ve eklemeler böyle iki çizgi ya da parantez içinde gösterilmese de bu, önemli bir eksiklik değildir. Böyle yerlerde parantez ve çizgilerin yerine birer virgül konsa da olur. Aslında böyle parantezler ve çizgiler kullanmak zorunda kalmadan yazmak, belki daha kolay anlaşılır bir anlatım olur.

Noktalama işaretlerinin önemli olduğu başka yerler

Dediğimiz gibi nerede, hangi noktalama işaretini kullanacağına biraz da yazanın kendisi karar verir. Aslında cümleleri noktalama işaretlerine boğmak da —hepsi yerli yerinde kullanılmış bile olsa— yanlıştır. Cümleleri fazla uzatmaktan kaçınmak ve ille de noktalama işaretleri gerektirecek, noktalama işareti konmazsa anlamları karışacak cümleler kurmamak gerekir. Bununla birlikte anlam karışıklıklarını önlemek için kullanılacak öteki noktalama işaretleri de şunlardır:

Virgül

Sıra cümlelerin sonuna da virgül konabileceğini yukarıda söylemiştik. Daha önceki söz grubu içinde virgül kullanılmışsa,

böyle içinde virgül kullanılmış gruplardan sonra virgül yerine noktalı virgül kullanılacağını da belirtmiştik. Cümle içinde de virgül şuralarda kullanılır:

Ardarda sayılan, sıralanan, eşgörevli sözler arasında virgül kullanılır. (Buradaki «eş görev», cümlenin öznesi, yüklemi, nesnesi, zarf tümleci, dolaylı tümleçleri gibi öğeler ile isim ve sıfat tamlamalarında tamlayan ve tamlanan kelimelerdir.)

Cümlenin öznesi (cümlenin anlattığı eylemi yapan ya da o durumda olan varlık) birden fazla olursa bu özneler arasında virgül kullanılır.

Örnek :

«Yağmur, kar, fırtına karakışın belirtileridir.»

Öznenin yaptığı birden fazla eylem sayılırken:

«Müdür öfkelendi, bağırdı, emirler yağdırdı.»

Cümlede birden fazla nesne varsa bu nesneler arasında:

«Kalemlerinizi, kitaplarınızı, defterlerinizi çıkarın.»

Yüklemi aynı yönden tamamlayan tümleçler arasında:

«Sabah, öğle, akşam, gece, gündüz, günün her saatinde dizinin dibinde olmalıyım.»

«Nemiz varsa karada, denizde, havada, toprağın altında, tarlada, fabrikada çalışanlara borçluyuz.»

«Dostluğum, sana olan güvenimden, sevdiğimden, seninle daha güçlü olmamdan ileri geliyor.»

«Zeytinburnu'na dolmuşla, minübüsle, otobüsle, trenle gidilir.»

Sıfat tamlamalarında bir isim birden fazla sıfatla niteleniyor ya da belirtiliyorsa, bir sıfat birden fazla ismi tamamlıyorsa:

«Onlar bu toprağın en yiğit, en fedakâr, en çalışkan, en bilinçli çocuklarıdır.»

«Yemyeşil ağaçlar, çimenler, denizler, gözler...»

İsim tamlamalarında bir ismi belirten birden fazla isim varsa ya da bir isim birden fazla ismi belirtiyorsa:

«Evin duvarları, tavanı, tabanı; kapıların pencerelerin pervazları dokunsan dökülecek gibiydi.»

Uzun cümlelerde özneden sonra virgül koymak uygun olur:

«Üzüm, ta Hititlerdenberi Anadolu halkının vazgeçilmez besinlerinden biri olduktan başka şarabı ile eğlencelerin rengi, efkârlıların dert ortağı olmuştur.»

Cümle ne kadar kısa olursa olsun eğer özne bir işaret zamiri ise bu tekil işaret zamirlerinden sonra virgül koymak gereklidir. Konmazsa çok kez işaret sıfatı gibi anlaşılabilir:

«Bu, benim başıma ilk kez geliyor.»

«O, adam değildir.»

«Şu, yorgan iğnesi olsa gerek.»

Mektuplarda, söylevlerde, konferanslarda hitaplardan sonra da virgül kullanılır:

«Benim çilekeş anacığım,»

«Sevgili öğrenciler,»

Bunlardan başka virgül komayınca anlamın karışacağı yerlerde bu anlam karışıklıklarını önlemek için virgül kullanılır. Özellikle devrik cümlelerde bu, çok gereklidir:

«Akıyor yayla suları gibi, gürül gürül, çağıl çağıl.»

Bir de dediğimiz gibi virgülü, yazanın kendisi gerekli gördüğü yerlere koyar.

Kısaltmalardan, sıra sayılarından sonra, tarih rakamları ve büyük sayılarda milyonlar, binler, yüzler basamakları arasına da nokta konur:

Sf. (sınıf), Dr. (doktor), Ed. Gr. (edebiyat grubu),

Tğm. (teğmen), R.N. Güntekin ...

5. (beşinci), 16. (on altıncı), XX. yy. (yirminci yüzyıl).

15.10.1971

35.62.897, 12.656 ...

Bir yazının bölümlerini belirten rakamlardan ve harflerden sonra konacak işaretler

Çok bölümlü bir yazının en büyük bölümleri büyük harflerle, o bölümün bölümleri roma rakamları ile (Bu ikisi yer değiştirebilir), onun bölümleri de rakamla gösterilir, bu harf ve rakamlardan sonra gene nokta ya da çizgi kullanılır. Rakamla gösterilen bölümün daha küçük bölümleri ise küçük harflerle gösterilir ve bu harften sonra yarım parantez konur. Başka bölümleri olmayan bir yazıda sadece rakamlar kullanılıyorsa bu rakamlardan sonra nokta ya da çizgi yerine gene yarım parantez de konabilir:

A. HAYVANLAR ÂLEMİ

I — OMURGALILAR

1. Memeliler

a) İnsanlar

Bütün bu noktalama işaretleri içinde kompozisyonlarda en çok kullanılanlar, cümle sonlarında kullanılan nokta ve soru işareti ile cümle içinde kullanılan virgüldür. Konuşmalı yazılarda ise konuşma çizgisi ya da tırnak işareti kullanmak zorunludur. Bu işaretleri yerinde kullanmayı öğrenirseniz ötekileri hiç bilmeseniz bile kompozisyonlarınızda fazla noktalama yanlışı görülmez. Bunun için cümlenin bittiğini nokta ya da soru işareti ile belirtmeyi, virgülle anlam karışıklıklarını önlemeyi, karşılıklı konuşmaları yazmayı iyi öğrenmelisiniz.

★

5

İMLÂ

İmlâ, kelimelerin yazılışı demektir. «İmlâsı düzgün», «kelimeleri yanlışsız yazıyor»; «İmlâsı bozuk», «kelimeleri yanlış yazıyor»; «imlâ yanlışı», «kelimelerin yanlış yazılması» demektir. Doğru düşünceler, güzel bir anlatım, bozuk bir imlâ ile yazılınca okuyan, düşüncenin doğruluğuna varmakta, anlatımın güzelliğini duymakta güçlük çeker, okuduklarını önemsemez. Öğrenim görenle görmeyen bir de imlâsından belli olur.

Türkçe «fonetik», yani söylenişi ile yazılışı aynı olan bir dildir. Batı dilleri gibi yazılışı ile okunuşu başka değildir. Yazılışı ile okunuşu ayrı olan bir dilin, örneğin bir Fransızcanın, bir İngilizcenin imlâsını öğrenmek güçtür; ille de uzunca bir öğrenimi gerektirir. Fakat Türkçenin imlâsı bu yüzden kolaydır. Kelimeleri söylediğiniz gibi yazarsanız, —eğer yanlış söylemiyorsanız— imlâsı da doğru olur. Kompozisyonlarda, konuşurken doğru söylediğiniz kelimeleri de yanlış yazdığınız görülüyor. Bu, daha çok dikkatsizlikten ileri geliyor. Dikkatli olmayanlar, unutkan olanlar, yalnız imlâ yanlışları değil, öteki yanlışları da elbet çok yaparlar. Bunun için yazarken dikkatli olmanız, yazıp bitirdikten sonra da yazdıklarınızı dikkatle bir daha okumanız, imlâ yanlışlarınızın çoğunu düzeltmenize yetecektir.

Yabancı kelimeler kullanmak

«Yabancı kelimeler» sorununu ileride «dil» bölümünde ayrıca ve özellikle ele alacağız. İmlâ ile ilgili olan şu ki, imlâ yanlışlarının çoğu kullandığınız yabancı kelimelerde görülüyor. Aslında ana dili Türkçe olan bir adamın gırtlağı yabancı kelimelerdeki sesleri çıkarmaya da elverişli değildir. Bu yüzden ya-

bancı kelimeleri söylerken de doğru söyleyemiyoruz. Örneğin düzeltme işareti (^) gerektiren bütün kelimeler yabancı kelimelerdir. Bu kelimeleri söylerken de doğru söyleyemiyoruz, doğru söylesek bile yazarken bu işareti koymayı unutuyoruz. Ya da «muvaffakıyet» demeye dilimiz dönmediği için «muaffakiyet» deyip çıkıyoruz. Bunun gibi «mecmua» yerine «mejmua - meçbua» filân diye uyduruyoruz. Oysa yabancı kelimenin Türkçe karşılığını kullansak, «muvaffakıyet» yerine «başarı», «mecmua» yerine «dergi» desek bu imlâ yanlışlarından da kurtulacağız. Onun için kompozisyonlarınızda yabancı kelimeler kullanmamaya, yabancı kelimelerin Türkçelerini öğrenip kullanmaya özel bir çaba harcamalısınız.

Örneğin: «kanahat» (kanaat) yerine «kanı», «sebepi (sebebi) yerine «nedeni», «memlan» (memnun) yerine «hoşnut», «mubağala» (mübalâğa) yerine «abartma», «imtahan» (imtihan) yerine «sınav» vb. ...

Yabancı özel isimlerin imlâsı

Batı dillerindeki özel isimleri, özellikle de insan isimlerini, yazılışları ile okunuşları ayrı olduğundan bir türlü doğru söyleyemiyor, yazamıyoruz. Aslında şurada burada bizim görüp okuduğumuz her yabancı ismin söylenişini öğrenmemiz olanağı yoktur. Diyelim İngilizce, Fransızca, Almanca gibi yaygın, bileni çok dillerin böyle sözcüklerinin okunuşunu soracak bir adam bulup öğrenebiliriz. Ya Çince, Japonca, İskandinav dilleri gibi dillerdeki isimleri ne yapacağız? Bunun için yabancı isimleri yazıldığı biçimde ezberlemek gerekir. Bir kez yazılışını ezberledikten sonra nasıl okunacağını bilmeseniz de yazıldığı gibi söyleseniz bile bu, o kadar büyük bir yanlışlık değildir. Örneğin Fransız düşünürü «Volter»in adını basbayağı «Voltaire» diye ezberleyin, «Alfans Dode»yi de «Alphonse Daudet» diye... Böylece yazıldığı biçimi ile öğrendiğiniz adların bir gün okunuşunu da öğrenirseniz öğrenirsiniz, öğrenemezseniz de bundan dolayı kıyamet kopmaz.

Bölgesel ağızlar (şive) ayrılığı

Türkçemiz Anadolu'nun her bölgesinde ayrı bir ağızla konuşulmaktadır. Kompozisyonda ise «kültür dili» dediğimiz ortak dil kullanılmaktadır. Kompozisyonu yazan, kelimeleri kendi köyünde, kasabasında söylendiği gibi yazınca, bu da imlâ yanlışı sayılmaktadır. Özellikle Doğu Karadeniz halkımızdan olanlar, Türkçeyi konuştukları gibi yazınca, örneğin bütün «ı»lar «i» olmaktadır. Böyle bölgesel ağızla konuşanların, değişik söyledikleri kelimelerin kültür dilinde nasıl söylendiğini öğrenmeleri gerekir. Ama onu da iyice öğreninceye değin eski ağızlarını bırakmamalılar. Çünkü bir kelimenin kültür dilindeki imlâsını öğrenmeden el yordamı ile ya da mantıkla ağız değiştirmek de daha büyük imlâ yanlışları doğurmaktadır. Hani Andırınlı İstanbul'a fıstık satmaya gelmiş de «buralılar ince konuşur.» diye «fistik, fistik...» diye bağırmaya başlamış. Onun gibi «gazete»ye «kaste», «yeralması»na «yer elması» demek hep bu yanlışlıktan doğmaktadır. Unutmayın ki ağız (şive) ayrılıkları öyle birdenbire düzelmez. Zamanla, kültür dili ile konuşan insanlar çevresinde yaşadıkça, özellikle de okuya okuya düzelir. Düzeltmeye çalışın, fakat iyice düzeltmeden bildiğiniz söyleyişleri bırakıp da daha büyük yanlışlara düşmeyin. Hele «şivemi düzeltiyorum» diye aslında hiçbir yanlışlık olmayan birtakım güzel halk söyleyişlerini bırakmayın. Ağız farklarından gelen imlâ yanlışları hem o kadar çok değildir, hem de bir bakıma yanlış bile sayılamaz, hiç değilse hoş görülür yanlışlardır.

İncelme özentisi

Büyük şehirlerde özellikle İstanbul'da oturan kimi insanlar, Türkçeyi bozmak için ellerinden geleni yapmaktadırlar: «Yapiciz», «söylicim» gibi dil ve dudak numaraları ile Türkçeyi sözümona inceltiyorlar. Onlara özenenler de «değil» yerine «diil», «kardeşim» yerine «kardişim» gibi söyleyişlerle aslında doğru bildikleri imlâyı bozuyorlar. Bu özentiden kesin olarak kaçınmak gerekir. Türkçenin böyle çarpık ağızlarda değişmişini değil, kitaplardaki aslını öğrenmeye çalışın.

Yazılışını görmeden, hattâ anlamını öğrenmeden kulaktan dolma birtakım yeni kelimeleri kullanma hevesi

Yeniliğe herkesin hevesi vardır. Dilde de bu, bazı kelimelerin birden yayılması biçiminde görülür. Böyle sözleri, bilen-bil-

meyen kullanmaya başlar. Öğrenciler öğretmenlerinden, çocuklar büyüklerinden, kişiliksiz adamlar benzemeye çalıştıkları kimselerden birtakım kelimeler işitirler ve onlar da bu kelimeleri işittikleri gibi kullanmaya özenirler. Onlar da «örneğin» demişse bunlar «örneğim» diye kullanırlar, onlar «şakî» demişlerse bunlar «şâki» yazarlar, onlar «antır parantez» demişlerse bunlar «anti parantez» derler. Ya da bunun gibi kulaklarına bir yerden bir şey çarpanlar hemen onu kullanmaya kalkarlar. Bir kez kompozisyonlarınızda kullanacağınız kelimeleri bir heves olmaktan çıkarın. Sonra da doğru yazılışını gözünüzle görüp öğrenmeden bir kelimeyi kullanmayın.

İmlâ kılavuzuna bakmaya üşenmek

Zaman zaman her gün kullandığımız kelimelerin bile nasıl yazılacağını hatırlayamadığımız olur. Hele kelime haznemize yeni girmiş kelimelerin yazılışlarını unutmuş olabiliriz. Bu, en usta yazarların bile başına gelir. O zaman yapılacak tek iş, açıp imlâ kılavuzunu, bakmaktır. Orada nasıl yazılıyorsa siz de öyle yazarsınız. Bu yolla düzelmesi kolay birçok imlâ yanlışı, salt imlâ kılavuzunu açmaya üşenmeden, tembelliğin böylesinden ötürü kompozisyonlarda sanki bile bile yapılır. İmlâsının düzelmesini isteyenlerin bu zahmete katlanması, imlâ kılavuzuna başvurma alışkanlığını kazanması gerekir.

Kötü yazının imlâyı da bozması

Yukarıda «yazı» bölümünde belirttiğimiz gibi çirkin, kötü el yazısının sakıncası, yalnızca yazdıklarınızın okunmaması, kompozisyonunuzu sevimsizleştirmesi değil, bir de imlâyı bozması ya da bozuk göstermesidir. Önce Türkçemizin kelimelerini doğru yazmak gibi harflerini de doğru yazmak gerekir. Harf yanlışı da imlâ yanlışı sayılabilir. «m» harfini «n» gibi yazarsanız «adam» yerine de «adan» yazacaksınız demektir. Elbet bu da imlâ yanlışıdır. Ayrıca bitişik yazılması gerekli tek kelimeyi harf aralıklarını ayarlayamamanız yüzünden ayrı ayrı yazarsanız ya da iki kelimeyi bitiştirirseniz gene imlâ yanlışı yapmış olursunuz. Doğrusunu bildiğiniz bir kelimeyi yanlış yazmak ya da yanlış görünmesini istemiyorsanız yazınıza bu bakımdan da dikkat etmelisiniz.

İmlâ ile ilgili işaretler
Düzeltme işareti (ˆ)

Bu işarete «inceltme işareti», «uzatma işareti», «şapka» filân da diyorlarsa da doğru adı «düzeltme» işaretidir. Doğu dillerinden gelen yabancı kelimelerde kullanılır. Özellikle arapçada «K, G, L» harflerinin hem kalını, hem de incesi vardır. İşte bu ünsüz harflerin ince okunacağını göstermek için bu ince «K, G, L» harflerinden sonra gelen «a, u» harflerinin üstüne konur. Demek ki bu işaret, üstüne konduğu harfin değil, ondan sonra gelen «K, G, L» harflerinin ince olduğunu gösterir: Kâinat, rüzgâr, elâ, gülgûn... gibi. «Kemal, Meral» gibi ince «L» ile söylenen kelimelerde bu harften önceki «a»nın üzerine düzeltme işareti koymak gerekmez.

Düzeltme işareti, bir de, yazılışları birbirinin aynı, fakat birinde uzun hece bulunan iki kelimenin birbirine karışmaması için o uzun sesin üzerine konur. Örneğin minaredeki ay ya da bayrak anlamına gelen «alem» ile evren, dünya ya da eğlence anlamına gelen «âlem» aynı harflerle yazılır. Birincisinde baştaki «a» kısa, ikincisinde uzundur. Bu iki kelimenin yazılışlarını da ayırmak için uzun «a»nın üzerine düzeltme işareti konarak «âlem» biçiminde yazılır. Böyle başka bir benzeri yoksa uzun okunacak her harfin üzerine düzeltme işareti konmaz. Örneğin «kafiye» sözcüğünde de «a» uzundur, ama «kâfiye» diye yazılmaz. Bu tür kelimelerde «düzeltme işareti konur muydu, konmaz mıydı?» diye kuşkuya düşerseniz açıp imlâ kılavuzuna bakmanız gerekir.

Şunu önemle belirtelim ki Türkçemizde ne böyle ince «K, G, L» var, ne de uzun heceler. Bu nedenle Türkçe kelimelerde bu işaret kullanılmaz. Bu tür Arapça, Farsça sözcükler yerine Türkçelerini kullanmakla bu işaretten de kurtulmuş, bu işaret yüzünden yapacağınız imlâ yanlışlarınızı azaltmış olursunuz.

Eskiden Batı dillerinden gelme sözcüklerde de düzeltme işareti kullanılırdı. Yeni imlâda kullanılmıyor.

Kesme işareti (')

Özel isimlerin ekleri kesme işareti ile ayrılır:

«Ağrı'ya, Kelkit'i, Toroslar'da, Ali'den, Yeşil Gece'nin...» gibi.

Sonuna gelen ek, bir kelimenin başka bir kelime ile karışmasına sebep oluyorsa, bu karışıklığı önlemek için kelimenin kökü ekinden kesme işaretiyle ayrılır:

«bora» diye bir sözcük, «boran» diye de ayrı bir sözcük var. «boranın» denince bunlardan hangisi olduğu belli olmaz. Hangisi ise onun kökünü kesme işareti ile ayırmak gerek: «bora'nın» ya da «boran'ın» ... Bunun gibi: a'yı («a» harfini), ay'ı (gökteki ayı), ayı (hayvan)...

Ek alan sayılar rakamla yazıldığında rakamla ek de kesme işareti ile ayrılır:

«Kalan 68 koyunun 20'sini 200 liradan, 35'ini 150'şerden satmış. Kalanını saat 14.30'da getirecek.»

Kimi halk söyleyişlerinde, özellikle de halk şiirlerinde ses düşmeleri olur. Böyle sözleri yazarken eksilen harfin yerine kesme işareti konur:

«N'etmeli» (ne etmeli), «dellendi» delilendi)... gibi.
«Acep gezsem ala gözlüm varm'ola» (var mı ola).
«Sana konup göçen beyler nic'oldu» (nice oldu)...

Bunlardan başka sayılar gibi harfler ve ekler (A'dan Z'ye, —miş'li, ki'ler...), kısaltmalar (PTT'den) gibi eklerinden ayrılması gereken asıl parçalardan sonra da kesme işareti konur. Kimi —özellikle Arapça— sözcüklerse Türkçede olmayan sesler bulunduğundan özel bir imlâ ile yazmayı gerektirir. O zaman kesme işaretinden yararlanılır: «cür'a», «mısra'» gibi. Aslında ne bu kelimeleri, ne de kesme'li yazılışlarını öğrenmeli... Yerlerine Türkçelerini kullanmalı.

Satır sonlarına sığmayan kelimeler

Yazarken satırın sonuna gelinir de başlanan kelime sığdırılamazsa biz çizgi (-) ile kesilerek kelimenin sığmayan parçası öteki satırın başına yazılır. Ancak böyle satır sonuna sığmayan kelime gelişigüzel bölünmez, ne kadarı sığıyorsa o kadarını sığdırıp da çizgi konmaz. Kelime hecelerden bölünür, hece bölünmez. Bunun için kelimeleri hecelemeyi öğrenmelisiniz. Bir kelime ancak hecelerken durduğunuz yerlerden bölünebilir: «Ar-ka-lık», «gös-ter-me-den», «dü-zen-siz-lik-ler»... gibi. Örneğin «arkalık» kelimesi, «a-rkalık, ark-alık, arkal-ık» diye bölünemez. Satır sonlarında heceyi bölmek de bir çeşit imlâ yanlışıdır.

Büyük harflerin kullanılacağı yerler

Özel isimlerin her kelimesinin baş harfi:

«Ali Dağdeviren», «Afyonkarahisar», Türkiye Neden Kalkınamıyor» (Bir yazı başlığı), «Kiralık Konak» (Kitap adı).

Cümle başları:

«Radyoda halk türküleri söyleniyordu. Yürekleri sıla özlemi ile dolmuştu. İçlerinden biri yüksek sesle hıçkırmaya başladı.»

Kısaltmalarda her kelime bir harfle gösteriliyorsa bu harfler, birden fazla harfle gösteriliyorsa ilk harf:

«T.C.», «Dr.», «Doç.», «Yzb.» gibi...

Şiirlerde, manzumelerde dize (mısra) başları. (Günümüz şiirlerinde bu kurala uyma gereğini duymayanlara çok raslanıyor.)

Başlıklarda —hepsi büyük harflerle yazılmıyorsa— her kelimenin baş harfi büyük olur:

«Yurt Ekonomisinde Tarımın Yeri»
«Nasıl Yazıyorlar»
«Halk Şiirleri ve Halk Türküleri»

Bunlardan başka özel adlarla birlikte kullanılan lâkap, unvan ve rütbeler (Kel Hasan, Bay Mansur, Zülfü Bey, Memet Efendi, Melâhat Hanım...), tarih atarken ayın adı (8 Ekim 1971...) gibi daha bazı yerlerde de büyük harfler kullanılır ki bunlar, yazarken zaten kendini belli eder.

Ses uyumu ve ünsüzlerin benzeşmesi

Bilindiği gibi Türkçemizde kelimelerin ilk hecelerindeki ünlü (sesli) harf kalınsa ondan sonraki hecelerdeki ünlüler de kalın, ince ise ince olur. Buna «büyük ses uyumu» denir. Düz ünlülerden (a, e, ı, i,) sonra gene düzler, yuvarlak ünlülerden sonra ise ya geniş düzler (a, e), ya da dar yuvarlaklar (u, ü) gelir. Buna da «küçük ses uyumu» denir. Fakat yüzyıllar içinde kimi Türkçe sözcükler değişerek bu kurallara uymayan bir biçim almışlardır: anne, kardeş, karpuz, armut... gibi. Fakat bu tür sözcükler bölge ağızlarında bu kurallara uygun biçimde söylenir: «ana, karpız, armıt»... diye. Biz bu tür sözlerin bu kurallara uygun bölge ağızlarındaki biçimini değil, kurala uymasa da kültür dilindeki biçimini kullanıyoruz. Kimilerinin ise (ana ve kardaş'ta

olduğu gibi) iki biçimi de kullanılır. Fakat kurala öyle uyuyor diye Anadolu ağızlarında olduğu gibi «horuz» ya da «horaz», «kavın»... denmez, «horoz», «kavun» denir.

Bundan başka:

«—yor, —ken, —ki, —imtırak» ekleri hiç değişikliğe uğramaz:

«geliyir» değil «geliyor», «ötüyör» değil «ötüyor», «alırkan» değil «alırken», «yukardakı» değil «yukardaki»...

Bir sözcük sert ünsüz bir harf (ç, f, h, k, p, s, ş, t) ile biterse (bu harfleri hatırınızda tutmak için «Çiftçi Paşası Hakkı» sözünü ezberleyin, bu sözdeki ünsüzlerin hepsi serttir, sert ünsüzler de işte bunlardan ibarettir.) böyle sert ünsüzle biten kelimeye de süreksiz yumuşak ünsüz harflerden biri (b, c, d, g) ile başlayan bir ek gelirse, bu yumuşak ünsüzler kendilerinden önceki sert ünsüze uyarak sertleşirler (Buna da ünsüzlerin ya da sessizlerin benzeşmesi kuralı denir):

«ağaçda» değil «ağaçta», «sınıfdan» değil «sınıftan», «sabahcı» değil «sabahçı», «sokakda» değil «sokakta», «hapisde» değil «hapiste», «kebapcı» değil kebapçı», «kesgi» değil «keski», «savaşcı» değil «savaşçı», «tokatdan» değil «tokattan...»

Bu yumuşak süreksizlerle biten Türkçe kelime yoktur. Kelime sonlarında bu yumuşakların yerini onların sertleri alır:

«çorab» değil «çorap», «hasad» değil «hasat», «havuc» değil «havuç», «deng» değil «denk...»

(Bununla birlikte dilimizde yazılışı ve söylenişi aynı olan ayrı anlamda kelimeler var. Bunların karışmaması, yazıda ayrılması için birini «c» ile ya da «d» ile yazıyorlar: Başımızdaki kıl: «saç», demir plaka: «sac»; hayvan: «at», isim: «ad»...)

Süreksiz sert ünsüzler (p, ç, t, k) ile biten kelimelerden sonra ünlü harfle (i, e, a, u...) başlayan bir ek gelirse bu sert ünsüzler yumuşar:

«çorapı - çorapa» değil «çorabı - çoraba», «ağaçı - ağaça» değil «ağacı - ağaca», havuçu - havuça» değil «havucu - havuca...»

(Tek heceli kelimelerin çoğu bu kurala uymaz: «et - ete», «ip - ipi», «tek - tek'e», «iç - içi» gibi...)

«Mi, de, ki» kelimeleri ve ekleri

Kompozisyonlarda en çok yapılan yanlışlardan biri de «mi»

edatı ile «de» ve «ki» bağlaçlarının benzerleri olan eklerin bitişik yazılmasıdır. Oysa bunlar birer kelimedir, öteki kelimeler gibi ayrı yazılır.

Mi

Kalemimi aldı. - Kalemi mi aldı?

«Radyomu almışlar.» «Radyomu mu almışlar?»

Soru bildiren «mi»den sonraki ekler ayrı yazılan bu «mi»ye bitiştirilir:

«Kişinin ölümü ne zaman göze alacağını bilir misiniz?»
«Deniz lâlesi de hayvan mıdır?»

De

İsmin «de» hali eki bitişik, «de» bağlacı ayrı yazılır:

«de» eki:
«Bunu geçende bizde söyledi.»
«Keçide kıl olur.»
«Öksüzleri ortada kaldı.»
«Havada, denizde karada...»

«de» bağlacı:
«Biz de öyle söyledik.»
«Keçi de bir hayvandır.»
«Orta da geçer nottur.»
«Hava da tehlikeli, deniz de.»

Ki

Türkçede üç «ki» var: biri «de» halindeki isimlere eklenerek sıfat yapan «ki» eki (yerdeki taş, duvardaki boya, cebimdeki para...), biri ek halindeki zamirlerden «ki» ilgi zamiri (seninki, kedininki, Hindistan'ınki...), öteki de başlıbaşına bir kelime olan «ki» bağlacıdır. İlk iki «ki», —parantez içindeki örnekler-

de görüldüğü gibi— bitişik yazılır. Bağlaç olan «ki» ise ayrı bir kelime olduğu için ayrı yazılır:

«Vardım ki, çoktan yok olmuş.»
«Baktım ki, hiçbir şey anlamıyor.»
«Görüyorsun ki, seni çok seviyorlar.»
«Neyleyelim ki, umutlarımız boşa çıktı.»
«Ben ki, senin babanım, nasıl dinlemezsin?»
«Öyle ki, gözüne bir damla uyku girmedi.»

«İle» sözcüğünün ek gibi kelimelere bitişmesi

«İle» sözcüğü, cümlelerde edat ve bağlaç olarak kullanılan ayrı bir kelimedir. Fakat çok zaman kendinden önceki kelime ile bitiştirilerek söylenip yazılır. Böyle bitiştiğinde ise başındaki «i» sesi düşer ve «le» eki biçimine girer. Bu da ses uyumuna göre «le» ya da «la» olabilir. Ünsüz harflerle biten kelimelere eklendiğinde ise bir de «y» kaynaştırma harfi alır.

Son hecesindeki ünlü harf ince olan kelimelere eklendiğinde «le» olur: «benimle», «çiçekle», «ödevle», «yürümekle...»

Son hecede kalın ünlü olunca «la» olur: «Okulla», «fidanla», «kadınla...»

Ünlü harflerle biten kelimelerde ise kaynaştırma harfi ile birlikte «yle», «yla» olur: «dedeyle», «gemiyle», «gözüyle», «Sunayla», «sağıyla», «koluyla»...

Bölge ağızlarında ve bunun etkisiyle günlük konuşmalarda kullanılan «bennen», «benle», «benimnen», «benimlen», «benimilen» biçimleri yazı dilinde —taklit konuşmaları dışında— kullanılmamalıdır.

Bileşik kelimeler

Genel bir kural olarak bileşik kelimeler (tek bir kavram bildiren, tek bir anlamı olan fakat birden fazla kelimenin birleşip kaynaşmasından meydana gelmiş kelimeler) birleşik yazılır. Ancak bir isimle bir yardımcı fiilden meydana gelmiş fiiller de bileşik kelimeler oldukları halde ayrı yazılırlar. Pekiştirilmiş sıfat ve zarflar da birleşik yazılır.

Bileşik zamirler (herkes, herhangi...), bileşik sıfatlar (birçok, hiçbir...), bileşik fiillerden yeterlik fiilleri (söyleyebilmek, yazabilmek...), sürerlik fiilleri (söyleyedurmak, yazakoymak...), yaklaştırma fiilleri (söyleyeyazmak, düşeyazmak...), tezlik fiilleri (söyleyivermek, yazıvermek...) ve bileşik isimler (düztaban, sivrisinek, Çökelezoğlu, Afyonkarahisar...) hep birleşik yazılır. Ünsüzlerle biten tek heceli kimi sözcüklerden sonra gelen «etmek» yardımcı fiili de birleşik yazılır. (Vazetmek, tanetmek, varetmek...)

Bunun dışında «etmek», «olmak», «kılmak» «yapmak», yardımcı fiilleriyle yapılmış öteki bileşik fiiller ayrı yazılır: «iyi etmek», «kötü olmak», «geçerli kılmak», «hata yapmak».

Pekiştirilmiş sıfat ve zarflar birleşik yazılır: sipsivri, bomboş, yemyeşil, yamyassı, ipince...

Sayılar yazı ile yazıldığında her rakam ayrı bir kelime olur: On beş, iki yüz elli altı, on iki bin yedi yüz kırk üç...

Kelime içinde birbirine yakın çıkaklı harfler yanyana geldiğinde belirli bir sıralanış gösterirler ve bu sıraya göre değişikliğe de uğrarlar:

«N» harfinin çıkağı (çıktığı yer) diş ile dilin ucudur. «B» harfininki ise iki dudak arasıdır. «n»den sonra «b» harfi gelince çıkağı geride olan «n»nin yerini «b»ye bitişik çıkaklı «m» alır. Böylece «İstanbul» gibi kimi yaygın özel isimler dışındaki kelimelerde «n» ile «b» yanyana gelmez, «n» «m» olur:

«Penbe» değil «pembe», «kanbur» değil «kambur», «tenbel» değil «tembel...»

«Ş» ile «s» de komşu çıkaklıdırlar. Fakat «ş» ile «s» arasında «z» var. Bu nedenle konuşurken bu üç ses (ş-s, z-s) arka arkaya söylenirken birbirine karışır: «Yazmışsınız» deneceğine «yazmıssınız» ya da «yazmışınız» denir. Aynı biçimde «yazmışsa» demenin güçlüğünden «yazmıssa» dendiği olur. Bunlar içinde yalnız «mişli geçmiş» ve «şart bileşik zamanlarının birinci şahısları «yazmışım, yazmışız» biçiminde söylenip yazılır, ötekilerin hiçbirinde böyle ses değişikliği olmaz. Söylerken de yazarken de böyle bir kelime gelince dikkat etmek gerekir. Bu tür en çok raslanan yanlışlar şunlardır:

Geniş zamanın olumsuz eki «mez» den sonra şart bileşik zamanı eki «se» gelince çift «s» yazılmaktadır:

«Söylemesse» değil «söylemezse», «yazmassak» değil «yazmazsak...»

«L» ile «N» harfi yanyana gelince sıraları değiştirilliyor: «yanlız» değil «yalnız», «yalnış» değil «yanlış...»

Komşu çıkaklı harflerin karıştırılmasından doğan böyle yanlışların hepsini saymanın gereği yoktur. İmlâ kılavuzuna özellikle bu tür kelimeler için başvurmak gerekir. Genel olarak da imlâ yanlışları, imlâsı doğru yazıları okuya okuya, kelimelerin doğru yazılışlarını göre göre, şaşırdıkça imlâ kılavuzuna baka baka düzelir. Bu kurallar ezberlenerek düzeltilmez. İmlâ, göz ve dikkat işidir. Kelimelerin doğru yazılışlarını görmeden ve yazarken dikkatli olmadan olmaz.

Ayrıca burada dilimizin bütün imlâ kuralarının ve bu kurallara aykırı olarak yapılan yanlışlarının hepsini vermek olanağı yoktur. Zaten hepsi ezberlenmez, ezberlense bile imlânın düzelmesine büyük yararı olmaz. Gerek bu kurallar için gerekse kelimelerin doğru imlâları için sık sık imlâ kılavuzuna bakmaktan başka çare yoktur. (Kurallar için bak: Türk Dil Kurumu, Yeni İmlâ Kılavuzu.)

★

6

DİL (TÜRKÇE)

Resim sanatının ana maddesi nasıl renk ve çizgi ise, müzik sanatının ki nasıl ses (nota) ise, heykel sanatının nasıl taştopraksa söz ve yazı sanatınınki de kelimedir. Ozanlar, yazarlar, her biri birer kompozisyon olan eserlerini kelimeleri kullanarak yaparlar. Dil de kelimelerden meydana gelir. Aynı zamanda kelimeler düşünme aracıdır da, kelime bilmeyen düşünemez de. Bunun için kompozisyonda kullanılacak kelimeler çok önemlidir. «O kelime olacağına bu olmuş, ne çıkar, bu da o anlama gelir» diye düşünmek yanlıştır. Bir yazı yazan adam, amaca en uygun kelimeleri seçme titizliği içinde olmalıdır.

Öte yandan kimse kendisi yazıp kendisi okumak için yazı yazmaz, başkalarının okuması için yazar. Gene «yazımı başkaları okusun ama hiçbir şey anlamasın» diye de yazılmaz, okuyan anlasın diye yazılır. Okuyanın anlayabilmesi için de yazının onun anlayacağı dille yazılması gerekir. Hiç olmazsa hitabettiklerin kimlerse onların anlayabileceği bir dille...

Türkçe kompozisyon da anadili Türkçe olanların birbirleriyle anlaştıkları ve düşündükleri ortak Türkçe ile yazılmalıdır elbet. Onun için kompozisyonun dilinin Türkçe olması bir zorunluktur.

Bu dediklerimiz için ilk bakışta «elbet öyle, bundan doğal ne olabilir?» denir belki. Fakat dil konusu ile ilgilenenler bilirler ki, yanlışların çoğu, bu basit gerçeğe, bu doğal zorunluğa uyulmamasından ileri gelmektedir. Ayrıca dünyanın başka dilleri ile konuşup yazanlar için bu, bizler için olduğu kadar önemli değildir. Türkçemizin bu bakımdan çok ayrı bir özelliği var:

Bu güzelim dil, yüzyıllar boyu doğu dillerinin, özellikle de Arapça ile Farsçanın akınına uğramış, bu dillerin etkisinde ve baskısında kalmıştır. Şimdilerde de Batı dillerinin... Bu nedenle dilimizde pek çok yabancı sözcük var. İslâmlığın kabulünden sonraki ilk yüzyıllarda bilim dili Arapça, edebiyat ve devlet dili Farsça olmuştur. Osmanlılarla birlikte devletin resmî dili güya Türkçe olmuş, şiirler ve kimi düzyazılar Türkçe yazılmıştır. Fakat bu Türkçenin Türkçeliği, içindeki birkaç Türkçe sözcük ile kimi Türkçe eklerden öte geçmiyordu. Yazanlar gene Arapça-Farsça düşünüyor, Türkçenin yapısına aykırı cümleler kuruyor ve Arapça-Farsça sözcükler, kurallar ile Türkçe karışımı, fakat hiçbir zaman Türkçe denemeyecek özel bir dil kullanıyorlardı. Bu yeni dile olsa olsa «Osmanlıca» denebilir. Biraz Tanzimat, biraz İkinci Meşrutiyet (1908), daha çok da Cumhuriyetten sonra «Türkçe yazmak» akımı gelişip yayılmıştır. Ama bu akımın başını çekenler bile bir yandan eski alışkanlıktan, Osmanlıca yazma alışkanlığından kurtulamamışlar; öte yandan bu kez de Batı dillerinin akını başlamış. Günümüz yazarları - ozanları, Türkçeyi bu yabancı etkilerden büyük ölçüde kurtarıp Türkçe yazıyorlarsa da hâlâ Osmanlıca ya da Frenkçe düşünme ve ona göre bir cümle yapısı ile yazma alışkanlığı sürüp gidiyor.

Bugün gerçekten Türkçe, yabancı sözcüklerden çok arındı. Fakat yazı diline Türkçenin cümle yapısı, hâlâ o oranda giremedi. Önce Türkçe düşünmüyoruz. Önce Arapça-Farsça (ya da Frenkçe) düşünüp Osmanlıca bir cümle kuruyoruz, sonra kafamızdaki Osmanlıca cümleyi değiştirmeden yalnız yabancı sözcükler yerine Türkçelerini koyuyoruz ve böylece Türkçe yazdığımızı sanıyoruz. Bu yazı dili, bu yazarlardan, özellikle de ders kitaplarından, öğrencilere geçiyor. Bir de günümüz yazarlarını okumamış olunca, kompozisyon yazanlar başlıyorlar bu yapmacık, uydurma dille yazacağım diye çabalamaya. Böyle yazmayı tam anlamıyla becerseniz de bozukluk temelde olduğundan başarınız tam olamıyor. Kaldı ki çokları da böyle yazmayı beceremiyor, üstüste yanlışlar yapıyor. Böylece her türlü yanlışlarla dolu, kırık dökük, ne dediği belli olmayan kompozisyonlar çıkıyor ortaya.

Yüzyıllardan beri sürüp gelen bu bozukluğu biz mi düzelteceğiz? Düzeltelibilir miyiz? Hiç kuşkusuz her kompozisyon yazmaya oturanın ödevi değildir bu. Ama her kompozisyon yazmaya oturan, kendini bu olumsuz etkiden korumakla ödevlidir. Koruması, kurtulması zor ama, bu çabaya girişmek zor değil. Her-

kesin bu tarihsel birikimi anlaması, bu birikimin etkisinden kurtulmak istemesi, kurtulmaya inançla çabalaması çok şeyi yoluna koyar.

Bu dediklerimiz, gösterilecek çabanın yönünü tanımlamıştır: Türkçenin yüzyıllardır süregelen yabancı diller etkisinden kurtulması, Türkçe konuşan halkın ortak konuşma dilini —kendi kuralları ile— yazı dili haline getirmek. Kendi dilimizi de bu ortak dilin gereklerine göre değiştirmek.

Fakat bunu nasıl yapabiliriz? Bunca büyük yazarın bile uğraşıp da başaramadığı bu çetin işi biz nasıl başarırız? Bu bölümde de amacımız, size işte bunu anlatmaktır. Önce şunu belirtelim ki «bunca büyük yazarın» başaramadığı bir iş olmasaydı biz de bu konu üzerinde durmazdık. Çünkü insan büyük yazar olunca bu basit gerçeklere, bu doğal zorunluklara uyma titizliği gibi bir zahmete katlanmayı gerekli bulmuyor. Onun için bu başarıyı gösterebilecek olanlar, artık o büyük yazarlar değil, yazıya yeni başlayan inançlı öğrencilerdir. Yanlış öğrenilmiş bir türküyü düzeltmeye çalışmaktansa, bir türküyü hiç bilmeyenlere öğretmek daha kolaydır.

Bunun için yapılacak iş, yüzyıllardır sürüp gelen, hâlâ da yakamızı bir türlü kurtaramadığımız bu yapma dili olduğu gibi bırakmak ve Türkçe konuşan herkesin ortak diline dönmektir. Kompozisyonlarında o kadar yanlışlar yapanların kendi doğal çevrelerindeki —ana babaları, kardeşleri, yakın arkadaşları ile— konuşmalarına dikkat edin: konuşmaları hiç de kompozisyonlarındaki gibi yanlışlarla dolu değildir. Köyünde kendi köylüleri ile söyleşirken tadına doyulmaz bir Türkçe ile konuşan köylünün bir de «hükümet adamları» ile konuşmalarına dikkat edin: Türkçenin kafasını gözünü nasıl da yararlar, nasıl da büyük büyük yanlışlar yaparlar... «Bırak bu dili de sen gene bildiğin gibi konuş be adam!» diye haykırasınız gelir içinizden.

Asıl hastalık buradadır işte: her gün konuştuğumuz güzel ve «doğru» Türkçeyi bırakıp «şehirli ağzı, nazik konuşma, kibarlaşma» özentileri ile çirkin ve yanlışlarla dolu bir dil edinmişiz. Hele elimize kalem alınca o çok mürekkep yalamışlara özgü «mektepli dili, **mekteplice**» yazma tutkusundan yakamızı kurtaramıyor, bu yüzden de yazılarımızda akıl almaz yanlışlar yapıyoruz. Her gün Türkçe konuşan adamın kompozisyonu, Türkçeyi yeni yeni öğrenen bir yabancının yapacağı yanlışlarla dolu oluyor.

Kökleri çok eskilerde, çok derinlerde olan genel koşullarla

aile, sokak ve okul eğitimimiz bizleri çok ve değişken kişilikli, ikiyüzlü insanlar haline getirmiş. Aynı çocuk, evinde ana babasının karşısında başka, kardeşlerinin yanında başka; sokakta arkadaşlarının yanında başka; okulda, sınıfta, derste, öğretmeninin yanında başka bir adam oluyor. Sanki cebinde yüzlerce maske var, gereğine göre birini çıkarıp ötekini takıyor. Evden çıkarken evlik maskeyi çıkarıp dış kapının arkasına asıyor, sokaklık maskesini takıyor. Okula gelince sokaklık maskeyi çıkarıp okul kapısının dışına asıyor, okulluk maskesini takıyor. Derste de derslik maskesini takıp sıraya oturuyor. Her bulunduğu ortama göre de bukalemun gibi renk değiştiriyor.

Her yüzün, her maskenin, her kişiliğin de kendine göre bir dili oluyor elbet. Kişilik değiştirdikçe dilini de değiştiriyor, bir dili bırakıp öteki dili kullanıyor. Kendi her günkü konuştuğu Türkçeyi bırakıp «mekteplice»yi kullanıyor. Kompozisyonlarda okuduğumuz dil, işte bu takma dildir. Takma olduğu için de yanlışlarla dolu ve başarısızdır. Bu maskelerden kurtulup kendi yüzünüzle ortaya çıksanız, kompozisyon konusunu da sanki bir arkadaşınıza, bir yakınınıza anlatıyormuş gibi her günkü olağan konuşmanızla, kendi dilinizle yazsanız hiçbir kompozisyon kuralı bilmeseniz de gene ortalama bir başarıya ulaşırsınız.

Önce yukarıda açıkladığımız yüzyılların birikiminden, sonra kendi kişiliğinizdeki yılların alışkanlıklarından birden kurtuluverip kendi diliniz, doğal Türkçeniz ile yazmaya başlayıvermek elbet kolay değil. Fakat çabanız bu yönde olmalı, alışkanlıklarınızla bu yönde mücadeleye girişmeli ve her kompozisyonda bu yönden uyanık bulunmalısınız.

«Doğal Türkçe» bölge ağzı (şive) demek değildir

«Kompozisyonlarınızı kendi dilinizle, her gün konuştuğunuz doğal Türkçe ile yazın» öğüdü, «hangi köyden ya da kasabadan iseniz ora halkının konuşmasını taklit edin, kelimelerin oradaki söyleniş biçimlerini yazın» anlamına alınmamalıdır. Yukarıda «imlâ» bölümünde dediğimiz gibi her bölgenin, hattâ o bölgedeki köy ve kasabaların ağızları arasında ayrılıklar vardır. Bu ayrılıklardan dolayı ortak bir kültür ya da yazı dili zorunludur. Kelimelerin yazılış ve söyleniş biçimlerini bölge ağızlarındaki gibi değil, bu ortak dildeki gibi öğrenmek gereklidir. «Kalk gidelim amca» demek yerine, sizin köyde öyle diyorlar diye «Gah gedek ammi» demek elbet yanlıştır. Fakat söz dizimi, cümle yapısı değişmez. Değişen kelime yapısıdır. Kendi köyünüz ya da kasabanız halkının günlük konuşmalarındaki cümlelerin özelliğini bozmadan, değiştirmeden alırsanız gene Türkçe düşünüp yazmış olursunuz.

Söyleyişte doğru-yanlış

Bir şeyi anlatmak için şöyle mi desek doğru olur, böyle mi? Önce şöyle ya da böyle demek herkesin kendi bileceği bir şey değil. O dili konuşan herkes nasıl diyorsa biz de öyle deriz. Öyle dersek doğru olur, öyle demezsek yanlış olur. Kendi kendimize dil icat edemeyiz. Örneğin:

«Gözü açıkları candarma yazarlar.» demek doğrudur da «polis yaparlar» demek yanlıştır. «İşler sarpa sardı» deriz de «İşler sarpa tırmandı» ya da «yokuşa sardı» diyemeyiz. Çünkü deyimler ve atasözleri kalıp sözlerdir, hiç değiştirilmeden kullanılır. Gene «kitap açacağı» denir de «kitap kesecek» denmez, «bardak elimden düştü» denir de «elimden çıktı» denmez... Neden? Herkes öyle der, böyle demez de ondan. «Ne olacak canım, o da o, o da o, ne farkı var? diyemeyiz. Türkçede nasıl deniyorsa öyle demek doğrudur, başka türlü demek yanlıştır.

Yabancı sözcükler yerine Türkçe sözcükler

Biz sadece «Türk olduğumuz için» Türkçe yazmak zorunda değiliz. Yabancı kelimelerle Türkçe düşünmenin olanağı yoktur. Yabancı kelimelerle anlattığımız duygu ve düşünceler açık, belirgin olmuyor. Kompozisyonlardaki anlaşılmazlık, bulanıklık bundandır. Hattâ yabancı kelimelerle düşünüp yazanın kendisi de açık açık ne dediğinin farkında olamıyor. Öte yandan imlâ ve anlatım yanlışlarının çoğu yabancı kelime kullanmaktan ileri geliyor. Yabancı kelimelerin Türkçe karşılıklarını kullanmakla bu gibi yanlışlar yapmaktan kurtulmuş, daha başarılı kompozisyon-

lar yazmış olursunuz. Bu nedenle Türkçe karşılığı olan yabancı bir kelimeyi kullanmak bir kompozisyon yanlışıdır.

Hiç mi yabancı kelime kullanmayacağız?

Yeryüzünde başka dillerden kelime almamış tek dil yoktur. Biz de her kelimeyi laboratuara götürüp «Türkçe mi, yabancı mı?» diye kan tahlili yapacak değiliz. Dilde de «şövenci» (ırkçı) olmak yanlıştır. Fakat dediğimiz gibi Türkçe yüzyıllardır yabancı dillerin istilâsına uğramıştır. Türkçe konuşup yazamaz, düşünemez hale gelmişiz. Elbet de «ülkemizi olduğu gibi dilimizi de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmasını bilmeliyiz.» Yaygın Türkçe karşılığı olan yabancı kelimeyi niçin kullanalım? Hattâ başta yaygın olmayanları yaygın hale getirmek de ödevimizdir. Yabancı kelimeler için şöyle bir ölçü koymak yanlış olmasa gerek:

Dağ başlarına kadar, hiç okur yazarlığı olmayan işçi - köylü yığınlarına kadar herkesin kullandığı «kitap, kalem, şehir, fabrika» gibi yabancı sözcükleri kullanmak, —halkın anlayabileceği bir dil bulma kaygısı da olunca— yanlış değildir. Fakat «hürriyet, istiklâl, âmil» gibi yabancı sözcükler henüz halkın diline yerleşmemiştir, bunların yerine «özgürlük, bağımsızlık, etken» gibi Türkçe karşılıklarını kullanmak ve bu kavramların halka Türkçe sözcüklerle ulaşmasına çalışmak gerekir. Zaten halkın günlük konuşma dilinde hepsi kaç tane kelime var ki... Birçok kelimelerin yabancısını da Türkçesini de bilmez halk. İşte bu sözlerin ille de Türkçesini kullanmalıyız.

Yeni öğrendiğiniz Türkçe sözcüklerin imlâsını, anlamını ve nasıl kullanılacağını da çok iyi öğrenmeden kullanmaya kalkışmayın. Öz Türkçe kullanmak hevesiyle Türkçe sözcükler öyle acemice kullanılıyor ki öyle Türkçe kullanmaktansa yabancı kelime kullanmak daha iyidir. Örneğin adam «hamle» kelimesinin Türkçesini «vuru» diye öğreniyor, «üzerime vuru yaptı» diye de kullanıyor. Bu Türkçe değil, Türkçede böyle denmez, kimse demez. Gene şu bildiğimiz «bütün» kelimesi sanki yabancı kelime imiş gibi yerine «tüm» demek moda haline geldi. Türkçe yazmak bir moda hevesi değildir. Böyle hevesliler, Türkçeyi gülünçleştiriyor, dil devrimini gözden düşürüyor. Onun için Türkçe sözcükleri kullanmalı, fakat çok iyi öğrenerek kullanmalı.

Türkçe sözcük - Türkçe cümle

Dilin Türkçe olması, yalnızca kullandığımız bütün kelimelerin Türkçe olması demek değildir. Asıl, cümlelerin Türkçe olmasıdır. «Türkçe cümle», Türkçe kelimelerden daha önemlidir. Öyle cümlelere raslarız ki içinde birkaç yabancı kelime olduğu halde Türkçedir, öyle cümlelere de raslarız ki içinde tek yabancı kelime olmadığı halde Türkçe değildir. Örneğin «Serimi sevdaya saldı nigâhın» cümlesi, içindeki «saldı»dan başka bütün kelimeler yabancı olduğu halde Türkçe bir cümledir de «Başımı sevi'ye saldı bakışın» cümlesi, bu cümlenin kelime kelime çevirisi olduğu halde Türkçe değildir. Oysa her sözcüğü «Öztürkçe»dir. Bunun gibi «Ser verir, sır vermez» Türkçedir de «baş verir, giz vermez» Türkçe değildir. Yalnızca sözcükleri Türkçedir, cümle «Türkçe cümle» değildir. Bütün sözcükleri Türkçe, «Öztürkçe» olduğu halde, cümle, neden Türkçe cümle olmuyor? Türk halkının konuştuğu Türkçede bu tip cümle yok da ondan, bu cümleler konuşulan Türkçenin yapısına, söyleyiş zevkine aykırı da ondan.

«Öztürkçe» yazdığını sananların cümlelerine bakın, hep çeviri (tercüme) kokar. Çünkü bunlar, Osmanlıca ya da bildikleri bir Batı dili ile düşünüp kafalarında o tipte bir cümle kurarlar, sonra da önceden kurdukları bu cümlenin yabancı kelimelerini kaldırıp yerlerine Türkçelerini koyarlar. Cümle ise olduğu gibi kalır.

Her sözcüğü Türkçe olduğu halde kendisi gene de Türkçe olmayan cümlelere en çok da çeviri yazılarda raslamaktayız. Gerek Osmanlıca eski metinlerin Türkçeleştirilmesinde, gerekse bir yabancı dilden çevrilen (tercüme edilen) yazılarda yapılan en büyük yanlışlık budur. Bir okuyuşta kavranıverecek en basit anlamlar, salt bu dil bozukluğu yüzünden kolayca anlaşılamamaktadır. Bu yazıların asılları, hiç kuşkusuz, Türkçelerinden daha kolay anlaşılır. Örneğin usta bir çeviricimizin Fransızcadan çevirdiği bir kitaptan aldığımız şu cümleye bakın:

«Sarp ve alabildiğine çıplak kayalarla ürtülü olan ve kuzey doğu - güney batı yönlerinde uzanan bir boğaz, derin bir vadi tarafından kazılıdır.»

Neresinden bakarsanız bakın Türkçemiz bu değildir. Gene Atatürk'ün «Gençliğe Söylev»inden sözümona Türkçeleştirilen şu cümlelere bakın:

«Gelecekte dahi içsel ve dışsal kötülük isteyenlerin olacak-

tır. Bir gün bağımsızlık ve cumhuriyeti savunma zorunluğuna düşersen, ödeve atılmak için içinde bulunacağın durumun olana ve koşullarına bakmayacaksın. (...) Ulus yoksulluk ve zorunluk içinde yıkık ve yorgun düşmüş olabilir.»

Bütün sözcükleri Türkçe olsa da bu cümleler Türkçe değildir. Cümle kuruluşlarını Türkçe söyleyişe uydurmadan, ne yapsak Türkçe olmaz.

Okumuşların dili, okullarda böyle böyle bozuluyor. Ders kitaplarında böyle cümleler, «bilimsel üslûp»la ders anlatan öğretmenlerin cümleleri böyle, eski ya da yeni dille yazılmış metinlerin cümleleri bu... Kolay değil ama dilimizin Türkçe olması için, sürüp giden bu etkiden kurtulmaya çalışmamız gerekir.

Bunun için, konu ne olursa olsun, kompozisyon yazmaya oturduğunuzda, karşınıza da ana-babanızı- kardeşinizi ya da arkadaşınızı oturtun. Yazacaklarınızı ona söylediğinizi düşünün. Onlarla konuşurken nasıl cümleler kuruyor, hangi sözcükleri kullanıyorsanız, öylece de yazın. Her kompozisyonda uyacağınız değişmez ilke şu olsun:

«Türkçe sözcüklerden kurulu Türkçe cümleler»...

★

7

ANLATIM

Dil kadar dili nasıl kullandığımız da önemlidir. Cümlenin kuruluşu, cümlede öğelerin sıralanışı, söyleneceklerin en uygun sıra ile söylenişi (plan), anlatmak istediklerimizi açık seçik, ya da bulanık, kapalı anlatmamız; süslü ya da yalın anlatım; taklit ya da özenti... gibi anlatım sorunları, bir kompozisyonun özü (anlattığı fikir ve ayrıntılar) kadar, hattâ kimi zaman ondan da önemlidir. Yazma ustalığı da daha çok anlatımla ilgilidir. Onun için kompozisyonda düzgün bir anlatım, başarının yarısı sayılabilir.

Cümle

Anlatımın da temel öğesi cümle kuruluşudur. Doğru, sağlam, açık ve akıcı bir cümle, düzgün anlatımın ilk koşuludur. Düşük ya da bozuk, ne dediği belli olmayan, abuk sabuk cümlelerle yazılmış bir kompozisyonun başarılı sayılmasının olanağı yoktur. Onun için her şeyden önce cümlelerinizin kuruluşuna dikkat etmeniz gerekir.

Düşük ve bozuk cümle

Kompozisyonlarda en çok raslanan anlatım yanlışı, cümlelerin düşük ya da bozuk oluşudur. Hiç kuşkusuz birtakım bilgileri öğrenir öğrenmez bu tür yanlışlardan kurtuluvermek mümkün değildir. Bu yanlışlar daha çok sürekli okumak, uğraşmak, alıştırmalar yapmakla alışılabilecek, ancak zamanla düzelecek yanlışlardır. Bununla birlikte bu yanlışların neler olduğunu görmek, doğrularını öğrenmek, kompozisyon yazarken bu bakımlardan dikkatli olmak, yanlışları önemli ölçüde azaltabilir.

Düşük cümle, cümlede bulunması zorunlu bir ya da birkaç öğesi eksik cümle demektir. Bozuk cümle ise öğelerinin sıralanışı yanlış, öğeleri arasında gerekli uygunluk bulunmayan cümle demektir. (Bilindiği gibi cümlenin öğeleri denince yüklem, özne, nesne, dolaylı tümleçler ve zarf tümleçleri anlaşılır.) Bir cümle bir eylem ya da bir durum bildirir (yüklem). Bu eylemi bir ya-

pan ya da bu durumda olan bir varlık (özne) vardır. Özne, bir şeyi eylemiştir (nesne). Bu eylem bir yerde olmuştur, bir yerden ayrılmış, bir yere yönelmiştir, bir nedenle ve bir araçla yapılmıştır (dolaylı tümleçler). Bu eylem ne zaman, nasıl, az mı çok mu yapılmıştır? (zarf tümleçleri). Bir cümle işte bu öğelerden meydana gelir. Bunlardan tümleçlerin hepsinin her cümlede bulunması gerekmez. Ama öznesiz, hele yüklemsiz cümle de olmaz. Yüklem geçişli fiil ise nesne de ille bulunur. Cümlede bulunan bu öğelerin belirli bir sıralanışı ve uygunluğu vardır. Kompozisyonlarda raslanan en büyük yanlışlar, işte bu öğelerin bu durumlarına dikkat etmemekten doğmaktadır.

Cümlede öğe eksikliği

Cümlede bulunması zorunlu özne, yüklem, nesne ve öteki tümleçlerden biri ya da tamlamalarda tamlatan ve tamlanan (belirten ve belirtilen) sözlerden biri eksik olunca cümlede bir düşüklük olur. Bu, dalgınlıktan ileri gelebilir ama daha çok uzun, girişik, çok fiilimsi kullanılan cümlelerde görülür. Kısa cümlelerde düşüklük hemen farkedilip düzeltilebilir. Bunun için uzun cümlelerden kaçınıp kısa, başı sonu belli cümleler kurmak gerektir. Kısa ya da uzun cümlelerinizin düşük olup olmadığını şu sorularla denetleyebilirsiniz:

«**Kim** ya da **Ne?**»: O cümle ile söylediğiniz eylemi (işi, hareketi) kim, hangi varlık yapıyor? Cümle meydana gelen bir durumu anlatıyorsa o durumda olan ne, kim? (Bilindiği gibi, bu öznedir.)

«**Özne ne yapmış**» ya da «**Özneye ne olmuş?**» (bunu bildiren de yüklemdir.)

Özne bu eylemi:
Nerede yapmış? (nereden, nereye)
Niçin yapmış?
Hangi araçla yapmış?
(Bunlar dolaylı tümleçlerdir.)

Ne zaman yapmış?
Nasıl yapmış?
Az mı yapmış, **Çok mu?**
(Bunlar da zarf tümleçleridir.)

Ne ya da **neyi** öyle yapmış?
(Bu da nesnedir)

Bu soruların cümlede bulunması zorunlu karşılıkları yoksa o cümle «düşük» demektir. Soruların eksik kalan karşılıkları konarak tamamlanır.

Örnekler :

«Herkes kabiliyeti derecesinde okumak, kendini ve ailesini geçindirmek, yurduna ve milletine hizmet etmektir.»

Bu tip cümlelerin sonuna bir «dir» eklenince cümlenin bittiği sanılmaktadır. Daha doğrusu lâflar birbirine ulana ulana söz uzadıkça cümlenin nasıl biteceği kestirilememektedir. Aslında bu cümle «... ister, isteğindedir, amacını güder» gibi bir kelime ile biter. O kelime de yüklemdir. O kelime olmayınca «yüklemsiz cümle» gibi bir acayip söz yığını meydana gelmektedir. Ya da cümlenin öznesi, «herkesin amacı» gibi bir isim tamlaması olmalıydı. O zaman yüklem, o «dir»li fiil olurdu. Bu haliyle cümleye «Herkes **ne yapıyor - ne oluyor?**» diye sorarsak sorumuzun karşılığının cümlede olmadığını görürüz. Cümlenin düşüklüğü ve hangi öğesinin eksik olduğu da böylece ortaya çıkar.

«Dün ve bugün, her toplumda bencil kimseleri sevmezler.»

Bu cümlede de özne eksiktir. «**Kimler** sevmezler?» sorusunun karşılığı yoktur. «Bencil kimseleri sevmeyenler kimlerse ya da nelerse» onların adını söylemeden cümle doğru olmaz.

«Elinde kocaman bir çanta, evden okula, okuldan eve her gün getirip götürür.»

Bu cümlede de nesne eksiktir. «**Neyi** ya da **ne** getirip götürür?» «Elindeki kocaman çantayı mı? O zaman «çantayı» denir. Ya da bütün kitaplarını, nesi varsa hepsini...» gibi bir nesne olması gerekir.

Dolaylı tümleç ve zarf tümleçlerinin eksikliği cümleyi bozmaz, fakat cümlenin anlamı o yönden açıklanmamış olur. Eylemin yeri, zamanı, nedeni... gibi açıklamalar, gerekiyorsa yapılır, gerekmiyorsa yapılmaz. Gerektiği halde bunları bildiren tümleçler söylenmemişse cümle o zaman düşük olur. Örneğin:

«Yarın geliyorum, karşılayın.» diye bir telgraf çekiyorsunuz. «Saat kaçta, ne ile» geleceğinizi söylemezseniz olmaz. Hattâ telgraf çektiğiniz kişi bilmiyorsa «niçin» geleceğinizi de bildirmeniz gerekir. Gerekmiyorsa söylenmeyebilir. Bunun için özne, yüklem, nesne, bir tamlamanın tümü gibi ille de söylenmesi gerekli öğeler dışında, tümleçlerden hangilerinin cümlede bu-

lunmasının zorunlu olduğunu o cümleyi söyleyen bilir. Söylenmesi zorunlu olmayanları söylememek, cümleyi olabildiğince kısaltmak, hem anlamayı kolaylaştırır, hem de bu tür yanlışları azaltır.

Özne ile yüklemin uygunluğu

Genellikle özne tekilse yüklem de tekil olur, özne çoğulsa ya da cümlenin birden fazla öznesi varsa yüklem de çoğul olur:

«Elli işçi işinden atıldı.»
«Astranotlar yeryüzüne döndüler.»
«Ahmet, Ali, Suna burada kalacaklar.»

Sayın kişilerden söz edilirken, saygı belirtisi olarak, özne tekil olduğu halde yüklem çoğul olabilir:

«Sayın cumhurbaşkanı geziden döndüler.»
«Hanımefendi nasıllar?»
«Hasan Bey öğretmenimiz ders anlatıyorlardı.»

Kişiliği olmayan varlıklardan söz edilirken (eşyalar, araçlar, hayvanlar, gruplar...) özne çoğul bile olsa yüklem çok zaman tekil olur:

«Almanya'ya ısmarlanan otobüsler geldi.»
«Kediler ciğeri sever.»
«Futbolcular, kampın altını üstüne getirdi.»
«Edirne Kız İlköğretmen Okulu öğrencileri geldi.»

Özne «ler» çoğul eki almamışsa anlamı çokluk bildirse bile kelime tekil olduğundan yüklem de tekil olur:

«Onun kim olduğunu herkes biliyor.»
«Taburumuz düşmana cepheden saldırdı.»
«Bu dersi bütün sınıf hazırlayacak.»

Cümlede öğelerin sırası

Kurallı cümlelerde özne genellikle başta (ortada da olabilir), yüklem sonda bulunur. Tümleçler ise alışılmış düşünme sırasına (niçin, ne zaman, nerede, nereden, nereye, nasıl...) ya da önem sırasına göre (önemli öğe yükleme en yakın olur) özne

ile yüklem arasında sıralanır. Bu belirli sıra bozulursa cümle de bozuk olur:

«Yol, Aktepe'den Gökyazı'ya uzanır.»

Bu cümlede tümleçlerin sırası değişirse anlatım bozuk olur:

«Yol, Gökyazı'ya Aktepe'den uzanır.», bozuk bir cümledir.

«Binlerce halk çocuğu, adını işitmedikleri yaban ellerinde, al duvaklı gelinlerini köylerinde bırakıp neden öldüklerini bilmeden Yemen çöllerinde, Sarıkamış dağlarında, Seferberlikte öldüler.»

Bu cümlede de öğeler karmakarış olmuştur: Önce ölen, sonra nerede öldüğü, sonra nereden nasıl ayrıldığı, sonra ölüm nedeni, sonra gene nerede öldüğü, sonra da ne zaman öldüğü söylenmiş. Oysa doğru sıra: Ölen (özne), ne zaman (zarf tümleci), nasıl (zarf tümleci), nerede (dolaylı tümleç) biçiminde olsaydı cümle bozuk olmazdı:

«Binlerce halk çocuğu, Seferberlikte, al duvaklı gelinlerini köylerinde bırakıp Yemen çöllerinde, Sarıkamış dağlarında, adını bilmedikleri yaban ellerinde neden öldüklerini bilmeden öldüler.»

Özellikle tümleçler için her cümlede değişmez bir sıra söylemek olanağı yoktur. Bu daha çok okuya okuya, yaza yaza, dinleye dinleye, konuşa konuşa kazanılacak bir alışkanlıktır. Giderek de bir ustalık işidir. Ama bu değindiğimiz noktalara dikkat eder, bu bakımdan uyanık bulunursanız birtakım yanlışlarınızın farkına varabilirsiniz.

Cümlede öğelerin önem sırasını ise cümleyi yazan bilir. Konuşurken üstüne basa basa söylediğimiz (vurgulu) sözleri, yazarken yüklemin yanına getirmek gerekir. Tanımını yapacağımız bir sözü ise başa alıp öteki öğelerden virgülle ayırırız:

«Mustafa Kemal, mücadele günlerinde «tam bağımsızlık» ilkesini koydu.»

Bu cümlede önemli (vurgulu söylenen) öğe, «tam bağımsızlık ilkesi»dir. Onun için yüklemden önce yazılmıştır. Eğer Mustafa Kemal'in üzerine basmak istiyorsak yüklemin yanına, «tam bağımsızlık ilkesinin» yerine «Mustafa Kemal»i koyarız:

«Mücadele günlerinde «tam bağımsızlık» ilkesini Mustafa Kemal koydu.»

«Mücadele günlerinde» koyduğunu önemle belirtmek istiyorsak yükleme onu yaklaştırırız:

«Mustafa Kemal, «tam bağımsızlık» ilkesini mücadele günlerinde koydu.»

Böyle öğelerin yeri değiştikçe, özellikle de yüklemin yanındaki öğe değiştikçe, cümlenin anlamında da az çok bir değişiklik olur.

Şiir-nazım cümleleri ile doğal konuşmalarımızda kimi cümlelerde yüklem sonda bulunmayabilir, öteki öğelerin sıralanışı da kurallı cümlede olduğu gibi olmayabilir. Şiir-nazım cümlelerinde öğeler, şiir ya da nazım kurallarının gereğine göre sıralanır. Konuşma ve düzyazı cümlelerinden böyle yüklemi sonda olmayan, öteki öğeleri kurallı cümlelerdeki gibi sıralanmayan cümlelere «devrik cümle» dendiğini bilirsiniz. Kompozisyonlarda «devrik cümle» kullanmak, doğal bir anlatım biçimidir. Hattâ yazıyı konuşma havasına yaklaştırdığından ve çok zaman anlamayı kolaylaştırdığından yerinde devrik cümleler kullanmak yararlıdır da. Fakat bunu bir özenti ile, yapmacık, her cümleyi devrik yapmak, «devrik cümle» kullanıyorum diye Türkçeyi tepe taklak devirmek gibi yadırganacak bir uydurma dil haline getirmemeye dikkat etmeli:

«Geliyor kuşlar baharda bu adaya.»

Bu, devrik cümle filân değil, düpedüz Türkçe olmayan bir lâf yığınıdır ve altı çizilecek bir yanlıştır. Bu lâf yığınının «devrik cümle» biçimleri şöyle olabilir: özne (kuşlar) gene başa alınır, yüklem (geliyor) ve öteki tümleçler (baharda) gene alışılmış biçimde sıralanır, cümlede o kadar önemi olmayan öğe de sona eklenir. Bu tip cümlelerde de önemle belirtilecek öğeler önce söylenir:

«Kuşlar baharda geliyor bu adaya.»

«Bu adaya baharda geliyor kuşlar.»

«Baharda bu adaya geliyor kuşlar»... gibi.

Dikkat edilmesi gereken asıl neyi belirtmek istiyorsak onu yüklemle birlikte söylemektir. «Kuşların baharda geldiği»ni mi, «baharda bu adaya geldiği» mi... hangisini belirtmek istiyorsak onu grup olarak başa alırız.

Kısa ve uzun cümleler

Cümlenin uzunluğu, kısalığı, o cümle ile söyleyeceğimiz anlamın genişliğine bağlıdır. Kimi zaman maksadı anlatmaya bir tek sözcük yeter. Hattâ bu sözcük, bir tek hece, bir tek harften ibaret de olabilir. Özellikle karşılıklı konuşmalarda, bir soruya cevap olarak söylenen sözlerde bu tip cümlelere çok rastlanır:

«Son sözü bir kişi söyler: o.»

«Kim aldı?»

«O.»

«Başka?»

«Şu.»

«Daha kim alacak?»

«Ben.»

Günlük konuşmalarda, doğal Türkçede cümleler genellikle kısadır. Uzun cümlelere daha çok yazılarda raslarız. Bu da eski yazı dilimizden gelen kötü bir alışkanlıktır. Yüzyıllar boyu hepsi tek bir cümleden ibaret yazılar yazılmıştır. Osmanlı nesrinin bir özelliği de bu uzun cümlelerdir. «Edebiyat-ı Cedide»nin getirdiği «yeni» nesirde de bir cümlenin sayfalarca sürdüğü görülür. Günümüzde yazı dilinde de cümleler çok kısalmışsa da uzun cümle alışkanlığının etkileri hemen her yazıda görülüyor. Bu etki kompozisyonlarda da sürüp gidiyor. Bozuk cümlelerin bir çoğu da bundan doğmaktadır.

Kısa cümlelerle yazmayı bile beceremeyenler, lâfları birbirine ulayıp uzata uzata, başladıkları cümleyi bitirmeyi bilmiyorlar. Bir cümle bitmeden ötekine geçiyor, ilk söyleyeceğini sonra söyleyeceğine ekliyorlar, böylece kompozisyonun yarısına geldikleri halde başladıkları cümle bağlanmamış oluyor. Bu arada da söze nasıl başladıklarını, nasıl sürdürdüklerini ve nasıl bitireceklerini unutuyorlar. Böylece ortaya çıkan uzun cümlelerin çoğu, bozuk ya da düşük oluyor:

«Benim başarısız olmam, çok çalışmam fakat çalıştığımın kafama girmemesi, tamirhanede çalışıp aileme yardım etmem, benden büyük kardeşlerimin yok oluşundan ve babamın ölmesi, annem bir adamla evlendiğinden övey babamın beni sevmemesi yüzünden, moralim her zaman bozukluğundan ben başarısızlığımdan memnun değilim.»

Bu cümle baştan aşağı bozuk bir cümledir. Yeniden alınıp yazılmadan düzeltilmesi olanağı yoktur. Bozukluğun nedeni, birbiriyle ilgili olsun olmasın birçok şeyin bir cümlede söylenmek istenmesidir. Bir söyleyeceğini bitirmeden ötekine geçmiş, cümleleri birbirine ulamış, cümle uzadıkça da karışmış. Oysa her diyeceğini ayrı bir cümle ile söyleseydi, böyle uzun ve bozuk

bir cümle değil, kısa kısa fakat doğru birkaç cümle olurdu. Bu büyük yanlışlıklar da olmazdı. Şöyle söyleyebilirdi:

«Ben başarımdan memnun değilim. Çok çalışıyorum, fakat çalıştığım kafama girmiyor. Bir tamirhanede çalışıp aileme yardım ediyorum. Bu yüzden derslerime çok vakit ayıramıyorum. Benden büyük kardeşim yok. Babam öldü, annem yeniden evlendi. Üvey babam beni sevmiyor. Bu yüzden de moralim her zaman bozuk. Bu nedenlerle başarılı olamıyorum.»

Uzun cümle, eğer bozuk değilse, bir kompozisyon yanlışı sayılmayabilir. Fakat çoğunlukla böyle bozuk oluyor. Bozuk olmasa da anlaşılması güçleşiyor. Öte yandan da Türkçenin doğal cümle yapısına aykırı. Bunun için başı sonu belli, kısa cümlelerle yazmaya dikkat edin.

Cümlede «açık»lık

Her cümle, söyleyenin bir maksadını anlatır, dinleyen ya da okuyan da ondan bir hüküm çıkarır. İşte her cümlenin bildirdiği bu maksat açık-seçik, bu hüküm de kesin olmalıdır. Öyle ki, o cümleyi dinleyen ya da okuyan aynı şeyi açık ve kesin biçimde anlasın. Aynı cümle, şu anlama da, bu anlama da gelmesin. Oysa kompozisyonlarda raslanan yanlışlardan biri de cümlelerin bulanık (müphem), anlaşılmaz olmasıdır. Örneğin şu cümleler neyi anlatmak istiyor:

«İnsan mutlulukların güvenliğini, düşlerinin gerçekleştiğini görmenin doyumluluğunu arayagelmiştir.»

«Hayvanların kimi et yer, kimi ot. Öküz de bunlardan biridir.»

Birinci cümle insanın bir şeyler aradığını söylüyor. Fakat neyi? «Mutlulukların güvenliği», «düşlerinin gerçekleşmesini» değil de bunu «görmenin doyumluluğu»... O da ne demek ola? İkinci cümlede öküz, «et yiyen» ya da «ot yiyen» hayvanlardan biri. Fakat hangisi? Cümleler dilbilgisi yönünden bozuk değil ama ne dedikleri anlaşılmıyor. Ya da bu cümlelerden —bir zorlama— ile herkes değişik anlam çıkarabilir. Fakat şöyle söylenirse anlam açık ve kesin olur:

«İnsan mutlu olmak ve mutluluğunu yitirmeyeceğine güvenmek ister. Düşleri gerçekleşsin, her şeye doysun... Aradığı hep budur.»

«Öküz et yiyen hayvanlardan değil, ot yiyenlerdendir.»

Cümledeki böyle bulanıklıklar, önce söyleyenin kendisinin ne söyleyeceğini açıkça bilmemesinden ileri gelir. Sonra da ne söyleyeceğini bilse de nasıl söyleyeceğini bilmemesinden. Neden olursa olsun böyle anlaşılmaz cümlelerle hiçbir şey anlatılmış olmaz elbet. Kendinize soracağınız soru şudur: «Ben ne diyeceğim, bu cümle benim diyeceğimi diyor mu?» Demiyorsa cümlenizi değiştirin.

Cümlede «duru»luk

İlke olarak bir maksat en az kaç kelime ile anlatılabiliyorsa cümlede o kadar kelime bulunmalı, tek kelime fazla olmamalıdır. Üç kelime ile anlatılacak bir şey dört kelime ile anlatılmamalıdır. Kompozisyonlarda çok raslanan yanlışlardan biri de gereksiz, fazla, doldurma kelimeler bulunmasıdır. Cümlede hangi kelimelerin gerekli, hangilerinin gereksiz olduğunu anlamak için şöyle yapın:

Bir kelimeyi cümleden çıkarıp öyle okuyun. O kelime olmayınca söylemek istediğinizde bir eksiklik kalıyorsa ya da cümlenin anlamında bir değişiklik oluyorsa demek ki o kelime gereklidir. Hiçbir eksiklik, bir değişiklik olmuyorsa demek ki o kelime fazlaymış, gereksizmiş. Böyle fazla sözleri cümleden atarak cümlenizi arıtıp durultun.

«Ve», «eğer» gibi cümlenin anlamını etkilemeyen sözcükler

«Ve» sözcüğü konuşma dilimizde yoktur, doğal günlük konuşmalarda hiç kimse «ve» demez. Fakat yazıda en çok kullanılan sözcük de aslında Türkçede olmayan bu «ve»dir. Hangi cümlede olursa olsun «ve»yi kaldırıp yerine bir virgül koyun, cümlenin anlamında hiçbir değişiklik olmadığını göreceksiniz. 1860'lara kadar Türk yazınında noktalama işaretleri kullanılmazdı. (Noktalam işaretlerini de Batı'dan aldık.) Cümle içinde virgül yerine ya da cümleler arasında noktalama işaretleri yerine «ve» sözcüğü kullanılırdı. Bugün hâlâ yazılarda «ve» kullanılması, bu eski alışkanlıktan dolayıdır. Bu nedenle zorunlu olma-

dıkça «ve»yi kullanmamak gerek. Hattâ yazma ustalığına güvenemeyenler, hiç kullanmamalıdır. Konuşmada olduğu gibi yazıda da «ve» kullanmamak, hiçbir eksiklik doğurmaz:

«Bütün gün yağmur, dolu ve kar yağdı.» yerine, «Bütün gün yağmur, dolu, kar yağdı.» demek yeter.

«Eğer» sözcüğü de öyle. Bu sözcük «se», «sa» diye biten şart cümleciklerinin başında kullanılır, başka yerde de kullanılmaz. «se», «sa» ise zaten «eğer»le anlatılmak istenen anlamı verir. Bunun için ayrıca «eğer» demenin bir gereği kalmaz. Fakat belirtilmek istenen şart, pekiştirilmek isteniyorsa, bu özel amaçla cümlenin başına «eğer» eklenir. Böyle bir amaç yoksa «eğer» demenin gereği de kalmaz:

«Eğer babası Almanya'dan para gönderirse önce bir bağlama alacak» demekle, «babası Almanya'dan para gönderirse önce bir bağlama alacak» demek arasında hiçbir fark yoktur.

Hiçbir soruya cevap vermeksizin söze «çünkü» diye başlamak, hiçbir örnek verilmediği halde durmadan «meselâ» demek gibi daha birçok gereksiz kelimeler cümlede lâf kalabalığı yapmaktadır.

«Etmek», «olmak» gibi yardımcı fiillerle ya da sıfat-fiillerle yapılmış kimi söz gruplarının yerini bir tek ek tutabilir.

Bunların başında «miş olduğu» sözü gelir:

«Göndermiş olduğunuz mektubu aldım.»

«Yukarıda belirtmiş olduğum sorunu bir daha hatırlayalım.»

«Babamın vermiş olduğu öğütler gene işime yaradı.»

Bütün bu «miş olduğu»lar yerine «diği» ekini koyarak gönderdiğiniz», «belirttiğim», «verdiği» demek yeter.

«Hasta oldu» yerine «hastalandı», «her çeşit taşıt süren kimseler» yerine «sürücüler» demek de birkaç kelime ile anlatılacak bir kavramı tek kelime ile nasıl antlatabileceğimizin örnekleridir.

«Maamafih, binaenaleyh, maalesef, bilâkis»... gibi yerli yersiz kullanılan basmakalıp birtakım yabancı sözcükleri hiç kullanmamak daha iyidir.

Çürük sakız gibi herkesin ağzında kullanıldığı için yaygınlaşmış bu tür kelimeler anlatımı bayağılaştırmakla kalmıyor, yerinde kullanılsa bile gereksiz oluyor. Çoğu zaman ise yerinde de kullanılmıyor:

«Maalesef bugün çok sevinçliyim.»

«Uykusuz hiçbir iş iyi yapılmaz. Bilâkis şoförlük.»

Bu cümlelerin «Yazık ki sevinçliyim.», «Tersine şoförlük.» demek olduğu düşünülünce aslında gereksiz sözler için nasıl gülünç lâflar edildiği daha iyi görülür. Bu tür sözleri kullanmaya hiç heves etmemelisiniz.

Çok sıfat kullanmak, cümlenin anlamını zenginleştirmez, tersine zayıflatır:

«Bu cennet vatanın fedakâr evlâtları olan öğretmenler, mini mini yavrulara çok zor bir iş olan okuma yazmayı öğretirler.» demekten:

«Öğretmenler, küçücük çocuklara okuma yazma öğretirler.» demek daha duru, onun için de daha güçlü bir anlatımdır.

Çok sıfat kullanmak kaçınmak yalnızca anlatımın duruluğu için değil, anlamın kolay kavranması, cümle bozukluğu vb. gibi öteki kompozisyon yanlışlarından korunmak için de gereklidir.

Yerinde kullanılmamış kelimeler

Türkçe olsun, yabancı dillerden olsun işittiğimiz bir sözcüğün anlamını, hele de nerede nasıl kullanılacağını iyice öğrenmeden o sözcüğü kullanma hevesine kapılmamalıyız. Yeni öğrendiğimiz sözcüklerin nasıl yazıldığına, nasıl söylendiğine, cümlede nasıl kullanıldığına özel bir dikkat harcamalıyız. Yabancı sözcükleri ise hiç kullanmamaya çalışmalıyız. Çünkü kompozisyonlarda yerinde kullanılmamış kelimelerin hemen hepsi yabancı kelimelerdir:

«**Sayın** anneciğim, sen ve **vefat** eden **aziz** babam bizim **münevverliğimizi tahakkuk** ettirdiniz. Sizin bize **ilelebet ilginç** davranmanız, küçük başarılarımıza **müsamaha ve talerans** etmeniz, bizi tahsilin **zirvesine ulaştırdı. Müteşekkirlerimizi** ve **mesutluğumuzu** sizin **alicenaplığınıza** borçluyuz.

Ebediyete dekler size **şefkatli** olan çocuklarınız»

Şu kısacık mektupta yerinde kullanılmamış ne kadar çok kelime var: Önce insan anasına, babasına, hattâ herhangi bir büyüğüne hitap ederken sadece anlamlarını düşünerek «sayın, **aziz**» falan demez. Hele çocukların böyle demesi «ukalâlık» sayılır. İnsan bu kadar sevdiği bir ölüden söz ederken böyle soğukkanlılıkla «vefat eden» diyemez. «Münevverliğimiz» denmez

ya, haydi yanlış kullanılmasını bir yana bırakalım, insan kendi kendinin «münevver» olduğunu söylemez. Hem bakalım sen «münevver» (aydın) sayılır mısın? Bu konuda ana-babanın yaptığına da «tahakkuk ettirmek» denmez, «sağlamak» denir. İnsan ömrü «ilelebet, ebediyete dek» sürmez ki, olsa olsa «ömür boyu» denir. «İlginç» ilgi çekici (enteresan) demektir. Bu ana-babanın yaptığı «ilgilenmektir». «Müsamaha» ile «tolerans» (o da «tolarans» değil ve «tolerans» «edilmez») aynı anlamdadır. Bu sözler «başarı»lar için değil, «hata»lar için kullanılır. Üniversite bitirmeye bile «tahsilin zirvesi» denmez. «Yüksek öğrenim» ya da «öğrenimin sonu» denir. Müteşekkirlik» diye bir kelime yoktur, olsa olsa «teşekkürlerimizi» denir, o da «borçlu» olunmaz. «Mesutluk» diye de bir kelime yoktur, «saadetimizi» ya da «mutluluğumuzu» demek gerekir. Ana-babanın çocuklarına gösterdiği «alicenaplık» değil «şefkat»tir. Şefkat de çocukların ana-babalarına gösterdikleri sevgi değildir.

Bu yanlışlar, aşağıda ayrıca ele alacağımız «edebiyat yapmak» ve «lügat parçalamak» hevesinden ileri gelir çoğunlukla. Bu hevesi bırakıp da her zaman kullandığınız sözcüklerle yazarsanız bu yanlışların çoğundan da kurtulursunuz.

Kelime haznesinin yoksulluğu

Birtakım anlatım yanlışları da maksadımızı anlatacak en uygun kelimeyi bulamayışımızdan ileri gelir. Kelime dağarcığımızda aradığımız kelime yoktur. Onun için bulamadığımız kelime yerine genel anlamlı bir kelime söyleriz:

«Tavşan, korkak bir canlıdır. (Hayvandır denmeli.)

«Aile insanları birbirine bağlıdır.» (Aile bireyleri denmeli.)

«Atom bombası insanlığa felâket getiren bir şeydir.» (Nedir? Silâhtır.)

Bu yanlışlardan kurtulmanın çaresi çok okumaktır.

★

8

PLANLI ANLATIM

Bilindiği gibi bir konunun belirli bir bölümünü anlatan cümleler, belirli bir sıra ile birleşip kümelenerek parağrafları meydana getirir. Yazı içinde parağraflar da gene belirli bir sıraya göre sıralanırlar. Parağrafta cümleden cümleye, yazıda parağraftan parağrafa geçilirken bu belirli sıra ve bağlanış gözetilmezse anlatım plansız demektir. Birbirinden bağımsız, kopuk kopuk cümleler ve parağraflar, gelişigüzel bir yığın olur. Kompozisyon, bunların sıralanıp birleştirilmesinden oluşur. «Kompoze» edilmemiş cümleler ve parağraflar elbet «kompozisyon» değildir.

Onun için kompozisyonu yazmaya başlamadan önce o konuda neleri söyleyeceğinizi kâğıt üzerinde ya da kafanızda saptamalısınız. Sonra bunları bir sıraya koymalısınız: «Söze nasıl başlayayım? Bu söyleyeceklerimden hangisini başa almalı, arkasından hangisini, sonra hangisini, daha sonra hangisini söylemeliyim? Yazımı hangi sözlerle bitirmeliyim?» diye düşüneceksiniz. İşte plan budur.

Söyleyeceğiniz her bir şey, yazınızın planının bir maddesi, onu anlatan cümle kümeleri de birer parağraftır. Bu maddelerden en baştakini ele alıp söyleyeceklerinizi söylersiniz. Öteki maddeye geçerken parağraf başı yaparsınız. Her parağrafta birbiri ile anlamca ilgisiz cümleleri arka arkaya getirmemeye, parağraftan parağrafa geçerken de uygun bir cümle ile iki parağrafı birbirine bağlamaya dikkat edersiniz.

Bunu başarabildiğiniz ölçüde anlatımınız «planlı» demektir. Böyle bir sıra ve söylediklerinizi arasında bağıntı gözetmeksizin

aklınıza geleni aklınıza geldiği yerde söylerseniz anlatımınız «plansız» demektir.

Anlatımın planlı olması, maksadınızın kolay anlaşılması için, yazdıklarınızın ya da söylediklerinizin ilgiyle izlenmesi ve etkili olabilmesi için gereklidir. Tersi olursa konu dağılır, söz anlamsızca uzar ya da bir yerde «şimdi ne söyleyeyim» diye takılır kalırsınız. Sonunda söylediklerinizi toplayıp bir sonuca bağlamanız güçleşir. Böylece de kompozisyonunuz, ne dediği belli olmayan, karmakarışık, dağınık sıkıcı, etkisiz bir yazı olur.

Ancak bu «plan» konusu, kompozisyon kitaplarında ve okullarda kompozisyon öğretiminde büyütüldüğü ölçüde abartılacak bir konu da değildir. Hiçbir plan fikri olmayan birisinin bile bir konuda anlattıklarının kendiliğinden bir planı vardır. Büsbütün plansız bir yazı ya da konuşma olmaz. Yazı yazan herkes de «dur bakalım önce bir plan yapayım» deyip, kompozisyon derslerinde öğretilen tiplerde bir plan yapmaz. Hiç kuşkusuz kitaplar, uzun makaleler önceden planlanmadan yazılmaz. Ama bir iki sayfalık bir yazı yazacaklar, çok zaman söze bir uçtan girerler, daha sonra söyleceklerini önceden saptamadan, yazı geliştikçe kafalarındakini bir düzene soka soka ilerlerler. Hele yazmakta ustalık kazanmış olanların böylesine yazdıkları yazılar, sonunda pek de güzel, planlı yazılar olur.

Ne var ki yazmakta acemiler, sık sık söyleyeceklerini unutup sonradan hatırlarlar, sözü orada bırakıp geriye dönerler, «Haa, ne diyordum? Nerede kalmıştık? Pardon, daha önce şunu söylemeliydim. Söylemeyi unutmuşum...» diyerek geriye-ileriye zikzaklar çizerler. Sadece bu duruma düşmemeye dikkat ederek verilen konuyu bir uçtan yazmaya başlasanız, sonunda da söyleyeceklerinizin bittiği belli olacak biçimde kompozisyonunuzu bitirseniz, siz farkında olun olmayın, gene de yazınızın bir planı olur.

İlle de «giriş, gelişme, sonuç» ya da «serim, düğüm, çözüm» diye ayırmanız gerekmez. Konunuza girerseniz, o «giriş» olur. O konuda yapacağınız, açıklamaları yapar, belge ve kanıtlarınızı sıralar, örneklerinizi verirsiniz o «gelişme» bölümü olur. Sonunda da söylediklerinizi bağlarsınız o da «sonuç» olur. Ya da bir olay anlatıyorsanız, bu olay ne zaman, nerede, kimler arasında geçti (serim), sonra sırasıyla neler oldu (düğüm), olay nasıl bitti (çözüm) anlatırsınız, yazınızda gene farkında olmadan o dedikleri planı uygulamış olursunuz. Yani «kompozisyon» demek «plan bilgisi» demek değildir. «Plan nedir? Plan çeşitleri. Giriş - gelişme - sonuç...» diye «plan» düşünmekten «planlı anlatma»ya fırsat bulamıyorsunuz.

Yukarıda dediğimiz gibi siz yazacağınız konuda neler söyleyeceğinizi düşünün, bunları 1, 2, 3... diye sıraya koyup ilkinden girişin, sonuç olarak ne diyorsunuz, söyleyip bitirin. Her söyleyeceğinizi bir parağraf yapın. Korkmayın, yazdıklarınız «planlı» olur. Elbet siz usta bir yazar değilsiniz, bu konuda da kusurlarınız olacaktır. Yeter ki «plan» kaygıları elinizi kolunuzu bağlamasın, cesaretiniz kırılmasın. Kompozisyonda başarınız da salt «plan»dan ya da «plansızlık»tan ileri gelmeyecektir. Bu da zamanla elde edilecek bir alışkanlık ve ustalıktır. «Plan» bilgileri ezberlemekle olacak iş değil...

★

9

ÜSLUP

«Her babayiğidin bir yoğurt yiyişi vardır.» Herkesin de bir anlatma yöntemi ve havası vardır. Bu, usta yazarlarda gelişerek belirgin bir özellik haline gelir. Böyle bir yazarın yazısını okuyan, altında imzasını görmese bile yazarını «üslubundan» anlayıverir. Namık Kemal üslubu, Halit Ziya üslubu, Ataç üslubu, Kemal Tahir üslubu...» Böyle «üslup sahibi yazar» olmak elbet kolay değildir.

Kompozisyonlarda aranan da her kompozisyon yazanın bu anlamda bir «üslubu» olması değildir. Fakat her kompozisyonun bu bakımdan da birtakım özellikleri ister istemez vardır. Bu özellikler de çoğu zaman yazanın kendi üslubu değildir. Nerelerde, ne zamanlar kaptığını yazanın da bilmediği «taklit» ve özentilerdir. «Taklit» ve özentiden sakınarak kendi her zamanki anlatımı ile anlatılınca başarılı olabilecek kompozisyonlar, salt böyle «daha yüksek», «parlak» lâflar etme hevesinden dolayı başarısız olmaktadır.

«Süslü» - «sanatlı» anlatım

Eskinin düzyazı anlayışında birtakım «edebî sanat»lar (teşbihler, istiareler, mecazlar, mübalâğalar, leff ü neşir'ler, hüsn ü ta'lil'ler...) vazgeçilmez anlatım biçimleri idi. Anlatılan ne olursa olsun amaç, «güzel bir söz» söylemekti. «Güzel»den maksat da işte böyle süslü söylemekti. Eski edebiyatın yüzyıllar süren bu anlayışı, bugün yıkılmıştır. Ama o zamanlardan kalma etkiler bugün de sürmektedir. Hâlâ «edebiyat, kompozisyon» denince öyle «süslü» bir anlatım hatıra geliyor. Bu etkiyle, kompozisyon yazanlar da —bereket versin öteki «sanat»ları bilmiyorlar da— bol bol benzetme ve abartma (mübalâğa) yapmayı «hüner» sayıyorlar. Kompozisyonlarda çok yapılan anlatım yanlışları da bundan ileri geliyor.

Benzetmeler

Gerekli olunca herkes benzetme yapar. Halkın günlük konuşmalarında da çok güzel benzetmeler yapıldığını görüyoruz. Yerinde yapılırsa benzetmeler soyut bir kavramı somutlaştırarak daha anlaşılır hale getirir. Böyle gerekli benzetmeler doğaldır, yapmacık sayılmaz. Fakat kompozisyonlarda rasladığımız benzetmeler hemen tümüyle gerekli ve zorunlu olduğundan değil, «böyle daha güzel oluyor» diye yapılan benzetmelerdir. Böyle «daha güzel olsun» kaygısıyla yapılmış benzetmelerle bir anlatım, tersine çirkin, zevksiz, yapmacık oluyor. Yersiz benzetmeler, anlatımı gülünçleştiriyor:

«Yerle gök, ezelî ve ebedî iki düşmandır. Güneş, sabahların ve akşamların barışçıl havasında bu iki düşmanı her gün iki kez birleştirir, her birleşmede ortalığı bir kan deryası kaplar. Oysa güneş, bu altın saçlı, nur yüzlü dilber, her iki düşmanın ortak sevgilisidir. O sevgili bulutlar arkasına gizlenince gök ağlar. Yer, rakibinin gözyaşlarıyla beslenir, sevgilisi gökte görününce al yeşil donanarak bayram eder. Gök ise bu rakibinin bayramını kıskandığı için çatlar, homurdanır, haykırır, oklarını yağdırır.»

Şimdi bu kalabalık lâflarla anlatılan nedir? Güneş, yer, gök, seven, düşmanlık eden insanlara, güneşin gökteki kızıllığı kana, yağmur göz yaşına, çimen-çiçek bayram giysilerine, şimşek-yıldırım oka... benzetiliyor. Bütün bu benzetmelerle anlatılmak istenen ne? Herkesçe bilinen, incir çekirdeğini doldurmaz, üzerinde konuşmaya bile değmez bir şey:

«Sabah akşam ufukta güneşin kızıllığı görülür. Göğü yağmur bulutları kaplayınca yağmur yağar, şimşekler, yıldırımlar çakar. Yağmurlar yerde çimenleri, çiçekleri bitirir.»

Peki bunun üzerinde durulacak nesi var? O bayat, şimdiyedek binlerce kez yapılmış benzetmelerle anlatılınca bu doğal olaylar önem mi kazanıyordu? Bu sözlerin anlatmak istediği hiçbir şey yoktur. Yalnızca «süs» merakı, «hüner» gösterme isteği... Yani, sözümona «sanat»... Böyle benzetmeler, kompozisyonun değerine bir değer katmak şöyle dursun, tersine değerini çok düşürür.

Abartma (mübalâğa)

Eski anlayışın kompozisyonlarda görülen bir kötü etkisi de

anlatmak istenilenin ne olduğuna aldırmaksızın, abartmalı (mübalâğalı) sözler kullanmaktır. Halk dilinde buna «pireyi deve yapmak» denir. Aslında ortada anlatmak istenilen bir «pire» olmasa da lâfları «deve»leştirmek... Kullanılan sözlerin anlamını düşünmeden, gerçeğin bu olup olmadığını hatıra bile getirmeden alışılmış birtakım abartmalı lâflar etmek...

Bu sözlerden kimisi kalıplaşmıştır: Herkes, bütün, daima, hiç, en, dünya...

«Biz arkadaşlarımızı daima severiz.»
(Gerçekten öyle mi, sevmediğiniz hiç olmaz mı?)

«Sağlığını düşünenler, hiç sigara içmezler.»
(Bir tek sigara içen de mi?)

«Alpaslan, Türklerin en büyük kumandanıdır.»
(Gerçekten ondan daha büyüğü yok mudur?)

Kimi zaman da bir olayı anlatan en uygun kelimeyi seçememekten yakın anlamlı sözcüklerden en aşırı anlamlısı seçilir:

«Kara sineğin her ısırdığı yerden kan akar.»
(Akar mı, çıkar mı?)

«Bozuk bir musluktan gürül gürül su sızıyordu.»
(O, olsa olsa «şırıl şırıl»dır.)

«Geniş bir bahçe içinde tek katlı, üç odalı, kırmızı pancurlu, küçük fakat şirin bir konağı vardı.» («Konak» değil «villâ».)

Abartmaların kimisi de hesap bilmemekten ileri gelir:

«Traktörü öyle delicesine sürüyordu ki yüz kilometre ile giden bir özel otomobili geçti, öndeki «apollo» otobüsüne bindirdi.»

(Hiçbir traktörün hızı bu kadar olmaz.)

«Vapur hızla yol alıyordu. Kara görünmez olmuştu. Bir çocuk oyuncağını denize düşürdü. Çocuğun gözyaşlarına dayanamayan babası elbisesini bile çıkarmadan denize atladı. Yolcular merak ve heyecanla babayı izliyorlardı. Adam sulara karışıp gözden kayboldu. Vapur durdu. Beklemekten başka yapılacak bir şey yoktu. Bir saat kadar sonra adam, elinde çocuğunun oyuncak tabancası, yüzünde bir babanın mutlu gülümsemesi, denizin yüzüne çıktı.»

(Bırakalım bir oyuncak için böyle bir şey olamayacağını, hiç kimse suyun altında o kadar kalamaz, o kadar derine de dalamaz.)

Kimi abartmalar da doğulu aşırılık ve şişirmecilik alışkanlığının bir sonucudur:

«Öcümü bu dünyada alamazsam onu öte dünyada, cehennemin en korkunç köşesinde yakalayacağım. Cehennem azabından beter işkenceler nasıl olurmuş o zaman görecek. «Allahım, beni bundan kurtar da bu cehenneminde daha bin yıl kalayım.» diye yalvaracak ama, onu elinmden cehennem zebanileri değil, Allah bile kurtaramayacak...)

Çok zaman da anlatımı sözümona süslemek için başvurulur abartmaya:

«Yıllardır çektiği acılar, gözlerindeki yaşı bitirdi. Artık yaş yerine kan akıyor gözlerinden. Gözlerinden yaş yerine dökülen kanlar, yırtık yakasından bağrına süzülüyor, yanık bağrını serinletmek istiyor. Ama kanayan kalbi, bu acıların öyle kan-yaşla dinmeyeceğini haykırıyor...»

«Artık bu kadarı da olur mu?» diye bu tür yanlışları bizim de abarttığımız sanılmasın. Gerçekten kompozisyonlarda daha nice abartmalara raslıyoruz. Burada belirtilen çeşitler ve örnekler, onların yanında oldukça «gerçekçi» kalır. Bütün bu abartmalarla anlatılmak istenen bir şey de yoktur. Aslında bunu yapanlar da zaten söyleyeceği bir şeyi bulunmayanlardır. Çok lâf söyleyince çok şey anlattığını sananlardır Şişirmeler, bir çeşit göz boyamadır. Gözlerini boyayamadıklarınız da kompozisyonlarınızı tersine başarısız saymaktalar. Çıkar yol, bu tür abartmalardan, şişirmelerden vazgeçip bildiklerinizi, düşündüklerinizi, duyduklarınızı, alçakgönüllülükle anlatmanızdır.

İri lâf etme, lügat parçalama, edebiyat yapma hevesi

Kompozisyon yazmak için kalemi eline alan, ilkin «şöyle parlak, edebî, büyük lâflar» hatırlamaya çalışıyor. Ne diyeceğini değil de nasıl diyeceğini düşünmeye başlıyor. «Evren», «beşeriyet», «tarihler», «bilim dünyası», «bilinç düzeyi», «cemiyetin bünyesi», «insanlığın kurtuluşu»... Önce böyle birtakım lâflar düşünüyor, sonra da bir biçimine getirip bu lâfları kullanma telâşına kapılıyor. Sanki kompozisyon demek, böyle lâflar demekmiş gibi... Sonunda gene hemen hiçbir şey demeyen bir «lâf salatası çıkıyor ortaya:

«İnsanlık, nâmütenahî kanlı mücadelelerden, dul hıçkırıklarından, yetim feryatlarından, sonsuz acılardan ve bitmez gözyaşlarından geçerek gelmiştir bugünkü düzeyine. Bilimin verileri, kişioğlunu artık bu ızdıraplarından kurtarmaya çalışıyor, çabalıyor ve yırtınıyor. Sosyal kahramanlar bu mücadele ortamında temayüz ediyor. Kişi yüzyıllardır verilmemiş soruların yanıtlarını saptıyor belleğinde ve de sosyal bünyenin şartlandırması oranında bilinçleniyor bir yerde.»

Bu lâfları çiziktirenlere sorun: «Ne demek bütün bunlar, ne diyorsun yani?» Göreceksiniz ki ya hiçbir şey demek istemiyor, ya da herkesçe bilinen, kolayca anlaşılabilecek bir şey diyor. Ama bu basit anlamı çırılçıplak söylerse herkes onun «pek yüksek bir şey» demediğini anlayacak. Böyle iri lâflar etsin, lügatler parçalasın, «edebiyat yapsın» ki gören de onu «âlim», «büyük adam» sansın. Bu da eskiden kalan bir kötü alışkanlıktır. Yüzyıllar boyu aydınlarımız, ne kadar anlaşılmaz lâflar söylerlerse o kadar büyük «bilgin», büyük «edîp-şair» sayılmışlardır. Bizde düşüncenin gelişmemesi biraz da bu yüzdendir. Kompozisyonlarda görülen bu tür yanlışlar da hep bu anlayışın en bayağı örnekleridir. Yukardaki saçmasapan lâflar da bu kötü alışkanlığın etkisiyle yazılmıştır. Bu lâf yığını arasından çıkarmaya çalıştığımız düşünceyi bir de şöyle söyleyelim:

«İnsanlar savaşlardan, baskılardan, işkencelerden çok acı çekmişlerdir. Bugün bilim ve gerçek bilim adamları, insanlığı bu acılardan kurtarmaya çalışıyor. Toplumlar değişiyor, insanlar çekilen acıların nedenlerini anlıyor.»

Hangisi daha güzel? Hiç kuşkusuz —açıklığını, anlaşılırlığını bir yana bırakalım— bu anlatım, daha güçlü bir anlatımdır. Siz de söyleyeceğiniz bir şey yoksa lâf cambazlığına kalkışmayın, susun. Söyleyeceğiniz bir şey varsa —ki öyle «yüksek düşünceler» olmasa da vardır— onu «anam babam» anlatımıyla, kendi doğal anlatımınızla anlatın.

Beylik- kalıplaşmış sözler

Herkesin ağzında çiğnene çiğnene çürük sakız olmuş sözlere «beylik» söz denir. Bu tür söz her söyleyenin kendisinin sözü değildir. Ortalıkta öyle kullanıldığını, öyle dendiğini işitip gene anlamına bakmaksızın öylece kalıp olarak alınıp kullanılan sözlerdir. Hemen her kompozisyonda bu sözlerden birkaçı

ile karşılaşıyoruz: «Daima, biraz olsun, şöyle ki, bunun içindir ki, bir yerde, aslanlar gibi kükremek, o büyük insan, Edirne'den Ardahan'a kadar...» Yerli yersiz bu gibi lâflar kullanmak, kompozisyonun değerini düşürür, dil bilgisi bakımından olmasa bile anlatım bakımından kompozisyon yanlışıdır:

«Biraz olsun başarılı olmaya çalışıyorum.»

«Bulutlar elektrik yüklüdür. Bunun içindir ki şimşek ve yıldırım çakıyor.» gibi cümleler...

Mektuplarda: «Nasılsınız, iyi misiniz, iyisinizdir inşallah...» diye söze başlanması...

Bu tür sözlerin de kompozisyonlarınıza kazandıracağı bir şey yoktur. Sizin kompozisyonunuzu okuyan göz, sizin anlatımınızı arar. Böyle herkesin olan, yıpranmış, ucuz söylevcilerin ve politikacıların ağzında bayatlamış sözleri değil. Bu tür sözlerin en anlamlılarından, gerçekten sizin olan gösterişsiz sözler daha değerlidir.

Şairane tabiat tasvirleri ve şiirli anlatım

Gene eski edebiyat anlayışının etkisiyle edebiyat ve kompozisyon denince bir de hatıra «şairane tabiat tasvirleri» ya da genel olarak anlatımda «şairanelik», «şairane sözler» gelir:

«Dışarda lâpa lâpa kar yağıyor. Kar tanecikleri kalbim gibi kâh gökten yere, kâh yerden göğe atılıp duruyor. Biteviye bir çırpınış... Kardan, dışarının soğuğundan değil hayır, senin dün akşamki —nasıl da reva gördün bunu bana— davranışının soğukluğundan tir tir titriyorum hâlâ. Kaloriferciye kaloriferi bugün sonuna kadar yakmasını emrettim, hizmetçi ayrıca şömineye koca koca kütükler attı, alevler kızıl-sarı dillerini uzata uzata alay ediyorlar benimle. Ben gardrobumdaki en kalın robdöşambrımı giydim, gene de katılıyorum soğuktan. Büfe ile pencere arasında mekik dokuyorum. Bu kaçıncıdır bilmiyorum, bir daha, bir daha kanyak... Gel artık ne olursun gel! Ama dün akşamki gibi kutuplardan, aysbergler arasından çıkıp gelme. Sıcak iklimlerden, ılık meltemlerle, turunç kokularıyla gel! Isıt beni...»

Bu «şairane» satırları yalnız «şairane»lik yönünden değil, bir de şimdiye kadar değindiğimiz anlatım sorunları yönünden inceleyin. Bu son bölümde belirttiğimiz gülünç şeylerin hepsi işte bu yazıda var. Daha ilginç örnekler ise bizim «büyük yerli

filimlerde», «baş artist»lerin konuşma ve yazışmalarında bol bol görülür. Ama bu tür kompozisyonlar, başka herhangi bir yerde de «güzel» ve başarılı sayılamaz.

Unutmamalı ki bir kompozisyonda anlatım, başlıbaşına bağımsız bir konu değildir. Anlatım, anlatılacak şeye bağlıdır. Anlatacak bir şeyi olmayan, anlatacağı şeyi açık seçik kendisi de bilmeyen bir insanın düzgün bir anlatımı olamaz. Güzel söz, önce güzel bir şey söyleyen sözdür; söylediği ne olursa olsun fakat güzel anlatılan bir şey değil. Özünde yanlış bir şey, ne kadar güzel anlatılırsa anlatılsın gene yanlıştır.

Bunun için anlatımın doğru, güzel olması, anlatanın kafa düzenine, bilgisine, duygu zenginliğine, düşünce sağlamlığına kısaca öze bağlıdır. Boş ve perişan bir kafadan perişan düşünceler çıkar, o da işte böyle perişan anlatır. Anlatımınızın düzgün olması için önce ne anlatacağınızı, neler söyleyeceğinizi, yani kompozisyonunuzun özünü saptayın. Bu öz, değerli ise, kendine göre doğru bir anlatım biçimi de yaratacaktır. Hele de yazdığınız konuyu içinizde duyuyorsanız, duyarak, heyecanla anlatıyorsanız kendi anlatımınızı da kendiliğinden bulursunuz.

İşte bu noktadan başlayarak kompozisyonun asıl değerli öğesine gelmiş bulunuyoruz:

Öz, yani fikir, duygu, ayrıntı değeri. Bu yönden değerli olan kompozisyonun biçim ve anlatım yönünden değersiz, başarısız olması pek olağan değildir. Kompozisyonunuzun asıl bu özüne dikkat edin.

★

10

ÖZ: FİKİR VE AYRINTI DEĞERİ

Bir kompozisyon, bir konu ile ilgili düşüncelerin, duyguların, olayların, örneklerin, belgelerin, kanıtların, tasvir ve tahlillerin o konu çevresinde «kompoze edilmesi (birleştirilip bütünlenmesi)nden meydana gelir. Biz bunların hepsine kısaca «fikir ve ayrıntılar» diyeceğiz. «Kompozisyonun özü» de bu fikir ve ayrıntılardır. Bundan önceki bölümlerde anlattığımız biçim ve teknik sorunları, bu özü ortaya koymak içindir. Onun için kompozisyonda en önemli öğe, bu özdür. Kompozisyonun asıl değeri, anlattığı fikir ve ayrıntıların değeridir.

Kompozisyon yazmaya oturduğunuz zaman elinizde belirli bir yazma konusu vardır. Bu konu, ya sizin seçtiğiniz ya da size başkasının verdiği bir konudur. İster seçtiğiniz, ister verilmiş olsun böyle belirli bir konu olmayınca elbet herhangi bir kompozisyon yazamazsınız. Kafanız değerli fikirlerle, bilgilerle, yüreğiniz yüce duygularla dopdolu da olsa tek satır karalayamazsınız. Bütün söyleyeceklerinizi anlamlandıran, değerlendiren, sınırlayan konudur. Bu nedenle kompozisyonunuzu yazmaya başlamadan önce verilen ya da seçtiğiniz konuyu iyice anlamalı ve saptamalısınız.

Bundan sonra bu konuda ve konuyu hangi yönden ele alacaksanız o yönde asıl söyleyeceğinizi, bu kompozisyonla okuyana ulaştırmak istediğiniz bildirinizi (anafikri ya da tema'yı) saptamalısınız.

Sonra bu düşüncenizi, görüşünüzü, duygunuzu, kısaca bildirinizi açıklamak için hangi yardımcı fikirleri, hangi örnekleri, hangi olayları, hangi kanıtları, kısaca hangi ayrıntıları anlatacaksınız? Bunları teker teker saptamalısınız. Bu fikir ve ayrıntıların konu ile çok yakın ilişkisi olmayanları ayıklayarak kalanları sıraya koymalısınız.

En sonunda da yazdıklarınızı nasıl bir sonuca bağlayacağınızı, nasıl bitireceğinizi kararlaştırmalısınız.

Bütün bunları yaparken gözden bir an uzak tutmayacağınız, titizlikle uyacağınız «**ilkeler**» şunlardır:

Kompozisyonun en önemli ilkeleri
Özde zenginlik ilkesi

Bu saptadığınız ve 1, 2, 3, 4... diye sıraladığınız fikir ve ayrantılar ne kadar çoksa kompozisyonunuz o kadar zengin demektir. Ancak fikir ve ayrıntıları çoğaltmak için gerçekte birbirinin aynı olan düşünceleri, duyguları, ayrıntıları değişik biçimlerde tekrarlamamak gerekir:

«İnsan özgür olarak yaşamak ister. Hiç kimse tutsak yaşamak istemez. Eğer yaşayacaksa özgür kalacaktır. Çünkü tutsaklık insanın özgür yaşamasına engeldir. Herkesin özgür olmak istemesi bundandır. Ve bunun için tutsak olmak istemez. Eğer tutsaksa artık özgür değil demektir. Ama tutsak değilse özgürdür demektir. utsak olmazsa özgür, özgür olmazsa tutsaktır. İşte insanoğlu özgürlüğünü kimseye kaptırmak istemez...»

Burada lâf çok ama düşünce tektir: «İnsan özgürlük ister.» Gerisi hep aynı düşüncenin değişik cümlelerle tekrarıdır. .Fikir ve ayrıntılar çok olmalı ama böyle aynı şeylerin tekrarı olmamalı, çeşitli olmalıdır. Özde zengin kompozisyon, fikir ve ayrıntıları çok fakat çeşitli olan kompozisyon demektir.

Yazdığınız kompozisyonları bu ilkeye göre siz de değerlendirebilirsiniz. Fikir ve ayrıntılardan birbirinin aynı olanların birini bırakıp ötekileri çizin. Görün bakalım kompozisyonunuz kaç tane fikir, duygu ve ayrıntıdan ibaret? Çoğunlukla kompozisyonlarınızın özce şaşılacak kadar yoksul olduğunu göreceksiniz. Hattâ sayfalar dolusu kompozisyonlar da özünde kısır, yoksul kompozisyonlar olabilir. Kompozisyunun uzunluğu «zenginliği» demek değildir.

Bunun çaresi, çok görmek, çok okumak, çok düşünmek, sonuç olarak da kafanın ve yüreğin zengin olmasıdır. Fakat bu, ancak zamanla olacaktır. Konuyu aldığınız zaman «ben daha bilgilerimi çoğaltamadım, deneylerimi zenginleştiremedim, bu konuda söyleyeceğim bir şey yok.» deyip kâğıdı boş bırakamayacağınıza göre, yapacağınız, o konudaki bütün bilgilerinizi, görüp yaşadıklarınızı, duyup düşündüklerinizi saptayıp kompozisyonunuzu bunlarla zenginleştirmeye önem vermenizdir. Bu ilkeyi hatırınızda tutar da yazacağınız fikir ve ayrıntıları bu ölçüye göre arıtırsanız başarınızı artırmış olursunuz.

Fikir ve ayrıntıların konuya bağlılığı ilkesi

Kompozisyonunuzda fikir ve ayrıntılar zengin, yani çok ve çeşitli olabilir. Fakat bu fikirler ve ayrıntılar konuya sıkı sıkıya bağlı değilse ya da konuya zorlama ile ve yapmacık olarak bağlanabiliyorsa bu fikir ve ayrıntılar kompozisyona bir değer katmaz. Tersine kompozisyonun değerini düşürür. Bunun için saptadığınız fikir ve ayrıntıların her birinin ayrı ayrı konuya sıkı sıkıya bağlı olmasına dikkat etmelisiniz. Konuya bağlı olmayanları yapmacık bağlarla bağlamak için kendinizi zorlamayın, o ayrıntıyı çıkarıp atın. Bu tür fikir ve ayrıntıları da çıkarınca kompozisyonunuz elbet daha yoksullaşacak ama ne yapalım ki sizin o konuda söyleyecekleriniz o kadarmış. Konuya bağlı olmayan ayrıntılarla lâfı uzatmaya «gevezelik» denir.

Bu yanlışlığa düşmemek için konuyu iyi kavramanız ve sınırlamanız gerekir. Konuyu hangi yönden ele almanız gerektiğini kestiremezsiniz. o konuda genel olarak bildiklerinizden, düşündüklerinizden, duyduklarınızdan... hangilerinin konuya bağlı olduğunu, hangilerinin konu ile ilgisiz ya da az ilgili olduğunu da kestiremezsiniz elbet.

Konuyu kavramak

Her konunun bir genel kapsamı, bir de özellikle sizin ele alacağınız ya da sizden üzerinde durmanızı istedikleri yönü vardır. Konunun genel kapsamı, ele almanız gereken yönüne göre çok geniştir. Anlatacağınız fikir ve ayrıntılar genel olarak bu kapsam içine girebilir. Fakat asıl her ayrıntı, konunun ele alacağınız yönünü aydınlatmaya yaramalıdır. Konuya hangi açıdan yaklaşacaksanız, konunun neresinden tutacaksanız o yönüyle ilgili olmayan ayrıntılar, konunun genel kapsamına girse bile gene de «konuya bağlı» sayılmaz.

Örneğin kompozisyon konunuz: «Atatürk'ü ve onun türkiye,-ye hizmetlerini kapsar. Fakat sizin ele alacağınız, açıklayacağınız, üzerinde duracağınız, genel olarak «Atatürk ve Türkiye'ye

hizmetleri» değil, bu hizmetlerden «en büyüğü»dür. O da genel olarak herkesin «büyük» kabul ettiği hizmeti değil, «size göre en büyük hizmeti»dir. Atatürk'ün hizmetleri içinden birini, kendi kişisel görüşlerinize göre seçeceksiniz. Ancak bu «hizmet»in niçin «en» büyük olduğunu belirtebilmek için bu hizmeti ile öteki hizmetlerini de karşılaştıracaksınız. Fakat asıl bu seçtiğiniz hizmeti üzerinde duracaksınız.

Gene örneğin konunuz: «Mahallenizin akşam görünüşü» ise, siz genel olarak mahallenizi anlatmayacak, onu «görünüşü»nü ve sadece «akşam» vakitlerindeki görünüşünü anlatacaksınız.

Konuyu böyle hangi yönden, hangi açıdan ele alacağınızı anlamamışsanız yazacaklarınız konu dışı olacak demektir.

Kompozisyon konuları

Kompozisyon konularının neler olacağı sınırlanamaz. Her şey konu olabilir. Fakat okullarda ve okul dışı yarışmalarda daha çok şu tip konular verilmektedir:

Söz açıklamaları

Bir atasözü ya da bir vecize verilmekte, bu sözü ya sadece açıklamanız istenmekte ya «destekleyen bir kompozisyon yazın» denmekte, ya da eleştirmeniz istenmektedir:

«Tevfik Fikret'in: «kara taştan su damla damla akar birikir sonra bir gümüş göl olur» mısralarını açıklayan bir kompozisyon yazın.»

«Tencere tencereye dibin kara demiş» atasözünü açıklayın!

«Atatürk: «ya bağımsızlık, ya ölüm!» diyor. Bağımlı yaşamaktansa ölmek niçin daha iyidir?»

«Bana değmeyen yılan bin yaşasın.» atasözünü açıklayan bir kompozisyon yazın.»

Böyle bir söz açıklaması sorulduğunda sizden ne istendiğine çok dikkat etmelisiniz. Sadece açıklamanız mı? Hem açıklayıp hem desteklemeniz mi? Yanlışlığını isbatlamanız mı? Eleştirmeniz mi? Konuyu bu yönden alıp fikir ve ayrıntıları buna göre saptamalısınız.

Kişisel görüş ve düşünceleriniz

Bir konuda sizin kişisel görüşlerinizi, düşüncelerinizi, duygularınızı ve bilgilerinizi yazmanız istenir:

«Köylerimizin kalkınması için neler yapılmalıdır?

«Bir ülkede basının önemini ve gücünü belirtin.»

«Her istediğiniz yere gidebilmek olanağınız olsa gezi için nereye gitmek isterdiniz?»

«Deprem, su baskını gibi felâketlerde açılan yardım kampanyalarını nasıl karşılıyorsunuz?»

Bu tür konularda, önceden edinilmiş bilgilerinize, gözlem ve deneyimlerinize göre düşündüklerinizi ve duygularınızı konunun verilişindeki çerçeve içinde anlatmalısınız.

Tasvir, portre ve tahliller

Kimi konularda da bir yerin, bir varlığın, bir hayvanın tasviri, bir insanın tanıtılması istenir. Bu tür konularda geniş ölçüde gözlemleriniz önem kazanır. Gözlemlerinizi yazarken de her gördüğünüzü değil, gözlemlerinizden konunun gerektirdiği yönde en ilgi çekici olanlarını seçmelisiniz. Herkesin göremeyeceği seçkin ayrıntıları yakalamalısınız. Bu ayrıntıları da kuru kuru ardarda sıralamak yerine yer yer duygularınızı da katarak renklendirmelisiniz. Bu tasvir ve tahlillerde de gene konuyu sınırlayan bir yön, belirtilmeye çalışılan bir temel düşünce ya da duygu vardır. Ayrıntıları seçerken konunun bu yönüne, bu konudaki düşünce ve duygularınıza bağlı olmayan ayrıntılar üzerinde durmamalısınız.

Olay anlatma

Kimi konular da tanık olduğunuz, yaşadığınız ya da tasarladığınız bir olayı anlatmanızı ister. Böyle bir yazıda fikir ve ayrıntılar, geçen olaylar ile olayın geçtiği yer, zaman ve olaya karışan kişiler, varlıklardır. Olay, oluş sırası ile anlatılır. Olayın gereksiz ayrıntılarına girilmez. Yer, zaman, kişi ve varlıklarla ilgili ayrıntılar da olayın gerektirdiği ölçüde yer alır. Burada da «konuya bağlılık» ilkesi gözden uzak tutulmamalıdır.

Bir kitabın tanıtılması bir yazının özetlenmesi

Eğer sizden kitabı ya da yazıyı eleştirmeniz ayrıca istenmiyorsa bu tür kompozisyonlara kendinizden katacağınız pek bir şey yoktur. Dikkat edeceğiniz, o kitapta ya da yazıda, yazarının ne dediğini, neler anlattığını anlayıp kısaca onu anlatmaktır. Bunu yaparken önemli ayrıntıları atlamamaya, önemsiz ayrıntılar üzerinde dumamaya dikkat etmelisiniz. Önemli olan, bu ayrıntıları ayırıp seçip seçemeyişinizdir.

Ne tür bir konu olursa olsun saptayacağınız fikir ve ayrıntılar hem seçkin ve değerli olursa olsun kompozisyonunuza bir değer katmaz. Tersine başarınızı azaltır.

Doğruluk ve gerçeklik ilkesi

Fikir ve ayrıntıların değeri, doğruluğu ve gerçeğe uygunluğu ile ölçülür. Yanlış görüş ve düşünceler, olagan dışı duygular, uydurma belge ve kanıtlar, gerçeğe uymayan olay ve tasvirler... bir kompozisyonun başarısızlığı için başlıbaşına yeterli nedenlerdir. Yalancılık, iftiracılık, uydurmacılık basbayağı ahlâksızlıktır. Böyle ahlâksızlıklarla dolu bir kompozisyon başarısız sayılınca «niçin başarısız?» diye sorulur mu daha? Onun için yazacağınız her fikir ve ayrıntının doğru ve gerçeğe uygun olması baş kaygınız olmalıdır.

Bu tür fikir ve bilgi yanlışlarına hemen her kompozisyonda raslanıyor. Bu yanlışlar, kompozisyonu yazanın kişisel eksikliğinden ileri gelmiyor. Yaygın eğitim noksanlığından, ağzımızdan çıkanın sorumluluğunu duymayışımızdan, dedikoduların etkisinde fazla kalmadan ileri geliyor. Yani derinlemesine düşünmek gereğini duymadan, genel havaya uyup, akıntıya kürek çekip gitmekten...

Ulus, vatan sevgisini «atıp-tutmak» sanmak

«Dağlar orman, ovalar bağ, o ekin bir tufan.
Atlı girsen gömülür buğdayın altında kafan.»

★

«Sen ne güzel bulursun
Gezsen Anadolu'yu
Dertlerden kurtulursun
Gezsen Anadolu'yu» gibi görünüşte güzel ama gerçeğe uymayan manzumeler, yazılar yazmak yanlıştır.

«Vatan» «ulus» sevgisi elbet yüce ve soylu bir duygudur. Ama «vatanını-ulusunu» bu kadar seven adamın, onu mutsuz eden nedenleri görmesi, kurtuluşu için düşünüp çaba harcaması gerekir. Onu güllük-gülüstanlık göstermek; gerçekleri görüp üzerinde düşünmemek, bunun acısını yüreğinde duymamak vatansevmemezlik, ulus sevmemezliktir..

Çağımız bilim çağıdır. Farfaracılığı, palavraları bırakıp gerçeklerimizi görelim, sorunlarımız ve çözüm yolları üzerinde düşünelim. Bilimin ışığında ülkemizi kalkındırmanın, ulusumuzu mutlu yaşatmanın yollarını arayalım.

Kompozisyonlarda savunduğumuz ya da karşı çıktığımız fikir ve ayrıntılar için ölçü işte budur. Doğru mu yalan ya da yanlış mı? Gerçeğe uygun mu değil mi? Doğru ve gerçeğe uygun fikir ve ayrıntıları alın, yanlış ya da yalan, gerçeğe uymayanlarını atın. Başarılı bir kompozisyonu ancak böyle yazabilirsiniz.

Bilgisizlik

Fikir ve bilgi yanlışlarının çoğu iyice bilmediğiniz konular üzerinde konuşamamızdan doğar. Kendi gerçek yaşantımızdan öğrendiğimiz bilgileri ve edindiğimiz fikirleri küçümsediğimiz için bunları bir kenara iter, «kitabî» bilgiler vermeye kalkışırız. O bilgileri anlatan kitapları da hiç okumayız. Kulak dolgunluğu ile «durumu idare etmeye» çalışırız, Düşüncelerimizi de bu çürük bilgiler üzerine oturtunca yazdıklarımız yanlışlarla dolu olur. Ve başlarız şöyle saçmalamaya:

«Türklerin en eski atası Atiilâ'dır.»

«Belki otuz bin yaşındaki ihtiyar dünyamız...»

«Türkiye'nin en yakın komşuları ve aynı zamanda dindaşları olan Lübnan, Fas ve Cezayir, Birleşmiş Milletlerde aleyhimize oy kullandılar.»

Sizin bir şeyi bilmeniz, daha önce onu bir yerden öğrenme-

niz demektir. Daha önce öğrenmediğiniz bir şeyi nasıl bilebilirsiniz? Kendi kafanızdan da bilgi uyduramazsınız. Onun için daha önce öğrenmediğiniz, böylece kesin olarak bilmediğiniz bir şeyi «biliyorum» diye yazmaya kalkışmasanız hiç olmazsa bilgi yanlışlarından kurtulmuş olursunuz. «Bilgiç»likten vazgeçin.

İddiacı olmak

Daha önce hiç kimsenin eleştirisine sunmadığınız ya da herkesin eleştirdiği birtakım görüşlerinizi de kesin doğrularmış gibi ortaya sürmeyiniz:

«Her zaman iddia ederim ki, hangi alanda ve nasıl olursa olsun, çalışan kazanır.»

«En küçük hırsızlık suçlarına bile ölüm cezası verilse, hiç kuşkusuz kimse hırsızlık yapamaz.»

Derinlemesine bilmediğiniz, üzerinde uzun uzun düşünmediğiniz konularda böyle kesin yargılara varmayın. Belki de siz öyle sanıyorsunuzdur, size öyle geliyordur. Çok zaman iddiacılar ukalâ durumuna düşer. Söylenen yanlış olmasa bile ukalâlık sevimsizdir.

Öğüt vermek

Bu bilgisiz iddiacılar bir de öğüt vermeye kalkışırlar ki işte bu hiç çekilmez:

«Alçak gönüllü olmalarını bütün insanlara tavsiye ederim.»

«Everest tepesine çıkıp bütün dünya insanlarına şöyle haykırmak isterdim: ey insanlar, artık uyanın! Gözleriniz kör değilse görmüyor musunuz? Yeni bir güneş doğuyor: Doktor Barnard geliyor. O tıp güneşi ki kaç insanın midesini çıkarıp birbirine taktı...»

«Kendisi muhtac-ı himmet bir dede - Nerde kaldı gayriye himmet ede». Kendisine öğüt gerekenin başkasına öğüt vermesi gülünçtür. «Öğütçülük» yapılmasa, birçok bilgi ve fikir yanlışı da yapılmaz.

Kısaca, ağızdan çıkanı kulak duymalıdır. Arada bir kendi kendinize «ben ne diyorum?» diye sorun. Söylediklerinizin sağlam bir bilgiye dayanıp dayanmadığını, gerçeğe uygun olup olmadığını, fikirlerinizin doğruluk derecesini düşünün. Bunları da yaşınıza ve kültür düzeyinize yaraşır bir alçakgönüllülükle anlatın.»

Fikir ve ayrıntıların kendi malımız olması ilkesi

Yazacağınız konuda çok ve çeşitli fikir ve ayrıntılar olabilir. Bunlar, konuya sıkı sıkıya bağlı da olabilir. Her fikir doğru, bütün ayrıntılar gerçeğe uygun da olabilir? Ama, bütün bu doğru düşünceler, gerçek duygular, çürütülmez gerçekler, sizin kendi malınız değil de başkalarınınsa ortada siz yoksunuz, o fikir ve ayrıntıların sahibi var.

«Son yıllarda öztürkçecilik diye bir moda çıktı. Uydurma kelimelerle güzelim Türkçemizi bozuyorlar. Bazı iyi niyetli gafil gençler de bilmeyerek bu hainlere uyuyorlar. İstiklâl marşımıza «ulusal düttürü» diyorlar. Bu adamların maksadı Türkçeyi dejenere etmek ve genç nesillerin mazi ile bağlarını koparmaktır. Biz Baki'yi, Nedim'i, Yahya Kemal'i anlamayalım ki millî benliğimizi kaybedelim. Bunu istiyorlar.»

Bunları yazana sorulsa: «Öztürkçe ile kimler uğraşıyor? Bunlar neler yapıyor? Bazı gençler gerçekten «ulusal düttürü» diyorlar mı, sen böyle diyene hiç rasladın mı? Sen Bakî'den, Nedim'den tek mısra okudun mu? Edebiyat derslerinde bu konularda kaç numara alıyorsun? Dil ile mazi arasında ne gibi bir bağıntı var?» Görülecektir ki, bu soruların hiçbirine vereceği cevap yoktur. Çünkü bu düşünceler kendi düşünceleri değildir. Birtakım çevreler, birtakım kişiler böyle diyor, bu çevrelerin politik organları böyle yazıyor, bizim kompozisyon yazan da bu sözleri anlamadan aynen aktarıyor. «Oysa öztürkçeyi isteyen Atatürk'tü, şimdi bunu yürüten de Atatürk'ün parası ile kurulup işleyen Türk Dil Kurumu'dur.

İnsan bilgilerini, düşüncelerini, duygularını ve öteki ayrıntıları:

Kendi yaşadığı hayattan, gördüğü, tanık olduğu şeylerden çıkarır.

Ya da başkalarından işitip öğrenir.

En sağlamı ise kitaplardan okur.

Bunlar içinde en çürük kaynak dinlediğimiz kişilerdir. Çünkü birtakım kişiler maksatlı olarak konuşur, yalan söyleyebilir. Öte yandan herkes her konuyu bilmez. Size ancak bir konuda gerçekten uzman olan, bilimsel gerçekleri değiştirmeyen insanlar kaynaklık edebilir. Başka kişilerin her dediğine inanmamalısınız. Gördüğümüz kompozisyonlarda ise en yaygın kaynak, bu «neidüğü belirsiz» kişilerdir. «Ne biliyorsun?» diye sorduğumuzda aldığımız cevap hep aynı: «Öyle diyorlar.» «Öyle diyorlar»la kompozisyon yazılır mı? Onlar «öyle diyorlar» ama sen ne diyorsun? Senin gerçekten bildiğin, benimsediğin bir şeyi söylemiyorsan, ağızdan işittiklerini tekrar ediyorsan bunun adına «dedikodu» derler.

Güvenilir kaynak, sizin kendi gözlemleriniz ile okuyup öğrendiklerinizdir. Her okuduğunuzu da üzerinde düşünmeden, kafanızda evirip çevirmeden alıp kabüllenmeyin. Ancak üzerinde düşünüp doğru olduğuna inandığınız ve böylece benimsediğiniz fikir ve ayrıntıları kendinize mal etmiş sayılırsınız. Kendi gözlemlerinizden çıkarmadığınız ve böylesine okuyup kendinize mal etmediğiniz fikir ve ayrıntıları kompozisyonlarınıza koymayın. Hele bu tür iddialardan kesinlikle kaçının.

İçtenlik (samimiyet) ilkesi

Yazdığınız fikir ve ayrıntılar doğru ve gerçeğe uygun olabilir. Fakat siz kendiniz de buna inanıyor musunuz? Gerçekten yazdığınız gibi mi düşünüyorsunuz? Yazdığınız duygular gerçekten yüreğinizde uyanıyor mu, böylesine duygulanıyor musunuz? Kısaca bunlar sizin özdenlikle, içtenlikle (samimi olarak) gördüğünüz, düşündüğünüz, duyduğunuz şeyler mi? Yoksa bunlar genel doğrular, herkesin kabul edeceği şeyler olduğu için mi yazıyorsunuz? Aslında öyle düşünmediğiniz halde öyle düşünüyor, aslında öyle duymadığınız halde öyle duyuyor mu görünüyorsunuz? İşte kompozisyonunuzu değerlendirecek ya da değersizleştirecek bir konu da budur.

Yukarıda (anlatım bölümünde) söylenilenleri hatırlayın. Şu kişiye şöyle söylerken hoşlanır, bu kişiye şunları yazarsak beğenir diye gerçekte hiç düşünmediğiniz, hiç duymadığınız şeyleri yazmayınız. Gerçek düşünce ve duygularınızı gizleyip beğenileceğini umduğunuz birtakım doğruları söylemeyiniz.

Her zaman olduğu gibi kompozisyonlarda da içten, özden

(samimî) olmalısınız. İçinizde gerçekten var olan duygu ve düşünceleri yazmalısınız. İçtensizlik, ikiyüzlü doğrulardan, özden yanlışlar daha değerlidir.

Özetle :

1. Kompozisyonunuz zengin, fikir ve ayrıntılar çok ve çeşitli olmalıdır.
2. Fikir ve ayrıntılar konuya kendiliğinden, sıkı sıkıya bağlı olmalıdır.
3. Fikirler ve ayrıntılar doğru, gerçeğe uygun olmalıdır.
4. Fikir ve ayrıntılar kendi malınız olmalıdır.
5. Yazdıklarınız içten, özden (samimi) olmalıdır.

Bu beş ilkeyi ezberleyip her kompozisyon yazışınızda hatırlamalı, söyleyeceklerinizi bu ilkelere uygun olarak seçmeli, kompozisyonunuzu bu ilkelerin ışığında gözden geçirip denetlemelisiniz. Bu beş ilkeye uygun yazmayı başarabildiğiniz oranda kompozisyondaki başarınız da artacaktır.

SON